

ԵՐԵՎԱՆ

ՄԱՅԻՆ-ՅՈՒՆԻՍ

Թիւ 5-6

ՄԻՈՆ

ԽԶ. ՏԱՐԻ-ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՕՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԳԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԳՈՒԹԵԱՆ

1972

Մայիս - Օգոստոս

Թիւ 5 - 8

1972

May - August

No. 5 - 8

SION

VOL. 46

OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM
A BIMONTHLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY

Proprietor: His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem

Editor-in-chief: Bp. Shahe Ajamian Editor: Ara Kalaydjian

St. James Press
Jerusalem

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ա.

Հայ արդի Գրականութիւնը մէկ է քառորդ դարի պատմութիւն մը ունի միայն: Քաղաքական պայմաններու դասաւորումի մը իբր հետեւանք՝ մանաւանդ 1850-ական թուականներէն սկսեալ Հայութիւնը բաժնուած է գլխաւոր երկու հատուածներու, երբեմն Ռուսահայ եւ Թրքահայ անուններով զատորոշուած, երբեմն՝ Արեւելահայ եւ Արեւմտահայ: Երկու հատուածներուն մէջ գրեթէ միաժամանակ ծաղկիլ սկսող մեր գրականութիւնն ալ, այդ պատճառով, կոչուած է Արեւելահայ Գրականութիւն եւ Արեւմտահայ Գրականութիւն, իբր թէ նոյն ժողովուրդէն ծնած եւ միեւնոյն մը տաճոգութիւններէն առաջնորդուող ստեղծագործութիւն մը չըլլար ան: Այս զատորոշումը՝ որքան ալ կամայական եւ հիմնովին սխալ, որովհետեւ գոյութիւն ունին միայն մէկ Հայ ժողովուրդ եւ միայն մէկ Հայ գրականութիւն, չարունակուած է մինչեւ Մեծ Եղեռն, եւ ապա անունի փոփոխութեամբ մը իր արուեստակեալ կեանքը պահած, Սովետահայ Գրականութիւն եւ Արտասահմանեան Գրականութիւն կոչումներուն տակ: Սակայն, ինչ ալ ըլլան այդ կոչումները, եւ կեանքի ինչ պայմաններէ ալ անցած ըլլան Հայութեան զոյգ հատուածները, Հայ գրականութիւնը այսօր կը ներկայացնէ ամբողջութիւն մը, իբրեւ ամենէն հարազատ արտայայտութիւններէն մին՝ զայն ստեղծագործող ժողովուրդի նկարագրին, աւանդութիւններուն, հոգեբանութեան, առօրեային եւ ապագայի ձգտումներուն: Այդ գրականութիւնը իր մանկութեան օրերուն միակ նպատակ մը կը հետապնդէր՝ ժողովրդային շատ լայն խաւերու մէջ ինքնագլխակցութեան հրահրումը, որով միայն կարելի պիտի ըլլար ապրիլ նախ իբր մարդ եւ ապա նաեւ ու մանաւանդ՝ իբրեւ ազգ, Հայութիւն: Այս ուղղութեամբ, գրականութենէն առաջ հրապարակախօսութիւնն էր որ զարգացաւ մեր մէջ, Պոլիս՝ Յարութիւն Սվաճեանի նման յառաջահայեաց գաղափարապաշտներով, Թիֆլիս-Մոսկուա՝ Ստեփաննոս Նազարեանցներով եւ Միքայէլ Նալպանտեաններով: Այս հրապարակախօսութեան յաջորդող գրականութիւնը «օգտապաշտ», ինչպէս սիրած ենք զայն բնորոշել, արուեստի ոչ մէկ հանգանակի կը յենէր, նոյնիսկ եթէ գրական աշխատողներ Եւրոպայի խոր ազդեցութեան տակ մնային (Սորէն Վրդ. Նար-Պէյ եւ Նահապետ Ռուսինեան 1850-ական թուականներուն իրարմէ անկախ՝ Լամարթին կը թարգմանէին): Հետզհետէ քալել սորովոյ եւ իր ոտքերուն վը-

193-98

րայ կեցող այդ գրականութիւնը կը ստեղծուէր գրեթէ ոչինչէ, ազգային գրական ասանդութեան մը բարիքէն զուրկ. որովհետեւ մեր մատենագրութիւնը, մեծ մասով կրօնական—աստուածաբանական բովանդակութեամբ, չէր կրնար հիմ ծառայել նման շարժումի մը, մինչ միւս կողմէ՝ միջնադարի մեր բանաստեղծութիւնը տակաւին կը մնար ձեռագիր մատենաներու էջերուն վրայ, անծանօթ ու մոռցուած: Առանց գրական սեփական անցեալի մը, որուն աւելին կարենար կենսաւորուիլ, այդ գրականութիւնը յառեցաւ օտարին ստեղծագործութեան, ու իրրեւ հետեւանք՝ Հայ ընթերցող հասարակութեան մտաւորական — գրական ճաշակը կազմուեցաւ, երկար տարիներ, թարգմանութիւններով՝ առանց որչ ուղղութեան կամ ընտրութեան: Ինքնուրոյն ստեղծագործութեան մը բարիքը շատ աւելի ուշ հասաւ մեզի, եւ այդ իսկ հազիւ ծաղկած, խամբելու վտանգին ենթարկուեցաւ, քաղաքական եւ ընկերային պայմաններու հարկադրանքով: Այդ ինքնայատուկ գրականութեան ամենէն տաղանդաւոր ստեղծողները ի սպառ յուսեցին Մեծ Եղեռնին, մասնաւորաբար Թուրքիոյ մէջ եւ ընդհանրապէս Հայութեան պարագային: Նոր կեանքի մը հետ, բոլորովին տարբեր մտահոգութիւններով պարզացան մեր գրականութեան երկու թեւերը՝ Հայաստանեանն ու Արտասահմանեանը: Առաջինը նոր վարդապետութիւններու եւ վերանորոգուող երկրի մը երգիչը հանդիսացաւ, ազգայինէն վեր՝ համամարդկային յոյզերու ալ ձգտող. իսկ երկրորդը, իր բնավայրէն աքսորական, առօրեայ կեանքի ծանր հոգերով բեռնաւոր, կա՛մ ուզեց փախիլ ներկայէն ու հետեւաբար թուղթին յանձնեց ինչ որ անցեալ էր, վերջիչումով գեղեցկացած ու ճոխացած, եւ կամ՝ լծուեցաւ քարոզչական գրականութեան մը — դարձեալ «օգտապաշտ» —, արտասահմանի ձուլումը կանխելու մտածումով: Մօտ վաթսուն տարի է որ մեր գրականութեան զոյգ ճիւղերը կ'ապրին ու կը գործեն, Հայաստանի մէջ նիւթական ապահովութեամբ եւ ազգային հպարտութեամբ զօրացած, իսկ արտասահմանի մէջ պարտականութեան կամաւոր եւ խորունկ գիտակցութեամբ զսպանակուած: Սակայն, այդ գրականութիւնը, ազգային մեր կեանքի անբաժանելի մէկ մասը ըլլալով հանգերձ, արուեստի նուաճումներ կատարած է. այսինքն տարբեր բառերով, կա՞ն մեր գրականութեան մէջ արուեստի այնպիսի ստեղծագործութիւններ՝ որոնք կրնան յաջող բաղդատութեան դրուիլ տարբեր ժողովուրդներու իրագործումներուն հետ եւ պահել որչ բարձրութիւն մը եւ արժէք: Պատասխանելու համար, ամենէն առաջ պէտք է ընդունինք — եւ ասիկա միշտ չէ որ բրած ենք —, թէ փոքր ժողովուրդ մըն ենք, հետաքրքրութեան շատ աւելի փոքր եւ նեղ մտահորիզոնով. եթէ ցեղային մեր արժանապատւութիւնը կը վիրաւորուի այս հաստատումէն եւ չուզեր ընդունիլ, ապա պէտք է վերանայինք մեր մօտիկ անցեալը, ու միաժամանակ դիտենք մենք զմեզ ներկայ աշխարհի ու քաղաքակրթութեան ընդհանուր հոսանքին մէջ: Քննելով մասնաւորաբար մեր

գրականութիւնը, պիտի բռնէ որ ան ծնունդ է — և ծառայող — մեր ազգային մտահոգութիւններուն և թէ մօտ մէկուկէս դարի ընդհանուր արդիւնքին մէջ համեմատաբար քիչ են պարագաները՝ երբ գրող և երկ կը պատեն զիրենք շրջապատող ցանցը և կը մտնեն համաշխարհային և համամարդկային սահմանէն ներս: Կը մերժենք և չենք ընդունիր Ա. Իսահակեանի հաստատումը՝ թէ համաշխարհային գրականութեան առաջին հինգ ստեղծագործութիւններուն մէջ պէտք է անպայմանօրէն ունենալ Յովհաննէս Շիրազի «Բիբլիական»ը, բայց միւս կողմէ կը շեշտենք թէ Հայ գրականութիւնը, եթէ լուազոյն թարգմանութիւններով և գիտակցութեամբ ներկայացուի օտարներուն, կրնայ տասնեակ մը անուններ և երկեր տանիլ միլիոնաւոր ընթերցողներու ուշադրութեան ու դնահատանքին: Եւ ասիկա, նկատի ունենալով մեր ժողովուրդի «փոքր ածու»ի հանգամանքը, ինչպէս նաեւ պայմաններն ու պարագաները՝ որոնց մէջ ապրեցան և ստեղծագործեցին Հայ գրողները, զանցառելի արդիւնք մը չէ. երբ Զարթօնքի սերունդը իր ռազմիրայի գերը կը ստանձնէր և երբ Արտվեան իր «Աէրֆ»ը կը ստեղծէր, Հայութեան ջախջախիչ մեծամասնութիւնը հեռու էր հայերէն լեզուի գիտութենէն: Համատարած անգիտութեան մը մէջէն ծնող գրական շարժում մը շատ շուտ սակայն կրցաւ ինքզինք պարտադրել, դպրոցները իրենց գերը կատարեցին, թերթերը բարբառ ստեղծեցին և այդպէս է որ քիչ ժամանակ վերջ Գուրեան իր քերթողութեան ուժով տիրացաւ լայն խաւերու սիրտին և սիրտոյն: Նոյնը նաեւ Արեւելահայ գրականութեան պարագային: Մեր գրականութիւնը առաջին օրէն գտնուեցաւ օտար — ֆրանսական և գերմանական ու ռուսական — գրական շարժումներու և ուղղութիւններու խոր ազդեցութեան տակ, և այս հաստատումը ի զօրու է, թերեւս նուազ չափերով, այսօր ևս: Պարոնեանի մը թատերագութիւնները արածնելիէն աւելի մօտ են Մոլիէրի երկերուն, զինք պարզ կրկնողի և ընդօրինակողի դիրքին տանելու չափ. իսկ ներկայ օրերուն, Լերոպական ամենէն յառաջնթաց գրական ուղղութիւններուն և ոճերուն «Հայացում»ները չե՞նք տեսներ: Այսպիսի ազդեցութիւններ և հետեւումներ թերեւս անհրաժեշտ իսկ են գրականութեան մը զարգացման և նորոգուող կենսունակութեան համար, պայմանաւ որ գրագէտը — տաղանդաւոր գրագէտը — գիտնայ ընդունուածը անցընել իր էութեան բովէն, կարենալ ստեղծելու ինքնայատուկ և իւրազրոյժ երկեր: Եւ ասոր համար պայման է փնտռել թէ արդի մեր գրականութիւնը որոչ ծրագիր, մասնաւոր ուղղութիւն, զարգացման ինքնատիպ ձգտում ունի՞:

Այսինքն, անաչառօրէն պէտք է քննել թէ Հայաստանի և Արտասահմանի զոյգ գրականութիւնները կրնա՞ն տեսլ, ապագայ ունի՞ն, մեր ժողովուրդը առաջնորդող և անոր ձգտումները հունաւորող ազդակներ կը հանդիսանա՞ն:

Ա. Գ.

ԱՅՑԵԼՈՒԹԻՒՆ

ՄՈՍԿՈՒԱՅԻ ԵՒ ՀԱՄԱՅՆ ՌՈՒՍԻՈՅ ՊԱՏՐԻԱՐԷ

ՆՈՐԻՆ ՍՐԲՈՒԹԻՒՆ ՊԻՄԵՆԻ

Մոսկուայի և համայն Ռուսիոյ Պատրիարք Ն. Սրբութիւն Պիմենը, հետևորդներու բաղմամարդ չքախումբով մը ուխտադնացութեամբ Սուրբ Քաղաք ժամանեց Զորեքչարթի, 17 Մայիս 1972ին, այցելելէ ետք Միջին Արեւելեան այլ երկիրներ: Սուրբ Աթոռիս կողմէ Լիտի օդակայան զիմաւորութեան դացած էին Ն. Ամեն. Տ. Եղիշէ Ս. Պատրիարքը և Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս Ասլանեանը: Ն. Սրբութիւն Պիմեն Սուրբ Երկիր իր ութօրեայ այցելութեան ընթացքին հիւր եղաւ տեղւոյն Յոյն Օրթոտոքս Պատրիարքութեան, և իջեւանեցաւ Ն. Ամեն. Տ. Պենետիքթոս Պատրիարքի բնակարանը՝ Համբարձման լեւոն Գալիլիոյ վանքին մէջ:

Յաջորդ օրը, Հինգշաբթի, 18 Մայիս 1972, առաւօտեան ժամը 11ին, Նորին Սրբութիւնը իր չքախումբով պաշտօնական մուտք դորձեց Երուսաղէմ: Յոպպէի Դուռէն, յարգարժան հիւրը ընդունուեցաւ քրիստոնեայ բոլոր յարանուանութիւններու բարձրաստիճան ներկայացուցիչներէն: Սուրբ Աթոռիս կողմէ ներկայ էին Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպ. Ասլանեան, Հոգշ. Տ. Կիրեղ Ծ. Վրդ. Գարիկեան և Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան անդամներ: Եզրայարական ջերմ ողջագուրումներէ ետք, պատկանելի թափօրը ընթացք առաւ դէպի Ս. Յարութեան Տաճար, եկեղեցիներու ուրախ և աւետաւոր զօղանջին ընդմէջէն: Նորին Սրբութիւնը իր հետևորդներով հանդիսաւորապէս մուտք դորձեց համայն քրիստոնէութեան հաւատքի կեդրոն Տաճարէն ներս, և ապա իր ուխտը կատարեց Քրիստոսի Սուրբ Գերեզմանին վրայ: Տաճարի Յունական բաժնին մէջ Նորին Սրբութեան առողջութեան և արեււատութեան համար մաղթանքի հանդիսաւոր արարողութիւն մը կատարուեցաւ, որմէ ետք նոյն պատկանելի թափօրով բարձրաստիճան հիւրը ուղղուեցաւ դէպի մօտակայ Յունաց Պատրիարքարան:

Նոյն օրը, երեկոյեան ժամը 5ին, Նորին Սրբութիւնը ներկայ եղաւ իր այցելութեան պաշտօնական առաջին ընդունելութեան՝ սարքուած Ս. Աթոռիս Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր և Միաբանութեան կողմէ, Պատրիարքարանի չքեղ զահլիճին մէջ: Ժամանակէն առաջ արդէն վանքի մուտքին հաւաքուած էր հոծ բաղմութիւն մը, իսկ մուտքէն մինչև Ս. Յակոբեանց Տաճարի գաւիթը լեցուցած էին ժառանգաւորաց Վարժարանի և Ընծայարանի, ինչպէս նաև Տատուրեան սաները: Ժամը ճիշդ 5ին ինքնաշարժներու չքերթով մը Նորին Սրբութիւնը և իր հետևորդները ժամանեցին ծափողջոյններու ընդմէջէն, և զիմաւորուեցան Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր և Միաբանութեան անդամներուն կողմէ: Այդ միջոցին արձակուեցան աղանձներ, իրրեւ նշանակ բարիկալուս-

տի, Էդրայրական սիրոյ եւ խաղաղութեան: Ապա «Հրաշափառ»-ով հիւրերը առաջնորդուեցան Ս. Յակոբեանց Տաճար, ուր Նորին Սրբութիւնը իր ուխտը կատարեց Ս. Գլխադրի մատուոյն մէջ. Ատեանին առջեւ կարճ արարողութենէ մը ետք, «Օրհնեցէք զՏէր» Ս. Աթոռիս շարականին երգեցողութեամբ հիւրերը բարձրացան Պատրիարքարան: Տրուած բնդունելութեան ներկայ էին Յոյն-բու եւ Լատիններու Ամեն. Պատրիարքները, Պապական Նուիրակը, Անկլիքան Արքեպիսկոպոսը, յարանուանութիւններու այլ ներկայացուցիչներ, ինչպէս նաեւ պետական եւ դիւանագիտական բազմաթիւ բարձր պաշտօնատարներ: Կարճ հանդիստէ մը ետք Նորին Սրբութիւն Պիմենը եւ Ս. Աթոռիս գահակալ Ամեն. Տ. Եղիշէ Ս. Արքեպիսկոպոսը ջերմ եւ անկեղծ ճառերով ողջունեցին զիրար ու նուէրներ փոխանակեցին: Ապա Նորին Սրբութեան ներկայացուցան ներկայ հրաւիրեալները: Ընդունելութիւնը տեւեց մինչեւ ժամը 8:30:

Կիրակի օր, 21 Մայիս 1972, Սուրբ Յարութեան Տաճարի Յունական բաժնին մէջ Նորին Սրբութիւն Պիմեն Պատրիարք Ս. Պատարազ մատոյց, որ ձայնասփռուեցաւ Իսթայլէան ռատիոկայանէն:

Ն. Սրբութիւն Պիմեն Պատրիարք Ս. Յակոբեանց Տաճարին մէջ,
երբ կ'ուղղուի դէպի Ս. Գլխադրի մատուոյն:

Իսկ կէսօրին, հիւրընկալ Ն. Ամեն. Տ. Պենետիքիոս Պատրիարք բարձրադաստիճան իր Էդրայրակիցին ի պատիւ ճաշկերոյթ մը տուաւ Ինթըրքոնթինէնթը պանդոկի շէքի սրահին մէջ, որուն Ս. Աթոռիս կողմէ ներկայ գտնուեցան Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը եւ Դիւանապետ Գերշ. Տ. Շահէ Եպիսկոպոս Աճէմեան:

«Օրհնեցէ՛ք զՏէր» Ս. Արտիս շարականին երգեցողութեամբ,
 Ն. Սրբութիւնը մուտք կը գործէ Պատրիարքարան :

Երեքշաբթի իրիկուն, 23 Մայիս 1972, Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայր, Գերշ. Տ. Շահէ Եպս. Աճէմեան եւ Հոգշ. Տ. Կիւրեղ Մ. Վրդ. Գաբրիէան Ներկայ գտնուեցան Ռուսերու վանքին մէջ ի պատիւ Ն. Սրբութեան սարգում ընդունելութեան:

Յաջորդ օրը հիւրերը այցելեցին Ս. Յարութեան Տաճար՝ ծանօթանալու տարիներէ ի վեր կատարուող նորոգութեան աշխատանքներու. իր չքախումբին մաս կազմող Լպիսկոպոսները պատարագեցին Ս. Գողգոթային վրայ:

Ն. Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը կը կարդայ
քարիզալուստի եւ ողջոյնի իր նաոը:

Աւարտելով իր շնորհաբեր այցելութիւնը Սուրբ Քաղաքին, Մոսկուայի եւ Համայն Ռուսիոյ Պատրիարք Ն. Սրբութիւն Պիմենը Հինգշաբթի, 25 Մայիս 1972, առաւօտեան հրաժեշտ առաւ բոլորէն եւ Լիտի օդակայանէն վերադարձաւ Մոսկուա սովետական այն մասնաւոր օդանաւով՝ որ զինք բերած էր Սուրբ Երկիր:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾԻՆ

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգէն Ա-ի հրաւերով, 1972 թուականի Յունիսի 16ին Մայր Աթոռ ժամանեց Հոռմէական Եկեղեցու պատուիրակութիւն, իբրեւ ներկայացուցիչ Նորին Սրբութիւն Պօղոս Զ Սրբազան Քահանայապետի:

Հոռմի սուրբ Եկեղեցու Գահակալը, իր պատուիրակներին ողարկելով Ս. Էջմիածին, ցանկացել էր արտայայտել իր բարձր գնահատանքը այն այցելութեան համար, որ Նորին Սրբութիւն Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը կատարել էր ի Հոռմ 1970 թուականին:

Պատուիրակութեան կազմում էին Հոռմի Սուրբ Աթոռի Քրիստոնեաների Միութեան Քարտուղարութեան Նախագահ՝ Նորին Գերագանցութիւն Կարդինալ Ժան Վիլլերանդսը, Մարսելի արքեպիսկոպոս՝ Գերաշնորհ Ռոժէ Էշեգարայը, Սուրբ Ղազարի Մխիթարեան Միաբանութեան ընդհանուր քարտուղար՝ Հայր Ներսէս Տէր Ներսէսեանը և Քրիստոնեաների Միութեան Քարտուղարութեան գրասենեակի պետ՝ Հայր Զոն Լոնգը:

Հոռմի Սուրբ Աթոռի բարձր պատուիրակութիւնը եկել էր Հայոց Հայրապետին բերելու Նորին Սրբութիւն Պօղոս Զ Սրբազան Պապի խաղաղութեան եւ եղբայրական սիրոյ նամակը:

Ուրբաթ օր ժամը 18.30ին Երևանի օդանավակայանում յարգարժան հիւրերին դիմաւորեցին եւ բարի գալուստ մաղթեցին Արեւմտեան Եւրոպայի Հայրապետական պատուիրակ Տ. Սերովբէ Արքեպիսկոպոս Մանուկեանը, Արարատեան թեմի առաջնորդական փոխանորդ Տ. Կոմիտաս Արքեպիսկոպոս Տէր Ստեփանեանը, Մայր Աթոռի միջեկեղեցական յարաբերութիւնների վարիչ Տ. Արսէն Վարդապետ Բերբերեանը, ընդհանուր քարտուղար՝ Պարգեւ Ծահբազեանը եւ Տ. Գեորգ Վարդապետ Մերայդարեանը:

Օդանավակայանից հիւրերը առաջնորդուեցին Երեւան, Կաթողիկոսարանի բնակելի շէնքը, որը դրում էր նրանց տրամադրութեան տակ:

Հետեւեալ օրը, Ծաբաթ, Յունիսի 17ին, առաւօտեան ժամը 11ին, հիւրերը Տ. Սերովբէ եւ Տ. Կոմիտաս Արքեպիսկոպոսների ողնկցութեամբ ժամանեցին Ս. Էջմիածին, որ զանգերի դօղանջների տակ հանդիսատք կերպով մուտք գործեցին Մայր Տաճար եւ աղօթեցին Իջման Սուրբ Սեղանի առաջ:

Մայր Տաճարում հիւրերին ընդունեց Մայր Աթոռի լուսարարապետ Տ. Յուսիկ Նպիսկոպոս Սանթրոբեանը՝ շրջապատուած Մայր Աթոռի միաբաններով:

Այնուհետեւ հիւրերը առաջնորդուեցին վեհարան և ընդունուեցին Ամենայն Հայոց Հայրապետի կողմից:

Բարեկամական կարճ գրոյցից լետոյ, յարգարժան հիւրերը դիտեցին Մայր Աթոռի թանգարաններն ու շինութիւնները, այցելեցին Սուրբ Հովսիսիմէի եւ Սուրբ Գայիանէի վանքերը եւ ապա ժամը 15ին հրաւիրուեցան վեհարան:

Նոյն օրը երեկոյեան Մայր Տաճարում տեղի ունեցաւ երեկոյեան ժամերգութիւն եւ ապա՝ Էկումէնիկ համատեղ աղօթքի արարողութիւն, որից յետոյ հիւրերը ներկայ եղան Հոգեւոր Ծննդարանի հանդիսարանում իրենց պատիւն կազմակերպուած ուսանողական հանդէսին:

Յունիսի 18ին, Կիրակի օրը, մեծարգոյ հիւրերը ներկայ եղան Մայր Տաճարում Ս. Պատարագի արարողութեան: Պատարագեց Տ. Կոմիտաս Արքեպիսկոպոսը: Նորին Սրբութիւնը քարոզեց եւ վերջում հաւատացեալ ժողովրդին ներկայացրեց պատուարժան հիւրերին:

Յաւարտ Ս. Պատարագի վեհարանի զահարարում տեղի ունեցաւ հանդիսատր ընդունելութիւն, որին ներկայ էին, բացի հիւրերից, Մայր Աթոռի լիաբանութիւնը, Գերագոյն Հոգեւոր Խորհրդի անդամները եւ Երեւանի մշակութային ու հասարակական կազմակերպութիւնների ներկայացուցիչներ:

Ընդունելութեանը ներկայ էր ՀՍՍՀ Միմիստրների սովետին առընթեր հայ եկեղեցու գործերի խորհրդի նախագահ Ս. Գասպարեանը:

Գահարարում ողջոյնի խօսքով հիւրերին դիմեց Տ. Սերոբէ Արքեպիսկոպոսը, որից յետոյ Մարտիկ արքեպիսկոպոս Ռոմէ Էշեգարայը կարդաց Հոռնի Սրբազան Քահանայապետի եղբայրական սիրոյ ողերձը՝ ողջուած Հայոց Հայրապետին:

ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԵՒ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ՆՈՐԻՆ ՍՐԲՈՒԹԻՒՆ Վ Ա. Զ. Գ. Է Ն Ա-ԻՆ

Զերդ Սրբութիւն,

Խնդրեցինք Մեր սիրելի եղբօրը՝ Կարդինալ Ժան Վիլլբրանդսին, այցելել Զերդ Սրբութեանը Սուրբ Էջմիածնի Զեր պատմական Աթոռում՝ ի գլուխ Հոռնի Եկեղեցու մի պատուիրակութեան: Յանկանում ենք, որ այս քայլը լինի Մեր երախտագիտական զգացմունքի մի նոր արտայայտութիւն այն այցելութեան համար, որ Դուք տուեցիք Մեզ Հոռնում երկու տարի առաջ եւ որի մասին Մեզ մի գեղեցիկ յուշագիրք ուղարկելու նրբազգացութիւնն ունեցաք:

Բացի այդ, կը ցանկանայինք, որ այս քայլը հանդիսանար նաեւ մեր եւ մեր եկեղեցիների միջեւ արդէն գոյութիւն ունեցող հաղորդութիւնը խորացնելու բաղձանքի մի արտայայտութիւն եւ դրսեւորէր Մեր կամեցողութիւնը՝ օգտուելու Սուրբ Հոգու կողմից ընծայուած բոլոր առիթներից՝ առաջ ընթանալու համար այդ ճանապարհի վրայ:

Մենք ուրախ ենք, որ որպէս հետեանք Զերդ Սրբութեան կողմից Մեզ տրուած այցելութեան, արդէն զարգացել է փոխադարձ սիրոյ եւ անկեղծ գործակցութեան մի նոր ոգի Քրիստոսի եկեղեցու ծառայութեան գործում. աշխարհի շատ մասերում կաթոլիկ համայնքներն ու հայկական համայնքները ձեռք են բերել ի Քրիստոս իրենց միութեան մի նոր գիտակցութիւն:

Այժմ, երբ Մեր ներկայացուցիչները գալիս են Զերդ Սրբութեան մօտ, Մենք կը ցանկանայինք վերստին հաւաստիացնել Զեզ, թէ որքան ուրախ ենք զգում Մեզ այս զարգացումների համար եւ որքան վստահ, որ ինքը՝ Եկեղեցու Տէրը պիտի շարունակի, իրեն յատուկ ճանապարհներով, առաջնորդել մեզ դէպի ամբողջական կատարումը խաղաղութեան եւ հաշտութեան սպասարման, որ նա վստահել է իր Եկեղեցու հովիւներին (Կորնթ. 2, 5-18):

Մաղթելով, որ Ամենակարողն Աստուած իր օրհնութիւններով լցնի Ձերդ Սրբութեանը, ձեր եկեղեցու եպիսկոպոսական դասին, հոգևորականութեանը եւ հաւատացեալներին, կրկին յայտնում ենք Ձեզ Մեր եղբայրական սիրոյ ողջ զգացմունքը ի Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս:

Պ Օ Ղ Ո Ս Ձ

Վատիկան,

9 Մայիսի 1972

Ապա տեղի ունեցաւ պաշտօնական ճառերի փոխանակում Վեհափառ Հայրապետի եւ Կարդինալ Վիլլբրանդսի միջեւ:

S. S. ՎԱԶԳԷՆ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԽՕՍՒՔԸ ՈՒՂԴԵԱԼ
Ն. ԳԵՐՍԱԶԱՆՅՈՒԹԻՒՆ ԿԱՐՏԻՆԱԼ Ժ. ՎԻԼԼԲՐԱՆԴՍԻՆ

Ձերդ Գերազանցութիւն,

Ի Քրիստոս սիրով, բարի գալուստ կը մաղթենք Ձեզի եւ Ձեր բարձր պատուիրակութեան անդամներուն, որ կու գաք յաիտենական քաղաք Հռոմէն, իբրեւ պատգամաբերները Ն. Ս. Պօղոս Ձ Սրբազան Քահանայապետին:

Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցին եւ յատկապէս Մենք յոյժ երջանիկ ենք Ձեզ ողջունելու այստեղ Ս. Էջմիածնի մէջ, բազմադարեան գերազոյն կեդրոնը մեր ժողովուրդի քրիստոնէական հաւատքի, Ձեր այցելութեան մէջ տեսնելով շարունակումը եղբայրական սիրոյ այն յարաբերութիւններուն, որոնք սկիզբ առին մեր եկեղեցիներուն միջեւ, մանաւանդ երկու տարիներ առաջ Մեր պաշտօնական այցելութեամբ Հռոմ: Մեր այդ այցը, պատմական այնպիսի վկայութիւն մը հանդիսացաւ որ մեր Եկեղեցիին եւ անձամբ Մեզի համար պիտի մնայ ոչ միայն անմոռանալի, այլ նաեւ լուսատր անկիւնադարձ մը մեր յետագայ կեանքի ճանապարհին:

Այսօր Ձեր ներկայութեան, Սուրբ Գրիգոր Լուսաորչի Գահէն անգամ մը եւս կը խոստովանինք եւ կը հաւատանք համաքրիստոնէական եղբայրութեան իտէալին եւ եկեղեցիներու հետզհետէ առաւել մերձեցման ու համագործակցութեան, Քրիստոսի սիրոյն մէջ միանալու տենչով ոգեշնչուած:

Երբ կը նայինք մեր ետեւ, անցնող դարերուն, ինչքա՛ն կ'ափսոսանք այսօր, որ այդքան երկար, շատ երկար ժամանակ, Քրիստոսի անունով ապրող ու գործող եկեղեցիներ չեն կարողացած, գոնէ կրօնական կեանքի մէջ, իրականացնել Քրիստոսի մեծագոյն պատուիրանները՝ սիրոյ եւ խաղաղութեան: Ողբերգութիւն մը եղած է այդ, որ ահա մեր օրերուն կը սկսի վերջ գրուել: Մենք բոլորս երջանիկ կը զգանք զմեզ որ մեր օրերուն է որ կը կատարուի այդ բարեշրջումը: Եւ եթէ մեզմէ ոմանք կը կարողանան դերակատարները հանդիսանալ երջանիկ այս նոր իրադրութեան, այդ կրնան նկատել անոնք իրենց կեանքի մեծագոյն մխիթարութիւնը: Անկասկած թէ նման մեծ դերակատարներ հանդիսացան նաեւ՝ հանգուցեալ Յովհաննէս ԻԳ Պապը, եւ Ձեր մեծ Եկեղեցոյ այժմու Քահանայապետը՝ Պօղոս Ձ:

Կրօնական տեսակէտէ, մեր ժամանակները կը բնորոշուին քրիստոնէական եկեղեցիներու՝ «աշխարհին բացուելու» եւ աշխարհին հետ «տիպալոկի» մէջ ըլլալու ձգտումով ու անհրաժեշտութիւնով, կրօնական, գիտական, մշակութային եւ ընկերային-քաղաքական մակարդակներու վրայ:

«Բացուիլ աշխարհին» կրօնական կեանքի մակարդակի վրայ, կը նշանակէ ապրիլ եւ գործել եկեղեցիներու մերձեցման, միութենական ոգիով, էկոմենիկ ոգիով:

«Բացուիլ աշխարհին» գիտութեան մակարդակի վրայ, կը նշանակէ համաձայնեցման հիմքեր գտնել գիտութեան եւ կրօնքի միջեւ, այսինքն՝ բնական պատճառականութեան գիտական սկզբունքին եւ գերբնական հաւատալիքներու կրօնական ուսմունքին միջեւ:

«Բացուիլ աշխարհին» մշակութային մակարդակի վրայ, կը նշանակէ օրկանապէս հաղորդ մնալ արդի աշխարհի մշակոյթին, մէկ կողմէ որդեգրելով Եկեղեցւոյ կեանքին մէջ այդ մշակոյթի, արուեստներու որոշ ըմբռնումներ եւ արտայայտութեան ձեւեր, միւս կողմէ ձգտելով կրօնական բազմադարեան մշակոյթի, արուեստներու արժէքները արդիականութեան լոյսին բերել եւ անոնցմով բեղմնատրել արդի մշակոյթի զարգացման ընթացքը:

«Բացուիլ աշխարհին» ընկերային մակարդակի վրայ, կը նշանակէ գտնել իմաստուն ճանապարհը որ եկեղեցիները իրենց ճակատագիրը չկապեն որոշ դասակարգային շահերու, այլ ճշմարտապէս հարազատ մնալով աւետարանական ուսմունքին, դառնան քարոզողները ընկերային արդարութեան ու հաւասարութեան եւ մարդու կողմէ մարդու շահագործման դրութեան վերացման:

Եւ վերջապէս «աշխարհին բացուիլ» քաղաքական մակարդակի վրայ, պիտի նշանակէր դաւանիլ եւ պաշտպանել պետութիւններու խաղաղ գոյակցութիւնը եւ համագործակցութիւնը, բոլոր մեծ ու փոքր ազգերու իրաւական հաւասարութիւնը, անոնց ազատ ինքնորոշման իրաւունքը եւ բոլոր տեսակի անհանդուրժողութեանց ու խտրականութեանց վերացումը, միջազգային հաստատ, անաչառ օրէնքներու ուժով, երաշխաւորուած Միացեալ Ազգերու Կազմակերպութեան բարձր հեղինակութեամբ:

Մեզի այնպէս կը թուի թէ էկոմենիկ շարժման հետ անբակտելի կերպով կապուած են այս բոլոր հարցերը: Էկոմենիկ շարժման գաղափարը անջատել մեր օրերու մարդկութիւնը լուզող կենսական ու հիմնական հարցերէն, պիտի նշանակէր սահմանափակել Եկեղեցւոյ գործունէութեան դաշտը ու անոր առաքելութիւնը:

Մեր կարծիքով, ուղիղ չէ մտածել թէ էկոմենիզմը միմիայն եկեղեցիներու միութեան շարժում մըն է: Այդպէս մտածել ու գործել պիտի նշանակէր հեռու մնալ մեր օրերու աշխարհէն, մեր շուրջ ալեկոծուող կեանքէն եւ անոր նորանոր լաւաջընթաց զգացումներէն, ինչ որ պիտի նշանակէր անտեսել՝ կրօնական հաւատքը իբրեւ ոգեկան գործօն ուժ պահպանելու անհրաժեշտութիւնը նոր կեանքի պայմաններու մէջ:

Հակուած ենք, ուրեմն, մտածելու թէ էկոմենիզմը միմիայն եկեղեցիներու մերձեցման եւ ապագայ միութեան համար գործող շարժում մը չէ, այլ նաեւ ու մանաւանդ շարժում մը՝ միացեալ ուժերով ու ճիգերով պաշտպանելու քրիստոնէական հաւատքը եւ զայն տիեզերական դարձնելու արդի աշխարհի մէջ:

Մենք պէտք է գիտնանք փնտռել ու գտնել Քրիստոսի Աւետարանի գոյութեան իմաստն ու անհրաժեշտութիւնը մարդկութեան ապագայ կեանքի կառուցման ճանապարհին վրայ: Մենք կը հաւատանք թէ կառուցող ապագայ աշխարհը եւս պիտի լուսաւորուի Քրիստոսով, վասնզի վկայ է երկհազարամեայ պատմութիւնը թէ Քրիստոսի Աւետարանը՝ յաւիտենական քարոյա-

կան ճշմարտություններու շտեմարան է, մշտանորոգ ոգեկանութիւն է, տեսական լեղափոխութիւն է:

Աշխարհին բացուելու ձգտումին, մեր օրերու ամենահրամայական արտայայտութիւններէն մին, կը շարունակէ մնալ աշխարհի խաղաղութիւնը պահպանելու եւ ամրապնդելու գաղափարը, որ մեր աղօթքներու, մեր մտածումներու եւ մեր գործունէութեան առանցքը պէտք է կազմէ այսօր:

Այս կը նկատենք կրօնական մեր գերագոյն պարտականութիւնը, այլապէս ժխտած պիտի ըլլայինք մեր ուխտը Աստուծոյ հանդէպ որ «խաղաղութեան Աստուած» է: Այս զգացումը մեր գիտակցութեան մէջ գուցէ առաւել տիրական է, որովհետեւ Հայ Եկեղեցին եւ Հայ ժողովուրդը աւելի քան հազար տարի տառապած են ու նահատակուած ռազմամուկ ու ծաւալապաշտ պետութիւններու սանձազերծած պատերազմներու հետեանքով: Մեր ժողովուրդը այդ ճակատագիրը ունեցաւ նաեւ մեր դարուն, նախ Առաջին Համաշխարհային Պատերազմին՝ Օսմանեան կայսրութեան կազմակերպած ցեղասպանութեամբ, երբ բնաջնջուեցաւ մօտ երկու միլիոն հայ քրիստոնէայ ազգաբնակչութիւն Արեւմտեան Հայաստանի մէջ, եւ ապա Համաշխարհային Երկրորդ Պատերազմին՝ երբ անցիստական յարձակման դէմ, հայրենական մեծ պատերազմին, զոհուեցան Հայ ժողովուրդի աւելի քան 300,000 զաւակներ, իրենց ոռու եւ այլ ազգի սովետական միլիոնաւոր հերոսներու կողքին:

Մենք չենք կամենար որ կրկնուին այլեւս նման ողբերգութիւններ, ոչ մէկ տեղ աշխարհի վրայ:

Ահա թէ ինչո՞ւ Մենք ուրախութեամբ ողջունեցինք՝ վաերացումը Սովետ-Գերմանական՝ ուժի գործադրումէն հրաժարելու դաշինքին, եւ խաղաղ գոյակցութեան նպաստող այն պատմական համաձայնագրերը որոնք վերջերս ստորագրուեցան Մոսկուայի մէջ, Սովետական Միութեան ղեկավարներու եւ Միացեալ Նահանգաց նախագահին միջեւ:

Սուրբ Էջմիածնի Սեղանի առաջ պիտի մնանք միշտ աղօթող որ հետզհետէ աճի ու զօրանայ բարի կամեցողութիւնը եւ խաղաղարար ոգին պետութիւններու բոլոր ղեկավարներուն միջեւ:

Իբրեւ Հովուապետ Հայ Եկեղեցիին, մեր ժողովուրդի հետ միասին մեր բոլոր յոյսերը, մեր բոլոր ապագայի երազանքները կապած ենք աշխարհի խաղաղութեան եւ ժողովուրդներու բարեկամութեան դատին հետ:

Չերդ Գերագանցութիւն, Մենք երջանիկ ենք որ Ձեր այցելութիւնը Ս. Էջմիածին, առիթ ընծայեց Մեզի արտայայտելու Մեր այս մտածումներն ու խոհերը, քաջ գիտնալով եւ մեծապէս գնահատելով Ձեր մեծ Եկեղեցւոյ և յատկապէս Սուրբ Պետրոսի Աթոռի Գահակալ Ն. Ս. Պօղոս Զ-ի՝ Ս. Հոգիով ներշնչուած կոչերն ու անդով ջանքերը ի խնդիր սիրոյ եւ խաղաղութեան ամրապնդման մարդկանց սրտերուն եւ աշխարհին մէջ:

Կը խնդրենք Ձեզմէ որ Ձեր վերադարձին Հոռոմ, տանիք Ձեր Սրբազան Քահանայապետին մեր Եկեղեցւոյ քրիստոնէական ողջոյնը եւ Մեր եղբայրական յարգալից սիրոյ հաւաստին, Մեր սրտէն բխած մաղթանքներով որ Տէրը իր լոյսով փառաւորէ անոր առաքելութեան ճամբան այժմ եւ միշտ:

«Եւ Աստուած իմ լի արասցէ զամենայն պէտս Ձեր ըստ իրում մեծութեան՝ փառօք ի Քրիստոս Յիսուս: Այլ Աստուծոյ եւ Հօր մերում փառք յաւիտեանս յաիտենից. ամէն» (Փիլիպ. Դ, 19-20):

Ժամը 15ին վեհարանի ճաշասրահում հիւրերի պատուին տրուեց պաշտօնական ճաշկերույթ:

Նույն օրը երեկոյեան ժամը 18ին հիւրերը այցելեցին Սուրբ Մեսրոպ Մաշտոցի դամբարանը Օշականում:

Յունիսի 19ին, Երկուշաբթի օր, պատուիրակութեան անդամները աղօթեցին Ծիծեռնակաբերդի հայ նահատակաց յուշարձանի սոջեւ, ապա եղան Մեսրոպ Մաշտոցի անուան մատենադարանը եւ այնտեղից ողետորոնեցին Ս. Գեղարդայ վանքը, ուր նրանց ցոյց տրուեց ջերմ ընդունելութիւն: Վանքի վանահայրը, ի պատիւ հիւրերին, տուեց ճաշկերոյթ:

Պատուիրակութեան անդամները այցելեցին նաեւ Գառնի եւ դիտեցին վերանորոգուող հեթանոսական տաճարը:

Նույն օրը երեկոյեան ժամը 20ին հիւրերը ներկայ եղան իրենց պատուին Մայր Տաճարում կազմակերպուած հոգեւոր համերգին: Մայր Տաճարի երգչախումբը, խմբավար Պրն. Խորէն Մելիսանաջեանի ղեկավարութեամբ, կատարեց հայկական, ռուսական եւ արեւմտաեւրոպական հոգեւոր երգեր:

Համերգից յետոյ Վեհափառ Հայրապետը վեհարանում ընդունեց Կարդինալ Վիլլբրանդսին եւ պատուիրակութեան միւս անդամներին: Տեղի ունեցաւ յուշանուէրների փոխանակում, որից յետոյ Հայոց Հայրապետը, եղբայրական սիրոյ ողջագործումով, հիւրերին մաղթեց բարի ճանապարհ:

Յաջորդ առաւօտեան, Յունիսի 20ին, Երեւանի օդանավակայանում Մայր Աթոռի միաբանութեան եւ պաշտօնէութեան ներկայացուցիչները ողջերթ մաղթեցին բարձրաստիճան հիւրերին, որոնք մեկնեցին Հոմ:

ԴԻԻԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌԻ

21 Յունիսի, 1972

Ս. Էջմիածին

Ս. ԳՐԱԿԱՆ

Ի Ե Թ Ա Ն Ո Ս Ա Ց Ա Ռ Ա Ք Ե Ա Լ Ը

Ակիւղաս եւ Պրիսկիդան ամիսներէ ի վեր հաստատուեր էին արդէն Եփեսոսի մէջ եւ կ'ըրազէին իրենց արհեստով: Չորս ամիսներ յետոյ Պօղոս իր երուսաղէմի ուխտագնացութենէն եւ թափառումներէն վերջ, Եփեսոս եկաւ, հոգիով ու մարմնով հիւժած եւ քայքայուած, եւ կրկին հիւրը եղաւ այս բարեպաշտ զոյգին, որոնք իրեն կ'սպասէին: Հոս եւս Ակիւղասի եւ Պրիսկիդայի շուրջ բարեպաշտներու խմբակ մը կար, ինչպէս Կորնթոսի մէջ, որոնք հեռու չէին փրկութենէն: Անոնցմէ մեծ մասին հաւատորմ սակայն յիստակ չէր, շատեր կը կարծէին թէ Մեսիան տակաւին չէր եկած: Եղբայրութիւնը որ յանուն Մեսիային գոյութիւն ունէր, անդամները իրենց մկրտութիւնը ընդունած էին Յովհաննէս Մկրտիչի անունով: Այս բմբռնումը աւելի զօրացած էր երբ Աղեքսանդրիայէն Ապոլոս անունով մէկը Եփեսոս եկած էր: Սակայն Ակիւղաս եւ Պրիսկիդան հաւատարմացիներ էին այս վերջինին թէ Մեսիան եկած էր արդէն եւ թէ Յովհաննէսը անոր նախախաբապետն էր միայն:

Ապոլոս շնորհիւ իր ճարտար լեզուին եւ տալանորիչ անձին, մեծ ընդունելութեան արժանացած էր, թէ Հրեաներու եւ թէ բարեպաշտ հեթանոսներու կողմէ: Կորնթոսի մէջ բոլորին կարծիքը այն էր որ իր շրթներէն մեղր կը կաթէր, երբ կը խօսէր Ս. Գրքի եւ Մեսիայի մասին, թէ եւ շատ հեռու քրիստոնէական կրօնի ճշմարիտ բմբռնումէն եւ փրկիկագործութեան ու յարութեան խորհուրդի հասկացողութենէն: Կային ուրիշներ որոնք ընդունելով հանդերձ լաւ խօսողի իր հանգամանքը, չէին կրնար չլիշել Պօղոսը, որ Տիրոջ կողմէն զրկուած պատգամներն էր, լեցուն Ս. Հոգիի շնորհներով եւ բժշկելու կարողութեամբ: Որուն նայուածքէն կը նահանջէին շար ոգիները եւ որուն ներկայութիւնը

ապահովութիւն էր տալնապահար սիրտերուն: Անտարակոյս թէ քաղցր կը հնչէր Ապոլոսի խօսքին զանդակը, սակայն տարբեր ձայնով:

Եփեսոսի մէջ Պօղոսն ու Ապոլոսը իրարու հանդիպեցան Պրիսկիդայի տանը մէջ: Ապոլոսը վայելչապէս տղամարդ մըն էր, մեծ եւ պայծառ աչքերով ու բարձր ճակատով: Գիտէր հազուիւ ազնուականի մը նման, տալանորելով շուրջինները: Իր անձին պէս խօսքն ալ հարուստ էր եւ առինքնող: Սակայն իր արտաքին տեսքին եւ ներքին մարդուն մէջ չկար այն ներգաշակ եւ երջանիկ միութիւնը, որով օժտուած էր Պօղոսի սիրելի բարեկամ Բարնաբասը: Առաջին նայուածքով կարելի էր նշմարել որ Ապոլոսի արտաքինայարդար դրսերեւոյթը խոտոր կը համեմատէր իր ներքին ազգատութեան հետ: Մինչ Պօղոս հակառակ իր տփոյն երեւոյթին, անխնամ հաղուածքին եւ մտահոգութիւններէն ու տաժանքէն մաշած մարմնին, սրբազան եւ աշխարհային էակի մը տալանորութիւն կը թողուր շուրջիններուն վրայ: Իր աչքերը արծիւի հայեացք ունէին եւ խորհրդաւոր լրջութիւն մը կը կաթէր իր ամբողջ անձէն, ուրախութեան ճառագայթներով:

Ապոլոսը, իրրեւ աշակերտ Փիլոն Աղեքսանդրացիին, խօսեցաւ լոկոսի վարդապետութեան մասին: Լոկոս ըստ իրեն պատկերն ու ստեղծագործ ոյժն էր տիեզերքին, անդրանիկ ծնունդը Աստուծոյ, երկրորդ Աստուած մը, չողքը ամենակալի մտածումին, նախատիպարը աշխարհին եւ մարդուն: Լոկոսի միջոցաւ է որ Աստուած կը կառավարէ իր ստեղծագործութիւնը: Լոկոս ոչ արարիչ եւ ոչ արարած էր, այլ անդրանիկ որդին Աստուծոյ, իսկ իմաստութիւնը երկրորդ որդին, միտքն ու ստեղծագործը տիեզերքին:

Պօղոս այլեւս չկրցաւ համբերել ու պոռթ-

կաց. «Աստուած առաջին եւ երկրորդ դասակներ չունի, բայւ, միակ անձը որ կրնայ Աստուծոյ անդրանիկ որդին կոչուիլ, ո՛չ լուսնն է եւ ոչ ալ կարգն ու իմաստութիւնը աշխարհին, որոնք ստորոգելիներ են միայն: Փրկութիւնը Մեսիային մէջ է լուկ, որ նախաձայնուած է մարդարէներէն»:

Ապոդոս ապշեցաւ այս վճռական ու յանկարծասաստ արտայայտութենէն, նայեցաւ առաքեալին, հէքիաթային հոյ մը, սրբութեան հոտ մը իր մէջ արթնացուց երկիւղած զրացումներ մարդու մը նկատմամբ՝ որ իր երազէն հալածուած, զիբք էր բռնած ժամանակի պղծութեան, փառքի եւ ոյժի վաճառորդներուն դէմ, աշխարհին բերելու իր պատգամը: Պօղոս իմաստասիրական տեսակէտներու ծառայող մը չէր, անիկա առաքեալ մըն էր եւ զիտէր իմաստը իր առաքելութեան: Մեսիան իրեն համար թէյզ մը չէր, ոչ ալ նիւթ մը իմացական հետազոտութիւններու, այլ ամբողջական իրականութիւնը աշխարհին: Իր աւետարանը աստուածաբանական զրութիւն մը չէր, մտքի եւ փորձառութեան լոյսերով մշակուած, այլ յայտարարութիւնը այն ճշմարտութեան, զոր քարոզելու համար Տէրը ընտրած էր զինքը: «Արդարացումը, շարունակեց Պօղոս, զերազօր է տրամաբանութեան, իմաստութեան, եւ օրէնքի տրեւաններէն: Մովսէսի Օրէնքը մէկ մասն է միայն արդարացումին, որովհետեւ օրէնքը իր բոլոր զէնքերով չի կրնար ընդգրկել կեանքը իր ամբողջութեանը մէջ: Այս տեսակէտով Աստուած կեդրոնացուցած է մէկն ակնարկ եւ ձգտում արդարացման՝ միակ անձի մը մէջ, եւ այս արդար միջնորդը Յիսուս Մեսիան է: Անիկա համայնական օրէնքը չէ աշխարհին, որ ցնորք, թակարդ եւ պատրանք է լուկ, պարսպ հոր մը առանց կենդանի ջուրին: Մեսիան յորդաղեղ եւ յաւերժական հոսանքն է կեանքին: Հետեւաբար, սիրելի Ապոդոս, եթէ դուն աշխարհին բերել կ'ուզես լուսոսը, օրէնքը, իմաստութիւնը, դուն բերած կ'ըլլաս իմաստազանց մի ոմն Մեսիան, բայց ոչ աշխարհի փրկիչը, որ մի է յամենայնի»: Դասն, պարուրող, պալատան ձայնը առաքեալին, վէրքի վրայ թափուած իւղի պէս կը խորովէր սիրտերը ունկնդիրներուն, վստահութիւն բուսցնելով հոգիներուն խորը:

Երբ Պօղոս վերջացուց իր խօսքը, Ապոդոս հարցուց. «Եթէ Մեսիայով միայն կարելի է արդարանալ, խնդրեմ բռն ինձի, ի՞նչ է մեղքը»:

Պօղոս մտածեց պահ մը, իր միտքը սլորկուեցաւ խորունկ ճիգէ մը, կարծես անհրաժեշտ ջանքեր գտնելու համար, յետոյ բայւ. «Աստուած Հայր է եւ ստեղծիչ ամէն բանի: Ան բարութեան, արդարութեան եւ սիրոյ զերազոյն խորհրդանիշն է, իր մեծագոյն նրպատակն է փրկութիւնը մարդերուն, իրենց մեղքերէն: Ստեղծագործութիւնը առաջին յայտնութիւնն է Աստուծոյ, իսկ Մարդեղութիւնը երկրորդ: Աստուծոյ ձեռքէն ելած առաջին մարդը մաքուր էր եւ անմեղ, իր մեղանշումով չարիքը աշխարհ եկաւ: Մեղքը ժառանգական է, իւրաքանչիւր կաթիլը մեր սրելինն որ կը հոսի մեր երակներուն մէջ, ծանրաբեռնուած է մեղքով, որ ժառանգ կը մնայ մեզի առաջին մարդէն: Ազամի մեղանշումէն առաջ աշխարհը զեղեցիկ էր իր ամբողջական մաքրութեամբ: Աստուծոյ արդարութիւնը կը տարածուէր բոլոր արարածներուն վրայ, դաշտի երեսին սփռուած ցօղի կաթիլներուն պէս: Ամէնուրեք խաղաղութիւն էր ու քաղցրութիւն, եւ ծառերու տերեւները իրարու հետ չէին մրցեր ի խնդիր արեւու շողերուն: Վարդերը կ'աճէին առանց փուշի եւ ամպերը կ'անձրեւէին այնքան միայն, որքան որ երկիրը պէտք ունենար: Մարդը զլուին էր ստեղծագործութեան, իր առօրեայ կեանքը հնչեղ երգ մըն էր երախտազիտութեան: Ազամով մեղքը աշխարհ եկաւ եւ մենք ժառանգեցինք դայն իրմէ, մեղքը մեր երկրորդ բնութիւնը եղաւ: Ան այժմ մեզի հետ կը ննջէ, նման փայրի գազանին եւ կ'արթննայ հարուածելու մեզ, նման գիշերուան աւաղակին: Մեղքը բարակ է սարդի թելէն տւելի, տեղաւորուած մեր միտքերուն մէջ, նման որդին որ սողալ գիտէ մեր կիրքերուն բաղիղներուն ծոցը: Անիկա ժանգոտ երկաթ մըն է վեր մեր ակոսներու ոյժէն»: Յետոյ լուց պահ մը, սակայն իր մարմինը կը դողար անդունդին վրայ կախուած ուռիի նման: «Աստուած զթաց իր արարածներուն երբ տեսաւ որ մարդիկ մեղքի մէջ թաղուած՝ չեն կրնար ազատագրել իրենք զիրենք: Յիշեց մեր նախահայրերուն տուած իր խոստումը եւ

աշխարհ զրկեց իր Միածին Որդին, մարդկային մարմնով եւ արիւնով, փրկելու համար կորստեան մասնուած մարդկութիւնը: Օրէնքը չէր կրնար օղնել մարդուն, քանի որ օրէնքով մեղքը եկած էր աշխարհ: Արեան իւրաքանչիւր կաթիլը որ կ'իյնայ Աստուածորդւոյն երակէն, ալէկոծ ծով մըն է, եւ հողեւորքի իր իւրաքանչիւր տաղնապը՝ բոցափառ աստղ մը, վէրքի մը պէս բացուած մեր սրտին: Արիւնը եւ կրակը մաքրեցին աշխարհի մեղքը: Աստուած սակայն իր անհուն սէրը չցուցուց միայն Արքահամի սերունդէն եղողներուն, այլ բոլորնապէս մարդկութեան: Այս կերպով մեղքին յաջորդեց արդարացումն ու փրկութիւնը: Ասանց Աստուծոյ միջնորդութեան եւ դուքին, մարդը սահմանուած էր կորստեան: Յիսուս Մեսիան երկրորդ յայտնութիւնն է ստեղծագործութեան, անմեղ էր բայց քաւեց մեր մեղքը իր մահով, որպէսզի մենք անմեղ որդիներ ըլլանք Աստուծոյ: Այս է իմ հաւատքս Յիսուս Մեսիայի մասին, եւ ես այս հաւատքն է որ կը բերեմ բոլորնապէս մարդկութեան, Հրէին եւ հեթանոսին անխոր: Եթէ կարենանք արդարանալ հաւատքով, այն ատեն սէր եւ խաղաղութիւն կ'ունենանք Աստուծոյ հետ, Յիսուս Քրիստոսով»:

Ապողոս կ'զգար թէ Առաքեալին խօսքերը նպատակ ունէին բացատրելու զոչ աշխարհներու անհաս ազեբար, մէկուն անհամեմատ մեծութիւնը եւ միւսին աւագահատիկի խղճութիւնը: Բայց Աստուծոյ հրաշքով այս երկուքը զիբար չէին հերքեր, թէ առդնակաւին աւագէ կնիքը կար որ կ'իշխէր անդնակաւին անպարագիծ զանդուածին վրայ: Արդեօք այս մարդը երկի՞նք դացած էր, կը խորհէր Ապողոսը, որուն բառերը այնքան փստահութիւն կը ներշնչէին:

Ապողոս ոտքի ելաւ, խոնարհեցաւ յարգանքով Առաքեալին առջեւ, հիացումէն շրմուրած, յետոյ ըսաւ. «Եղբայր Պողոս, քու բառերդ թարմ եւ կանաչ են, նման նոճիի ոտերուն, ծլած հոսող ջուրերու հոսանքէն: Կը հաւատամ որ Մեսիան, Աստուծոյ Որդին, եկած է եւ իր արիւնով ազատագրած մարդկութիւնը մեղքի ժանիքներէն: Սակայն այժմու հաւատացեալներէն շատեր կը շարունակեն մեղանչել դարձեալ, հակառակ Մեսիայի

արիւնով փրկուելուն: Կորնթոսի եւ Աքայի մէջ եւ հանդիսատես եղայ այնպիսի դայթակղայից արարքներու, որոնք հեթանոսները պիտի ամչցնէին: Անոնք կը շարունակեն ապրիլ իրենց նախկին կեանքը, ուտելով, ըմպելով եւ պլշկելով, այս կերպ անարդելով Մեսիայի տաճարը եղող իրենց մարմինը: Ո՞ր է արդարացումը զոր Աստուած հաստատած է Մեսիայի անունով հաւաքուողներուն մէջ»:

Պողոս ցնցուեցաւ, կարծես հաղարաւոր մուրճեր իրենց հարուածները կը տեղացնէին իր գլխուն. անխօս ու տժգոյն կը նայէր եւ ոչինչ կը տեսնէր իր աչքերուն զիջուող մըշուէն: Յետոյ դառնալով Ապողոսին, ըսաւ. «Եթէ դուած չէ թէ Հրեաները մեղանչեցին Միսայի Օրէնքէն յետոյ: Աստուծոյ մեծագոյն ստորոգելին ներումն է, որովհետեւ ան Հայր հասարակաց է եւ սէր ու դուք ունի իր դասակներու նկատմամբ: Ես կը հաւատամ Յիսուս Մեսիային, որ ի վերջոյ պիտի լուսաւորէ եւ առաջնորդէ բոլոր մոլորեալները: Կատարենք մեր պարտականութիւնը եւ սպասենք համբերութեամբ արդիւնքին: Համբերութիւնը սէրն է հոգիին: Դուն, սիրելի Ապողոս, զարգացած ես եւ քաղցրախօս, օղնէ ինձի որ կարենանք տարածել Մեսիայի սէրը բոլոր սիրտերուն մէջ, փրկելու զիրենք կուսալաշտութեան շարիքներէն եւ մեղքերէն: Յետոյ մի մոռնար որ մեղքը բաժինն է մարդուն, վա՛յ անոր որ մեղքէն դուրս դիտէ ինքզինքը: Մենք կը մեղանչենք Աստուծոյ խղճ շունչին տակ, Անոր տաճարներուն մէջ»: Մե՛ղք, եւ անոր սրտին մէջ հուժկու զարկ մը թոթուեց ամբողջ իրանը: Կախարդ պիտմակ մը նոյն բոպէին Պողոսի աչքերուն բերաւ Սաեփանոսի քարկոծման տեսարանը: Մե՛ղքը, քսան տարի ան ծամած էր այդ ժանդոտ երկաթը ու չէր կրցած փրցնել փշրանք մը իմաստ, նոյն խղճ հեռայոյս, որ արեւոտեղ կարենար իր մոռյլ անցալը: Սակայն ամէն վայրկեան ներկայ էր իր մտքին մէջ այն հիմնական դադափարը թէ որքան ալ մեծ ըլլայ մեր մեղքերուն ալիքը, միշտ աւելի մեծ է Աստուծոյ սիրոյն ծովը:

✱

Եփեսոսի մէջ եւս Հրեաներ դէմ դարձան

Առաքեալին, ստիպելու համար զինքը որ նոր տեղ մը վարձէ իրեն հետ եղողներուն համար: Պօղոս սակայն զիւրին յուսահատող չէր, սրբազան «յիմար»ն էր ան Մեսիային եւ կատարի սիրահարը անոր ճշմարտութեան: Գիշեր ցերեկ միտքը զրադած էր իր առաքելութեան մտածումով: Պրիսկիլայի գործատեղիին մէջ մինչ իր ոտքերը կարի մեքենան կը շարժէին եւ ձեռքերը կը հիւսէին, միտքը զրադած էր իր ապագայ գործունէութեան ծրագրով: Իր ունկնդիրներուն մէջ կային Հրեաներ եւ հեթանոսներ, եփեսոսէն եւ ուրիշ տեղերէն եկող, որոնք ուշադրութեամբ կը լսէին զինքը, երբ ան կը խօսէր եկող Մեսիայի մասին, որ մարդացած, մեռած եւ յարութիւն առած էր, փրկելու համար մարդկութիւնը իր մեղքերէն եւ վերածելու աշխարհը նոր դրախտի մը: Ունկնդիրներու հոգիները կը ճմլուէին տրտում ու քաղցր ըզզացումներով եւ յոյսով: Ներքին բերկրանք մը կը հոսէր բոլոր սիրտերէն, կ'զգային թէ ամենարարին Աստուած զթացած էր նաեւ հեթանոսներուն, թէ Մեսիան եկած էր իրենց մեղքերուն համար, եւ թէ Նոր Ուխտի մէջ կը մտնէին բաժնեկից ըլլալու խոստումին:

Սինակոկի քարոզութենէն զատ, Պօղոս կը շրջէր տունէ տուն եւ մարդերէ մարդ, հաւատացեալներ մուրալու նոր հաւատքին համար: Առանց խտրութեան կը մօտենար տղէտին եւ զիտունին, աղքատին եւ հարուստին, հրահանդելով բոլորը Մեսիայի վարդապետութեան եւ բժշկելու հիւանդները, որոնց թիւն ու տեսակը անհամեմատ չափերու կը հասնէին: Քաղաքին կոյրերը, անդամաւորները եւ աշտահարները կը համախմբուէին հրապարակին մէջ եւ փողոցներու անկիւնը, սպասելով Առաքեալի անցնելուն: Պօղոս չէր քաջալերեր զիրենք, որովհետեւ զիտէր թէ զինքը մողի եւ կախարդի տեղ կը զնէին:

Ամէն շաբաթ պատգամաւորութիւններ կուղային Եփեսոս, այն քաղաքներէն՝ ուր Պօղոս քարոզած եւ համայնքներ հաստատած էր, Մակեդոնիայէն, Փիլիպէէն եւ Թեսաղոնիկէն, խնդրելու որ իրենց այցելէ: Այս միջոցին Կորնթոսէն մասնաւոր պատգամաւորութիւն մը եկած էր, Ստեփանոսի զխառնութեամբ, աղաչելու Առաքեալին որ Կորն-

թոս գայ: Պօղոս առժամաբար հոն գրկեց Տիմոթէոսը եւ կը մտածէր ինք եւս երթալ, յարուցուած շփոթութիւններն ու խնդիրները կարգադրելու: Կորնթոսը անկերպարան կը մնար, չկար մէկը որ կարենար պատասխանել յարուցուած հարցերուն եւ վէճերուն, որոնք օրէ օր կը շատնային: Կորնթացի հաւատացեալները կ'ուզէին զիտնալ թէ արտօնուած էին կուսերուն զոհուած միտք ուտելու: Հրեաները իրենց յատուկ մտադործները ունէին, սակայն հեթանոսներուն համար կուտքերուն զոհուած միտք կար միայն: Յետոյ զիտնալ կ'ուզէին թէ Մեսիայի հաւատք ընդունող մը կրնա՞ր պահել իր կինը, որ դեռ անհաւատ կը մնար: Կային ապահարզանի հարցեր, որոնք Յիսուսի հաւատքին դառնալէն յետոյ հրաժարիլ կ'ուզէին իրենց կիներէն եւ ուրիշներ որոնք կը մերժէին ամուսնանալ: Պօղոսի համար սակայն զժուար էր թողուլ Եփեսոսը, որ առանց իր ներկայութեան պիտի չկրնար իր ոտքերուն վրայ կենալ: Հետեւաբար, մտածեց երկար նամակ մը գրել Կորնթացիներուն, ի լուսարանութիւն համայնքը յուզող հարցերուն:

Գիշերը, պատգամաւորներու մեկնելէն յետոյ, Պօղոս կանչեց իր հաւատարիմ Տիմոսը եւ մօմի աղօտ յոյսին տակ անոր թելադրեց Կորնթացիներուն զրկուելիք զիրը:

«Կը լսեմ», կ'ըսէր ան իր թուղթին մէջ, «թէ զիրար չէք հանդուրժէր, չէք ուզեր միասին նոյն տեղը հաւաքուիլ ու աղօթել: Մին ինքզինքը Ապողոսեան, միւսը Կեփայեան եւ ուրիշներ իրենք զիրենք Քրիստոսեան կը կոչեն: Կը զարմանամ ձեր այս մտայնութեանը վրայ: Քրիստոս մի է, որուն անունով ընդունեղիք մկրտութիւնը, եւ չի բաժնուիր: Պօղոս, Ապողոս եւ Կեփաս ձեզի համար չեն խաչուած, որպէսզի իրենց անունը կրէք: Անոնք խոնարհ մշակներ եղան միայն Աստուծոյ խօսքին, ձեր հոգիներուն մէջ սերմանուած: Մին ցանկեւ եւ միւսը ջրեց, բայց Աստուած բուսցուց:

«Զիրար հանդուրժել զիտեցէք եւ իրարու հետ սիրով եւ համերաշխութեամբ ապրեցէք, որպէսզի ծաղր ու ծանակ չըլլաք հեթանոսներուն: Եթէ մարդոց եւ հրեշտակներու լեզուն իսկ խօսիմ եւ չունենամ սէր, պիտի նմանիմ թրթռացող պղինձին եւ զօղան:

ջող ծնծղային: Ոչ մարդարէական շնորհը, ոչ գիտութիւնը եւ ոչ ալ լեռները տեղափոխող հաւատքը կրնան փոխարինել սէրը, որ համբերող է եւ քաղցր, չի նախանձիր, համբարտաւանիր եւ ինքզինքին մասին միայն չի խորհիր: Սիրելը ուրիշ բան չէ՝ բայց ազատագրելի հոգին եւ յաւիտենութեան կապել: Սիրել կը նշանակէ հրեշտակներու նման ըլլալ եւ մօտենալ Աստուծոյ»:

«Քրիստոս մեռաւ մեր մեղքերուն համար, ազատագրելու մեզ գատապարտութենէն: Այս իրողութիւնը գերազուցն երաշխիքն էր աստուածային սիրոյն: Խաչուելէն եւ թաղուելէն երեք օրեր յետոյ յարութիւն առաւ գերեզմանէն: Եւ աշքերովս տեսայ զինքը Դամասկոսի ճամբուն վրայ: Իմ տեսածս հոգեկան տեսիլք մը չէր, այլ շօշափելի իրականութիւն մը, առանց փոփոխման եւ գիմադերծումի, որ պատուած է ալիւս մահուան վարագոյրը եւ իրարու միացուցած ընդմիջող կեանքը անմահութեան: Ան իր մահով կո-

խած է մահը եւ անմահութիւն շնորհեր է բոլորիս: Եթէ Յիսուս յարութիւն առած չէ եւ մեռելները պիտի չյառնեն, այն ատեն ի դուր եղած պիտի ըլլան մեր ճիգերը եւ ձեր հաւատքը, ուտենք, խմենք եւ զուարճանանք, քանի որ վաղը պիտի մեռնինք:

Փրկչին յարութիւնը պարզ դարձ մը չէ՝ իրաց հին վիճակին, այլ կեանքի յաղթական հակադրեցութիւն մօ, զարգացումով եւ յառաջդիմութեամբ: Ինչպէս որ Քրիստոս ամբողջովին, մարմին եւ հոգի, անցաւ այդ կերպարանափոխութեան մէջէն, այնպէս ալ մենք մեր ամբողջ էութեամբ պիտի վերանորոգուինք իրեն նման: Փառաւորեալ փրկիչը նոյնն է երկրաւոր Քրիստոսին հետ, միայն իր գործունէութեան պայմանները տարբեր են: Ինք որ մարդկային տկարութիւններու ենթարկուած էր, թօթուեղ նիւթին կապերը, ձեռք առնելով աստուածային իշխանութեան զաւաղանը, մինչեւ որ ամէն արարած ծունր կրկնելով իրրեւ աստուած պաշտէ զայն:

(Շար. 18)

Ե.

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԱՆԹՈՒԱՆ ՄԵՅԷ ԵՒ ՀՐԱՉԵԱՅ ԱՃԱՌԵԱՆ

ՄԵՅԷՒ ԳՐԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ Հ. ԱՃԱՌԵԱՆԻ

ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Եւրոպական մամուլից առանձնացրել ենք Մեյէի 22 դրախտական Հ. Աճառեանի 15 անուն աշխատութեան մասին⁴¹ : Դրանցում Մեյէն յայտնել է իր կարծիքը հայ հոշակաւոր լեզուարանի աշխատանքային կորոյի, լեզուարանական մեթոտի, արտակարգ ջանասիրութեան, բացառիկ լաւատեսութեան, լեզուարանական եւ բանասիրական համակողմանի դործունէութեան արդասիքների մասին : Մէջբերումներ կատարենք այդ դրախտութիւններէ :

«Թուրքերէնէ փոխառեալ բառեր հայերէնի մէջ» աշխատութեան դրախտութեան մէջ Մեյէն ասել է. «Գիրքը ... գրուած է հեղինակին բնորոշ բարեխղճութեամբ եւ անխիճելի մասնագիտութեամբ» (1902 թ.) :

«Քննութիւն Ղարապաղի բարբառին».— «Փարիզում եւ Սթրասպուրկում լեզուարանական մեթոտներին խորամուխ լինելուց յետոյ, Պրն. Աճառեանը վերադարձել է Հայաստան եւ եռանդով զբաղուել այն ամենի զարդացմամբ, որ վերաբերում է իր ազգային լեզուի պատմութեանը : Նրա հրատարակած դանդան աշխատութիւններին մէջ, որոնք վկայում են ինչպէս նրա աշխատանքային զարմանալի կարողութեան, այնպէս էլ արեւելեցիների մօտ քիչ պատահող մեթոտական խտտապահանջութեան եւ քննուած ամէն մի կէտի շուրջը կատարեալ ճշգրտութեան հասնելու մտահոգութեան մասին, ամենանշանակալիցը անտարակոյս այստեղ յիշատակուող գիրքն է» (1902 թ.) : Գրախոսութիւնը եղբարիակուած է այսպէս. «Վերոյիշեալ գիտողութիւնները հրնարաւորութիւն են տալիս նկատելու Պրն. Աճառեանի ուսումնասիրութեան յարուցած բուռն հետաքրքրութիւնը : Սակայն դրանք չկարողացան կռահել տալ, թէ գիտական բարեխիղճ ուղղամտութեան ինչպիսի՞ տպաւորութիւն է ներգործում աշխատութիւնը... Այն պատիւ է բերում հեղինակին եւ մեծապէս արժանի է ուշադրութեան» :

«Հայոց վկաները».— «Պրն. Աճառեանի աշխատանքային կորոյը շատ եւ շատ հիանալի է» (1904 թ.) :

41 Գրախոսութիւնները լոյս կը տեսնեն Մեյէի հայագիտական աշխատութիւնների մեր կազմած եւ հայերէն բարգմանած ժողովածուի մէջ, որն այժմ Երեւանում մամուլի տակ է : «Հրաշեայ Յակոբի Աճառեան» գրքոյկում (Երեւան, 1956), Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հրատարակած մատենագիտական ցանկը (կազմողներ՝ Ել. Վլասեան եւ Հ. Մամասեբեան) ոչ միայն բերի է «Գրականութիւն Հ. Յ. Աճառեանի մասին» բաժնում, այլեւ դրանում նշուած չեն օտար լեզուով գրախոսութիւնների հեղինակները :

“Classification des dialectes arméniennes” «Դասակարգում հայ բարբառների».

Մեյլէն այս աշխատութեան մասին մի քանի դրախտութիւն է հրատարակել տարբեր հանդէսներում: Առաջինում գրել է. «Շնորհիւ անձամբ հաւաքած մեծածաւալ դիտողութիւնների եւ մշակած բաղմաթիւ աղբիւրների որոնք նրան հնարաւորութիւն են տուել ուսումնասիրուած բարբառները մասին եղած դրականութիւնը լրիւ ներկայացնելու, Պրն. Աճառեանը աշխարհում միակ մարդըն էր, որ ընդունակ էր այս աշխատութիւնը գրելու⁴²: ... Այս գիրքն արժանի է հայերէնի բարբառների ուսումնասիրութեան վերածննդի մեկնակէտը դառնալու»: Եւ իրօք, հայ բարբառագէտներն այսօր յայտարարում են, թէ Հ. Աճառեանի այս գործը հայ բարբառագիտութեան հիմնաքարն է: Մեյլէն աւելացրել է. այս աշխատութիւնը «փոքրածաւալ է, բայց յամառօրէն շարունակուած եւ երկարատեւ աշխատանքի արդիւնք է» (1909 թ.): Աշխատութեան երկրորդ դրախտականում նա գրել է. «Պրն. Աճառեանը ամբողջ կեանքը նուիրել է իր մայրենի լեզուի՝ հայերէնի ուսումնասիրութեանը: Ամենուրեք, որտեղ նրան վիճակուել է բնակուել, նա բոլոր առիթներից օգտուել է բարբառային փաստեր արձանագրելու համար: Այսպիսով արդէն կարողացել է հրատարակել տարբեր բարբառների ուսումնասիրութիւններ, որոնք վկայում են նրա դիտողական ձիրքի եւ լեզուաբանական գիտելիքների մասին» (1909 թ.): Աշխատութեան երրորդ դրախտականի վերջում կարգում ենք. «Ուսումնասիրութիւնը պատել է բերում նրա աշխատանքային կորուստի ու լեզուաբանական գիտելիքներին, որոնք այսուհետեւ անստարկելի են» (1909 թ.):

«Բնուրիւն Մարագայի բարբառին».— «Որեւէ մէկը շատ հեռու է հայերէնի բարբառագիտութեան համար այնպիսի աշխատանք կատարած լինելուց, որ մօտենայ Պրն. Աճառեանի գործին: Եւ հազուադիւրս են նրանք, որոնք նոյնչափ աշխատանք ներդրած լինեն որեւէ լեզուի բարբառների ուսումնասիրութեան համար» (1932 թ.):

«Հայերէն գաւառական բառարան».— Աճառեանն այնպիսի գիտնական է, «որ հիմնովին գիտէ հայերէնի ստուգարանութիւնը». «Ինչպէս միշտ Պրն. Աճառեանի աշխատութիւններում, շարադրանքը յստակ է եւ սեղմ». գիրքը «յեւեռն է հակադաս պրպտումների վրայ» (1914 թ.):

«Հայերէն նոր բառեր եին մատենագրութեան մէջ».— «Եթէ Հայկական Ռոմանթիկային Հանրապետութիւնը որոշի հայ ազգի անցեալին կոթող կերտել (այսինքն՝ հայագիտութեան ներկայ պահանջներով հայոց լեզուի բառարան կազմել — Մ. Մ.), ապա Երեւանում իսկ է այն մարդը, որ կարող է կատարել այդ աշխատանքը. դա Պրն. Աճառեանն է» (1924 թ.): Նոյն աշխատու-

42 Էջմիածին ամսագրի 1953 թ. 5րդ համարում չակերտներու մէջ, սակայն առանց աղբիւրի նշման, այս աշխատութեան մասին գրուած է. «Այդ գիրքը միայն մէկ հոգի կարող էր գրել, — գրում է Աճառեանի դասախօս Ա. Մեյլէն—, այն էլ Հրաչեայ Աճառեանն է, որովհետեւ ինքն է, որ հայոց երկրի կենտրոնական տեղերը ման գալով, մանրակրկիտ խզմտութեամբ ուսումնասիրել է այդ բարբառները: Երկար տարիներ ինչպիսի՝ կամփով, ինչպիսի՝ հերոսութեամբ նա գլուխ է հանել այդ գործնաւոր երկասիրութիւնը, այդ էլ խիստ ծանր եւ դժգոյս պայմաններում: Աճառեանի՝ գիտական աշխարհին մեծ ծառայութիւն մատուցող այս գործը ինձ պարտաւորեցնում է յայտնել, որ Աճառեանը մեծ գիտնական է, յանուն հայագիտութեան կեանքի ամենադառն պայմաններում յազրանակող աշխատանքի մի հերոս»: Ոչ ոք չէ կասկածի անշուշտ, որ մեր ամուսնի լեզուաբանը լիիրաւ արժանի է Մեյլէի այս բարձր գնահատականին: Սակայն այդ տողերը նշանակութեամբ չկան այս աշխատութեան մասին մեր ունեցած երեք դրախտականներում: Յանկալի էր իմանալ աղբիւրը:

թեան Բ հատորի գրախօսականում կարգում ենք. «Պրն. Աճառեանի գործունէութիւնը հիանալի է: Նրա հոյակապ Բառարանի («Հայերէն արմատական բառարան» — Մ. Մ.) շարունակուող հրատարակութիւնը բաւական էր սովորական մի մարդու աշխատանքային կարողութիւնը գերազանցելու... Պրն. Աճառեանը, ինչպէս տեսնում ենք, այն մարդկանցից է, որոնք անընդհատ նոր փաստեր են բերում գիտութեանը» (1927 թ.):

«Հայոց գրերը» — «Ինչպէս միշտ, Պրն. Աճառեանի յստակ, ստույգ, փաստերով հարուստ շարադրանքը լաւ է ցոյց տալիս հարցի միճակը» (1930 թ.):

Մեյէի գրախօսութիւնները «Հայերէն Արմատական բառարան»ի մասին

Բառարանը, որ վերահրատարակում է Նրեանում, ժամանակին գրաւել է ողջ աշխարհի լեզուաբանական մտքի ուշադրութիւնը եւ արժանացել է շատ հայադէտների, այդ թւում եւ Մեյէի բարձր գնահատականին:

Ինչպէս նշուեց վերելում, Փարիզի Հայագիտական ընկերութեան⁴³ 1927 թ. Յունուարի 7ի նիստում Մեյէն հաղորդել է Բառարանի հրատարակութեան մասին: Նիստի արձանագրութեան մէջ կարգում ենք. «Պրն. Մեյէն աղաքարեց հայոց լեզուի ստուգարանական մեծ բառարանի հրատարակութիւնը, որ կազմել է Պրն. Հ. Աճառեանը: Այս բառարանը ամենակատարեալն է, որ ունենք հնդեւրոպական որեւէ լեզուի համար եւ նշանակալից երեւոյթ է հայ լեզուաբանութեան պատմութեան մէջ: Զեռագիրը լրիւ պատրաստ է: Հեղինակի ուժերի ներածի չափով հրատարակութիւնը արագ թափով առաջ է աւարում»⁴⁴:

«Հայերէն արմատական բառարան»ի եօթ հատորներից վեցը հեղինակի ձեռագրով խմորատիպ լոյս են տեսել առանձին պրակներով (1926 - 1932 թթ.). եօթերորդը տպագրուել է 1935ին: Հեղինակից ստանալով պրակները՝ Մեյէն հետեւել է հրատարակութեանը եւ ըստ այնմ զրա մասին տպագրել մի քանի գրախօսականներ: Հայերէն լեզուով յայտնի են միայն մէկի վերջին տողերը, որ Հ. Աճառեանը մէջբերել է Բառարանի 7րդ հատորի վերջաբանում. «Ոչ մի լեզուի համար չկայ այսքան ճոխ, այսքան կատարեալ ստուգարանական բառարան» եւ այլն:

«Արմատական բառարան»ի համարեա բոլոր գրախօսականներում Մեյէն արտայայտել է այն միտքը, թէ երբ հրատարակութիւնն աւարտուի, «Անհրաժեշտ կը լինի էական մասը ամփոփել աւելի տարածուած մի լեզուով՝ Փրանսերէն, գերմաներէն կամ անգլերէն, որովհետեւ աշխատութիւնը արժանի է, որ սահմանափակուած չմնայ հայադէտների նեղ շրջանակում. համեմատական լեզուաբանութեամբ գրադուող բոլոր մասնագէտները կարող են օգուտ քաղել դրանից: Լեզուաբանը չի կարող համեմատութեան համար որեւէ բոս օգտագործել առանց դրան գիմելու»:

Մեյէն շատ բարձր է գնահատել հայերէնի բառապանծի այս հնգապատիկ հանրագիտարանը. «Հայ լեզուաբանութեան մէջ արտակարգ երեւոյթ է

⁴³ Հիմնադրուել է Փարիզում 1920 թ. Ֆրետերիք Մաքլերի եւ Մեյէի նախաձեռնութեամբ ու զիջաւորութեամբ: Դրա պաշտօնական պարբերականը եղել է «Revue des Etudes Arméniennes» հանդէսը, որ դադարել է 1933 թ.: Մեյէն միշտ էլ եղել է ընկերութեան զիջական ֆարտուգարը:

⁴⁴ Revue des Etudes Arméniennes, հատ. 7, 1929, էջ 354:

այս բառարանի հրատարակութիւնը... Հայերէն արմատական բառարանը մի կոթող է, որ Երեւանի համալսարանի մեր պաշտօնակից Պրն. Աճառեանը կերտում է իր մայրենի լեզուին... Պրն. Աճառեանի ստուգարանական մեծ բառարանի հրատարակութիւնը շարունակում է այնպիսի կանոնաւորութեամբ, որ նոյնքան արժանի է հիացմունքի, որքան նրա ճոխութիւնը եւ աշխատանքի ամբողջութիւնը: Ուստի զարմանալի չէ, եթէ Մեյէի պէս խիստ դրաղուած գիտնականը որոշել է Փրանսերէն լեզուով անձամբ ամփոփել Արմատական բառարանը: Չնայած դժան հիւանդութեան եւ խիստ թուլացած տեսողութեան, որոնք խանգարել են նրա դասախօսական եւ գիտական աշխատանքը, իր աշակերտ եւ հայազէտ Լուի Մարիէսի հետ, կեանքի վերջալուսին, վերջին ուժերը երիտասարդական եռանդով նուիրարեւել է «Հայերէն արմատական բառարան»ի Փրանսերէն լեզուով ամփոփման դժուար գործին: Նոյնիսկ զրել է թարգմանութեան առաջարանը, Մարիէսի օգնութեամբ, աշխատասիրել է մի քանի էջ: Սակայն աշխատանքի աւարտից շատ առաջ Մեյէն ննջել է յաւիտեան, անաւարտ թողնելով հայադիտական մի ծանր գործի սկզբնաւորումը⁴⁵, սրին ոչ ոք նրանից յետոյ չի յանդգնել ձեռնամուխ լինել:

Հ. Աճառեանի՝ Մեյէին զրած մի նամակից պարզում է, որ դեռեւս Բառարանի երկրորդ պրակի խմբրատիպ հրատարակումից անմիջապէս յետոյ՝ 1926 թ., Մեյէն մտադիր է եղել Փրանսերէն լեզուով ամփոփել «Հայերէն արմատական բառարան»ը եւ իր առաջարկը նամակով ներկայացրել հեղինակին: 1926 թ. Յունիսի 26ի նամակում Հ. Աճառեանը նրան պատասխանել է. «Իմ բառարանը թարգմանելու ձեր առաջարկը մեծ հաճոյք պատճառեց ինձ. դա այնպիսի քաջալերանք է, որ չէի համարձակուի ակնկալել: Չեր առաջարկը հաղորդեցի իմ բարեկամներից մի քանիսին, եւ «Խորհրդային Հայաստան» օրաթերթը հրապարակեց»: Թէեւ թերթի համարը նշուած չէր, սակայն դժուար չեղաւ գտնել հաղորդումը՝ տպագրուած 1926 թ. Յունիսի 9ին. «Լոյս տեսաւ Հ. Աճառեանի Հայերէն արմատական բառարանի երկրորդ ապակետիպ պրակը: Մեյէն զիմել է Հ. Աճառեանին եւ թոյլտուութիւն խնդրել նրա Արմատական բառարանը համառօտած ձեւով թարգմանելու Փրանսերէն»: Նոյն նամակում Հ. Աճառեանը շարունակում է. «Թիֆլիսի ռուսերէն մի պաշտօնական թերթ՝ «Ջարյա Վաստեկա»ն, ձեր առաջարկի մասին աւելի տեղեկութիւններ ստանալու համար ինձ մօտ ուղարկեց իր թղթակցին: Եւ նրան ասացի ինչ որ գիտէի, այսինքն՝ ինչ որ ինձ զրել էիք: Նոյն թերթում այս մասին լոյս տեսաւ մի հաղորդում, որ արտատպեցին Ռուսաստանի թերթերը»:

Հ. Աճառեանի մի նամակից պարզում է նաեւ, որ 1913 թ. Մեյէն մտադիր է եղել Աճառեանի հետ միասին կազմել հայերէն արմատական բառարան: 1914 թ. Յունուարի 18ի նամակում Հ. Աճառեանը նրան գրել է. «Երբ միասին կազմենք մեր ստուգարանական բառարանը, ինչպէս առաջարկեցիք եւ վերջնական պատասխանը ամէն օր սպասում եմ, այն ժամանակ կարող եմ ձեզ հաղորդել բոլոր ստուգարանութիւնները եւ հարցնել ձեր կարծիքը»: Մեյէն արդէն ստուգարանել էր հայերէն շատ բառեր: Բայց հաւանաբար պատերազ-

45 Այս մասին «Հանգէս Ամսօրեայ»ն (1936, էջ 405—406) գրել է. «Վերջին ժամանակներս ձեռնարկած էր Մեյէ Հ. Աճառեանի «Արմատական բառարան»ի փրանսերէն հրատարակութեան աւելի սեզմ ու ամփոփ ծրագրով. նպատակն էր այդ կարեւոր գործը մատչելի ընել հրապարակ շրջանակներում. բայց մաքր անաւարտ կը բողոյ այս գեղեցիկ հայագիտական ծրագիրը»: Նոյնը հաստատում են նաեւ Ա. Զօպանեանը եւ Լ. Մարիէսը 1937 թ. փետրուարի 27ին Մեյէի յիշատակին նուիրուած յուշահանգէսին:

մը խանդարել է ամէն ինչ: Նրա հայերէն ստուգարանութիւններէ քարտերի մի մասն այժմ պահուում է Երեւանի Գրականութեան եւ արուեստի թանգարանում՝ Մեյէի Ֆոնդում:

Հետաքրքրական է իմանալ, թէ Մեյէն ի՞նչ սկզբունքով էր ամփոփում կամ «աւելի սեղմ ու ամփոփ ծրագրով» ներկայացնում «Հայերէն արմատական բառարան»ի եօթ հատորները: Այս հարցի պատասխանը կտային Բառարանի Ֆրանսերէն հրատարակութեան համար նրա պրած յառաջարանը եւ Բառարանից թարգմանած մի քանի էջերը, որոնք ցարդ չեն յայտնարեւում Մեյէի ձեռագիր թղթերում: Կարելի է ենթադրել, որ ամփոփումը մասամբ պէտք է կատարուէր, հաւանաբար, ստուգարանութիւնների պատմութիւնը կրճատելու ուղղութեամբ, որովհետեւ բառարանի դրախտութիւններում Մեյէն արտայայտել է այն միտքը, թէ «Այս թուարկումը մի քիչ երկար է. անհրաժեշտ չէ յիշատակել այն բոլոր ստուգարանութիւնները, որոնք առաջարկուել են այնպիսի ժամանակներում, երբ ստուգարանական դիտութիւնը խիստ վատահելի մեթոտներ չունէր, կամ խստապահանջութիւնից զուրկ եւ երեւակայութեամբ հարուստ լեզուաբանների կողմից»: Մի ուրիշ դրախտականում. «Պրն. Աճառեանը տեղեակ է նորագոյն աշխատութիւններին: Նա տալիս է բնութագրանութեան ամբողջ պատմութիւնը, շատ տեղ յատկացնելով, ըստ իս, անարժէք համեմատութիւններին: Եթէ ունենք ակնյայտ, վերջնական համեմատութիւն, հին խարխափումներն արժէք չեն ներկայացնում»: Բայց «Հայերէն արմատական բառարան»ի հեղինակը իր առաջարանում «Ստուգարանութեանց պատմութիւնը» վերնագրի տակ (հատ. Ա, էջ 15-20) մանրամասն պատասխանել է հենց այս կարգի դիտողութեան: Ահա որոշ մէջբերումներ այդ մասին. «Բառարանիս այս բաժինը շատերի համար աւելորդ է: Բայց որովհետեւ ես սկզբունք եմ դրել Բ. բաժնի մէջ առնել միայն դիտութեան կողմից վաւերացուած կամ վաւերանալի ստուգարանութիւնները, բնականաբար պէտք էր մի բաժին էլ յատկացնել նրանց, որոնք ղեռ անատոյգ կամ տատամսոտ են, բայց կարող են թերեւս յետոյ մի նոր օրէնքի զօրութեամբ վաւերական դառնալ: Միւս կողմից կարեւոր համարեցի նշանակել խրաքանչիւր ճիշտ ստուգարանութեան հեղինակը: Բայց շատ անգամ հեղինակն էլ մէկը չէր, այլ իրար լրացնող հեղինակների մի շարք: Պէտք էր մի առ մի սրանք էլ յիշատակել: Այս պարագաները ի նկատի առնելով՝ մտածեցի աւելի ընդարձակել ծրագիրը եւ տալ հայերէն ստուգարանութեանց ամբողջական պատմութիւնը: Որոշեցի ուրեմն ամփոփել բոլոր այն բառապնական քննութիւնները, որոնք հնագոյն ժամանակներից սկսեալ մինչեւ այսօր տեղի են ունեցել հայ կամ օտար հեղինակների կողմից»: Գործի ամբողջութեան համար հեղինակը յիշատակել է նոյնիսկ դիտական արժէքից զուրկ, «այլանդակութեան գլուխ գործոց» (Հիւնքեարպէյէնտեանի) ստուգարանութիւնները, պատճառարանելով այսպէս. «Դարձեալ պէտք է շեշտեմ, որ աշխատութեանս սոյն երրորդ բաժինը ընդհանրապէս ճշմարիտ դիտական արժէքից զուրկ, լեզուաբանների համար անպէտք ու աւելորդ է ... Սակայն նա պատմական նշանակութիւն ունի: Նա կարեւոր է եւ շատ կարեւոր նրանց համար, որոնք հայ լեզուի ստուգարանութեանց պատմութեամբ են զրազուում, եւ իրբեւ մի շտեմարան՝ իր մէջ է պարունակում հայ բառերի վրայ տրուած բոլոր ստուգարանութիւնները: Նա մեր կեանքի համար էլ շատ զործնական նշանակութիւն ունի: Մեր տնարոյս

«լեզուարան»ներից շատերը յաճախ նոր նոր ստուգարանութիւններ են մտորում: Մտորումը դեռ յանցանք չէ. ոմանք նոյնիսկ համարձակում են այդ բաները հրատարակութեան տալ եւ նոյնիսկ շատ լուրջ թերթերում (տե՛ս Հանդէս Ամսօրեայ): Ստուգարանութեանց պատմութիւնը յաճախ ցոյց պիտի տայ, թէ իրենց թարթափումները ուրիշների կողմից էլ են տեղի ունեցած, կամ հրատարակուած են եւ յետոյ լուրթեան դատապարտուած, եւ կամ թէ արդէն ուղիղ ստուգարանութիւնը կայ: Եւ այս բանը անշուշտ զգուշացուցիչ պիտի լինի նրանց համար՝ հրաժարուելու սխալ ու անօգուտ մտածութիւններից: Այս խօսքս մասամբ նաեւ եւրոպացի հայագէտների համար է («Հայերէն արմատական բառարան», հտ. Ա, էջ 19):

Ամէն ստուգարանութեան դէպքում չէ որ Մեյէն դէմ է եղել բառն ստուգարանելու ուղղութեամբ կատարուած բոլոր փորձերի լրիւ թուարկմանը. «Պրն. Աճառեանի բառարանը, լինելով հարուստ եւ բազմատեղեակ, երեւան է հանում հայերէն բառերի ծագման մասին մեր տեղեկութեան թերին: Վերջին հաշուով ստոյգ ոչինչ չգիտենք այնպիսի դասական եւ այնքան հին բառերի մասին, ինչպիսին են ազնի եւ ազգ: Պրն. Աճառեանի յիշատակած փորձերը բացայայտօրէն խիստ անորոշ են, եւ չենք կարող դրանք իսկական րստուգարանութիւններ համարել: Այսպիսի դէպքերում է որ արուած փորձերի թուարկումը, որքան էլ դրանք քիչ յաջողուած լինեն, օգտակար է. այն ցոյց է տալիս խնդրի զժուարկութիւնը»:

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ

Երուսաղէմ

(Շար. 2)

ՁԵՌԱԳՐԱԿԱՆ

ԻՐԱՆՏԱՅԻ ՏԵՊԼԻՆԻ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻՆ

ՀԱՅԵՐԷՆ ՁԵՌԱԳԻՐՆԵՐԸ

Թիւ 560

Ա Ի Ն Տ Ա Ր Ա Ն

(Ոչ ամբողջական)

Էջ 18ր. Ա. սիւն, ոսկերչորդիւր. «Ստացող ա(ստուա)ծաշունչ մատենիս զԿարապետ վ(ա)րդ(ա)պ(ե)տն եւ զծնողս իւր եւ զՅակոբ վարպետն եւ զծնողս իւր եւ զիս զՄարտիրոս որ զսակաւ զիրս զրեցի եւ ոսկեցի յիշեսջիք ի տ(է)ր եւ զուք յիշեալ լիջիք. ամէն եւ Ռ (1000) ամէն»:

Էջ 22ա. լուսանցքին տակ, գրչէն. «Այդ համարտ ուր Ֆէ ու Ռ զանուս ի գիրքը նա Փռանգնոյն ջարեստուն՝ է եւ այս գրոյս ջումլըն ԻԸ (28)»:

Էջ 38ր. Ա. սիւն գրչէն. «Կատարեցաւ Թուղթ Յակոբու Տ(է)ր Ա(ստուա)ծ Յ(իսու)ս Ք(րիստո)ս ողորմեա ա(ստուա)ծաւէր պ(ա)ր(ո)նին Սմբատայ որդոյ պ(ա)ր(ո)ն Լեւոն զաւնդուստապլի, եւ տուր զսա ի վայելել նմա եւ իւրոցն զհետ իւր եւ Թողութի(ւն) շնորհեա ննջեցելոցն նորին եւ ամենայն զարմիցն, ընդ նոսին եւ ինձ մեղաւոր գրչի Յուսիփայ եւ ծնողաց իմոց, եւ ողորմեցի տ(է)ր յ(իսու)ս յիշողացդ ամէն»:

Էջ 41ր. Ա. սիւն. «Տ(է)ր ա(ստուա)ծ ք(րիստո)ս ս(ուր)բ առաքելոցն լարեխաւսութ(եամ)ր ողորմեա սլարոն Սմբատայ որդւոյ զաւնդուստապլի Հայոց ամէն»:

Թիւ 560ը նախապէս մաս կը կազմէր «Երեքիջեան, բոլորդիւր, պատկերադարդ, ոսկենկար, մազադաթ» Աստուածաշունչին որ Գարեգին Եսայ Սրուանձտեանց 1879ին Երզնկայի Ս. Սարգիս Եկեղեցւոյ մէջ տեսած է եւ զայն ներկայացուցած «Թորոս Աղբար»ի Բ. հատորին մէջ (էջ 395-396): Կ'երեւի թէ այն ատեն ալ ձեռագրին զբնութեան վայրը եւ Թուականը պակսեր է, քանի որ Սրուանձտեանց չէ նշանակած իր արտագրած յիշատակարանի մասերուն մէջ: Սակայն էջ 18ր., ոսկեգիր յիշատակարանին (վերջին ստացող) Կարապետ վարպետի յիշատակարանը ունի Հայոց Թուական ՊՂԸ (1449):

Օր. Տէր Ներսէսեան կը վարանի «զբիշ Յուսէփ»ը նոյնացնել Սանասարեան վարժարանի նախկին հաւաքման թիւ 2 Շարահնոցի գրչին հետ. ձեռագիրը գրուած է Սիւ 1323ին, «ձեռամբ սուտանուս քահանայի Յովսէփայ» (Օր. Տէր Ներսէսեանի Յուլցակ, էջ 35): Արդարեւ նման նոյնացման մը տեղիք չկայ, որովհետեւ այս «Յովսէփ քահանայ», գրիչ եւ ծաղկող եղած է նաեւ Աւետարանի մը՝ զարձեալ Սիւ գրուած 1295ին, եւ ան իր այս երկու ձեռա-

1 Chapter = Գլուխ գրքի, գլխաւոր հատում:

գիրներուն մէջ ալ «գրիչ Յուսէփ» չի կոչեր ինքզինք։ Ի մէջ այլոց յիշենք որ Օր․ Տէր Ներսէսեանի անձանօթ մնացեր է թիւ 560ին Երզնկայի Ս․ Սարգիս եկեղեցւոյ Աստուածաշունչին մէկ մասը եղած ըլլալը։

Օր․ Տէր Ներսէսեանի նոյնացումը այս Սմբատի ընդ Սմբատ Գոնատապլի (մեռած 1276ին) թոռան հետ ճիշդ չէ։ Թիւ 560 ձեռագիրը սակայն ցոյց կու տայ որ ստացողը զեռ «պարոն Սմբատ» էր, որդի «պարոն Լեւոն դաւնդուտապլի» եւ ոչ թէ «Սմբատ դաւնդուտապլի երկրորդ», ինչպէս որ Հ․ Ալիշան կը յիշէ («Սիսուան», էջ 519), եւ Հ․ Աճառեան կը հետեւի («Անճնանունների Բառարան», թիւ 129, Սմբատ), սակայն եթէ ճիշդ է Սմբատ Գոնատապլի Բ մը։

Թիւ 561

Ս Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն — 1329

Մագաղաթ, բոլորգիր։

Էջ 290ր․, գրչէն գլխաւոր յիշատակարան․ «Փառք անմահի եւ անխնայի փառաց թագաւորին ք(րիստոս)ի արարածոց փրկիւղին․ եւ տիեզերաց զանճառ խնդութի(ւն) աւետոյի եւ հաւոյն զնա անճառ ծնաւդին, եւ անպատում բղխելոյն ի նմանէ հոգւոյն սրբոյ անանճատական էութեան, միապէս եռանձնականութե(ա)ն։ Որ յանկ հանել հիւծելոյս յանցանաւք ետ զաւրութի(ւն) անպիտան եւ մեղաւոր դրազրիս․ Սարգսի անարժան եւ սուտանուն քա(հա)ն(այ)ի․ զմարդկան անճառ բանին հաւր (էջ 291ա․) բանք տնաւրէնութե(ան)։ զխոնարհութե(ամ)ր անպատում իջումն ի հաւրէ․ ծնանելով ի սրբոյ կուսէն ա(ստուա)ծ եւ մարդ միացեալ․ որ եւ շնորհաւք ս(ուր)ր հոգւոյն մարմնով աճեալ զարգանայր կատարեալ զոլ ա(ստուա)ծութե(ամ)րն․ մկրտելով յամբողջութեան․ առնելով զհրաչս ա(ստուա)ծալայելութեան ընդ հոգւոց եւ զմարմնոց անտառ բուծելով։ եւ ապա շարշարանաւք եւ խաչիս եւ յաւրութե(ամ)ր․ կենաց ըղբնութի(ւն)ս յառաջին փառոն վերաթեւեալ․ եւ հոգւոյն առաքմամբն ի դասս առաքելոցն զմարդկանն ա(ստուա)ծ միութի(ւն) յայտնեալ, յորոց զաւրոյն դրով աւանդեցին աշխարհի։ Որոց ա(ստուա)ծաւութիս բանից դրեալ արժանի արար զիմս անարժանութիւն․ քանզի սկսեալ կատարեցի զգիրս աւետանուն․ ի թմականիս Հայոց․ ՉՀԸ (1329)․ եւ իմով անարժանութե(ամ)րս կատարեալ զամենայն։ Նախ՝ զրանս լուսաւորս եւ զբարոզ աւետարանս․ ի տիեզերայոյս աշխարհիս։ Երկրորդ զգլխաւորին։ Երրորդ զճաղիկն ոսկով բովանդակ, չորրորդ զխոր(ա)նին եւ զչորք աւետարանիչքն․ հինգերորդ զհամարառն ծաղկովն ոսկովն․ զբովն․ երգականացաւք որ է Եւսէրի եւ Կարպի(էջ 291բ․)անոս, կատարեալ յանդ հանի զամենայն լիապէս կարողութե(ամ)րն ա(ստուած)ոյ․ ոչ թէ իմ ջանաւք այլ աւգնականութե(ամ)րն ա(ստուած)ոյ․ ի թագաւորութե(ան) Հայոց․ բարեպաշտի եւ ա(ստուա)ծասիրի Լեւոնի․ զորոյ զթագաւորութի(ւն)ն ա(էր) ա(ստուա)ծ կարողացուցէ այժմ եւ յաւիտեան․ ի վերայ ամենայն հակառակորդաց իւրոյ։ Եւ բարձրնտիր պահեցէ զթագաւորութի(ւն)ն իւր․ եւ զթշնամին իւր զերեւելի եւ աներեւոյթ յամաթ եւ հալածական արասցէ եւ աղեղունք նոցա փշրեցին․ եւ զենք նոցա՝ յետս դարձցին․ եւ որպէս ասէ ի գիրս սաղմոսաց եթէ․ Տեսցես զորդիս որդւոց զոց․ խաղաղութի(ւն)ն ի վերայ Ի(սրաե)ղի․ այնպէս կատարեսցի մարդարէութի(ւն)ն Դաւթայ ա(ստուա)ծահաւր անուանելոյն առ բարեպաշտ թագաւորս մեր Լեւոն չորրորդ․ որդի բարեպաշտ եւ ա(ստուա)ծասէր

Թագաւորին Հայոց Աւելին. Հանդուցելոյն առ ք(րիստո)ս յոյսն ամենեցուն. որ եւ տեսցէ զորդիս որդւոց իւր. խաղաղութ(եամ)բ զամենայն աւուրս կենաց իւր. յամենայն կողմանց. եւ յետ բազում ամաց, ք(րիստո)ս ա(ստուա)ծ իւր ս(ուր)բ արքայութե(ա)ն եւ իւր երկնային պսակաւն. եւ զծնաւդսն իւր. զբարի Թագաւորն զԱւելին. եւ զա(ստուա)ծասէր Թագուհին իւր Զապլուն որ եւ Զապէլ կոչուր, եւ վայելել (էջ 292ա.) տացէ զս(ուր)բ աւետարանս. իւր ս(ուր)բ Թագաւորութե(ա)ն. Գրեցաւ ս(ուր)բ աւետարանս. ի մայրաքաղաքս Սիւս. ընդ հովանեաւ, սրբոց Հրեշտակապետացն Գարբիէլի եւ Միքայէլի. ի հայրապետութե(ան) տ(եառ)ն Յակովբայ քուէր որդոյ տ(եառ)ն Գրիգորի Հայոց կաթողիկոսի:

«Արդ աղաչեմ զամենեւեան որք աւկտիք ի սմանէ եւ կամ ընդաւրինալէք. յիշեցէք զբարեկալստ եւ ա(ստուա)ծասէր Թագաւորն Լեւոն եւ զծնաւդսն իւր: զառաջին Թագաւորքն եւ Թագուհիքն զի տ(է)ր ողորմեսցի նոցա եւ հանդուցէ զնոսա ի յիւր ս(ուր)բ արքայութի(ւ)ն ամէն: Ընդ նմին եւ զիմ զանարժանութի(ւն) զՍարգիս նրաստ քահանայ եւ զծն(աւդսն) իմ զԳրիգոր ք(ա)հանայ, եւ զհեղինի զգնացեալսն առ ք(րիստո)ս. եւ որ յիշէ զմեզ եւ ւրտի մտաւք մեզաց Թողութի(ւն) խնդրեսցէ նա ընդ միտոյն հարիւրապատիկ տոցէ ի ք(րիստո)սէ ա(ստուծո)յ մերոյ որ է աւրհնեալ. յաւիտեանս ամէն»:

Յետոյ խոշոր եւ կանոնաւոր նոտրգրով. «Արդ ի թվականութե(ան)ս Հայոց, ՌՃԽԳ.ին (1694). եւ եղեալ յիշատակ ի ս(ուր)բ Ա(ստուա)ծածին եւ կ(ե)ղ(եցին) քանդի յ(ա)ռ(ա)ջմանէ ի Ս(ուր)բ Նիկողոս լեալ բայց նա այժմ այրեալ եւ մնացեալ ամայի վ(ա)ս(ն) (ո)ր(ո)յ եղեալ ի Ս(ուր)բ Ա(ստուա)ծածին. որ հ(ա)ն(ա)պ(ա)զ ընթեռնուն, եւ յիշատակին զստածող ս(ո)ր(ա) հայր մեղայիւ»:

Գրիչ եւ ծաղկող Սարգիս Պիծակն է:

ԹԻՒ 564

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Թղթեալ բոլորգիր:

Էջ 83բ., Բ. սիւն, գրչէն. «Զստացող ս(ուր)բ աւետարանիս զՍիմէոն վ(ա)րդ(ապե)տն եւ զծնողքն իւր, եւ զամ(ենայն) արեան մերձաւորսն իւր ըզկենդանիքսն եւ զհանդուցեալսն յիշեցիք յաղաւթս ձեր հարք եւ եղբարք, հանդիպեալք սմա. եւ ա(ստուա)ծ ողորմի ստացէք, եւ մեղաց Թողութի(ւն) հայցեցէք յա(ստուծո)յ. զի եւ ձեզ ողորմեսցի ք(րիստո)ս ա(ստուա)ծ: Ընդ նոսին եւ զբազմամեզ գրիչս զԿա(էջ 84բ.)րապետ անուն ք(ա)հանայ. եւ զհայր իմ ըզՍտեփանոս ք(ա)հանայ որ յայսմ ամի փոխեցաւ ի ք(րիստո)ս յիշման արժանի արարէք միով ա(ստուա)ծ ողորմ(եա)լու: եւ ք(րիստո)ս ի ա(ստուծո)յ մերոյ փ(ա)ռք յ(աւի)տ(եա)նս»:

Էջ 133բ. «Ուր բարեաւք ընթերցողք եւ լսողք հանդիպեալք սմա: յիշեցիք յերկնայնաց յազօթս ձեր զստացող սորա. զՍիմէոն վ(ա)րդ(ա)պ(ետ) եւ զնորին ըզծնողսն, եւ զաղղն ամ(ենայն) ... (եւն.)»:

Էջ 211բ., Բ. սիւն, գրչէն. «Ք(րիստո)ս ա(ստուա)ծ. քո ս(ուր)բ յարութ(եամ)բ եւ ս(ուր)բ համբարձմամբ ողորմեա ստացողի ս(ուր)բ աւետարանիս սրբասնեալ վարդապետին Սիմէոնի եւ ծնողաց նորին. եւ ամ(ենայն) աղղականացն ն(ո)ր(ա). կենդանեացն եւ հանդուցելոցն ի ք(րիստո)ս. ընդ

նոսին եւ ինձ մեղսասէր եւ մեղսաթաւալ կարապետ գրչիս եւ իմ ծնօղացն եւ իմ կենակցին եւ իմ զաւակացն որ փոխեցան ի ք(րիստոս)։ Եւ ք(րիստոս) ի փառք»։

258 թերթը նորոգող գրչէն յաւելեալ։

Էջ 269ա․, նորոգող գրչէն․ «Փառք համադոյ միասնական ս(ուր)բ երրորդութե(ան) հօր եւ որդոյ․ եւ հոգւոյն սրբորոյ օրհնելոյն յ(ա)ւ(ի)տ(եա)նս ամէն»։

«Արդ գրեցաւ ի տիրապահ եւ հռչակաւոր ք(ա)ղ(ա)քս որ կոչի ըմֆայհուն։ ձեռամբ Արխատակէս գրչի ի դուռն ս(ուր)բ Ա(ստուա)ծածնի ի թըվարերութե(ան)ս Հայոց ՌժժԶ (1667)։ ամին նորոգեցաք ս(ուր)բ աւետարանս ի հայրապետութե(ան) ս(ուր)բ Էջմիածնի տ(եառ)ն Յ(ա)կ(ո)ր(այ) կ(ա)թ(ո)ղ(ի)կ(ո)սի եւ երջանիկ բարունապետն մեր Դաւիթ վարդ(ա)պ(ետ)ին․ Դ(ա)րձ(եա)լ յիշեցէք Պ(ա)ր(ո)ն Գղութիկն․ ա(ստուա)ծ պահի իւր եղբայր․ Յայր(ա)պ(ետ)ն։ որ կամակից եղան․ սորա նորոգութե(ա)ն։ Եւ դուք յիշեալ լինիք ի ք(րիստոս)ս յ(իսու)սէ մերմէ»։

Էջ 269բ․, տարբեր գրչէ նորոգորով․ «Ես Տէր Ոսայատուրս օրհնվեցանք թվ(ի)ն փոքր Աձի (120 Գրիստոսի, 1736 Յ․ Բ․) նիբհն ԺԵ (15) ումն վերջ»։ Ասոր տակ տարբեր գրչէ․ «Ես Տէր Մարգարս որ օծուեցաք թվ(ի)ն ՌժՂ (1728) համիրայ ԺԶ (16) ումն»։

Էջ 4բ․, նորոգողի՝ էջ 269ա․ի գրչէն․ «Կարաւտ իմաստութե(ան) աղօթից արգահատեցէք յիշել զդիւրադրժելի գրիչ առ ներհակս բարոյն Ատոմ․ եւ հասարակաց պարգեւացն յիշողացդ ողորմեսցի․ ամէն»։

Գրչին ինքնութեան մասին Օր․ Տէր Ներսէսեան կ'ըսէ որ իրեն ծանօթ է երկու Կարապետ քահանայ գրիչ որդի Ստեփանոսի։ Մին՝ Կարապետ գրիչ, որդի Ստեփանոսի եւ Մինայի, որուն համար կ'ըսէ որ վանայ մէջ աշխատած է 1418էն 1451ի միջեւ։ Արդարեւ իրմէ մեզի ծանօթ առաջին գրչութիւնը Երեւանի թիւ 4931 Աւետարանն է 1418ին գրուած, սակայն վերջին ծանօթ գրչութիւնը Աւետարան մըն է, դարձեալ Երեւանի թիւ 5013, 1475ին գրուած, ուր Կարապետ քահանայի ծնողքը Ստեփանոս եւ Մինա կը յիշուին։

Երկրորդ Կարապետ քահանայ որդի Ստեփանոսի որ կը յիշէ, Կարապետ քահանայ գրիչն է՝ որուն մօր անունը Փաշա էր։ Օր․ Տէր Ներսէսեան կ'ըսէ որ ան գործած է 1439էն 1467 թուականներուն միջեւ։ Իրմէ առաջին գրչութիւնը մեզի ծանօթ Երեւանի 5404ն է, հաւանաբար նոյն Գանձարանը որ ծանօթ է յարգելի Օրիորդին, գրուած 1440ին։ Ան գրած է երկրորդ Գանձարան մը եւս 1444ին, որ այժմ Երեւանի թիւ 8058ն է, եւ երրորդ Գանձարան մը 1457ին, այժմ Երեւանի թիւ 4091, եւ 1467ին գրուած Աւետարան մը, այժմ Երեւանի թիւ 6390։ Օրիորդ Տէր Ներսէսեան նոյնացման հիմք մը չի գտներ, թիւ 564ին գրչիւ նոյնացնելու վերոյիշեալ երկու գրիչներէն մէկուն կամ միւսին հետ։

Ըստ իս, Կարապետ քահանայ գրիչ (թիւ 564ի), որդի Ստեփանոսի, որդին է Ստեփանոսի և Փաշայի։ Թիւ 564ին մէջ գրիչը ինքզինք կը կոչէ «մեղսաթաւալ»։ Երեւանի թիւ 6390 Աւետարանին գրիչն ալ ինքզինք կը կոչէ «մեղսաթաւալ»։ Դարձեալ 1459էն ճաշոցի մը յիշատակարանին մէջ «գմեղսաթաւալ Կարապետ գրիչս» («Յիշատակարաններ ԺԵ Դարու», Բ հատոր, թիւ 154 կամ էջ 117-8)։ Հոս նկատենք որ Լ․ Ոսայկեանի Ա եւ Բ հատորներուն երկուքին մէջ ալ Կարապետ գրիչները չփոխուած են եւ սխալ նշանակուած (ՏԽՍ Անձնանուններու ցանկերը)։

Թիւ 564ը գրուած է «սրբասնեալ վարդապետին Սիմէոնի» համար։

Կարապետ գրիչ 1445 թուին դրած ժամագրքին մէջ (Նախավկայի վանք), կը յիշէ ստացող «գաղատուական փխխտփայն գաէր Սիմէոն զվարդապետն»։ Գրչութիւնը կատարուած է «Ոստան», ինչպէս Կարապետի միւս գրչութիւնները։ Հաւանաբար թիւ 564ն ալ գրուած է Ոստան։

Գրչութեան որոշ թուական մը տալն է դժուարագոյն հարցը։ Թիւ 564ին մէջ Կարապետ գրիչ կը վկայէ որ «... իմ ծնողացն եւ իմ կենակցին եւ իմ զաւակացն որ փոխեցան ի քրիստոս»։ Արդեօք ըսել կ'ուղէ որ բոլորն ալ, այսինքն իր ծնողքը, կիներ եւ զաւակները արդէն մահացած էին երբ կը գրէր այս թիւ 564ը, թէ՛ միայն իր զաւակները։ Մինչեւ 1467 իր ձեռագրաց յիշատակարաններուն մէջ չի յիշեր ոչ իսկ իր ծնողաց մեռած ըլլալը։ Ուրեմն իրաւունք ունինք խորհելու որ մահերը տեղի ունեցան 1467էն վերջ եւ այն տեն գրուեցաւ թիւ 564ը։

Նշանակելի է որ թիւ 564ի լուսանցագրադէրու գէմքերը կը յիշեցնեն Չաքարիա Աւանցիի (ԺԶ դար) ոճը։

Թիւ 565

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն — 1439

Թուղթ, բոլորգիր, ոչ կանոնաւոր եւ ոչ ալ բնտիր։

Էջ 7ա.՝ Նկարին վերի չրջանակին տակ. «Ձորեկերպեան աթոռն է» (Պատկերագրութիւնը նման է իմ հաւաքմանս Կուտինայի Սաղմոսին, ԺԷ Դար)։ Նկարին չրջանակին տակ, վարի լուսանցք. «Անարժան ծաղկողս Մրկրտիչ աղաչեմ զքեզ հայր ս(ուր)բ եւ ա(ստու)ծ յիշեայ զիս զմ(ե)ղ(աւո)բը»։

Էջ 8, Աստուածածնայ առջեւ ծնրադիր մօրուքաւորի մասին. «Թագէոս ք(ահան)այն աղաչէ զա(ստու)ծածինն»։ Իսկ Թագէոս քահանայի առջեւ ծնրադիր փոքրիկ մը «տղայն է»։

Էջ 8Բ. «Աղաչեմ ի խորոց սրտէ հաւատով եւ յուսով ի թխացեալ մրտացս ողորմեա ք(րիստո)ս ա(ստու)ծ իմ ամենայն յուսացելոցս ի քեզ։ որ բժիշկիղ եւ հոգւոց բժշկեալ զմեզ(էջ 85ա.) աւք մեռեալ զհոգի Սաչատուր արեղայի ամէն եղիցի եղիցի»։

Էջ 287ր., գրչէն գլխաւոր յիշատակարան. «Փառք անրաժանելի միասնական ս(ուր)բ երրորդութե(ա)ն հաւր եւ որդւոյ եւ հոգւոյն ս(ր)բոյ յամ(ենայն) արարածոց. յիմանալեաց եւ ի զսղալեաց։ ի հրէշտակաց եւ ի մարդկանէ յաւիտեանս յաւիտենից ամէն»։

«Արդ գրեցաւ ս(ուր)բ աւետարանս բնդ հովանեաւ ս(ուր)բ Ա(ստու)ծածինն (էջ 288ա.) որ կոչի Բաստայ վանք ձեռամբ յիմար եւ մեղսամակարդ մածեալ մեղաւք Սաչատուր խարեղայի որ չեմ արժանի կոչել արեղայ զի վայ է ինձ զի անունս բարձր է քան զզ(որ)ծս զի բնաւ չունիմ զ(որ)ծ բարի վայ է ինձ»։

«Արդ յերեսս անկեալ աղաչեմ զձեզ հարք եւ եղբարք։ որք հանդիպիք տեսանելով կամ կարդալով յիշեցէք եւ ողորմութիւն) խնդրեցէք ի բարեբաբէն ա(ստուծոյ) զստացողիս ս(ուր)բ աւետարանիս հեղահոգի Թաթէոս երիցու եւ ծնաւդաց իւրոց Մարտիրոսին եւ Մրբաթին եւ ամ(ենայն) արեան մերձաւորաց իւրոց զկենդանիսն ի փորձանաց փրկեացէ եւ ա(ստու)ծ ննջեցելոցն թողութիւն) շնորհեացէ ամէն եղիցի եղիցի։ Կրկին աղաչեմ անմեղադիր

լերութեալ աղաչանաց եւ տրդկութեամբ (ան) իմոյ զի յիմար եմ հոգւով եւ անխմաստ մարմնովս յիշեցէք եւ ա(ստուա)ծ ողորմի սասցէք զըծողի սորա . եւս առաւել բարոյ բարութեալ թաղէոսի եւ հաւր եւ մաւր իւրոյ եւ քրեւրցն Մարմելիքի եւ Նըշխունին եւ Շարմելիքին, եւ կողակցին իւրոյ Շամշին, եւ ա(ստուա)ծ յիշողացդ եւ յիշեցելոցս առհասարակ ողորմեսցի ամէն ամէն: Եղիցի եղիցի. ոյ ա(ստուա)ծասէր մանկուն ս(ուր)բ եկեղեցւոյ: (Տարբեր գրչէ) Ք(րիստոս) ա(ստուա)ծ հոնարեցար յ(ա)նպատում (փա)ռաց քոց յիշէք ք(րիստոս) զա(է)ր Յովհան զա(է)ր Յուսէփ եւ զՆերսէս զԳրիգոր եւ զԼարդ հաթուն զա(ւ)ր իւր զայլա(տե)ան:

«Աղաչեմք զձեզ խնդրեցէք յա(ստուա)ծ զթողութիւն(ւն) անցանաց... եւն: մեզ զհոգին ա(է)ր Յովանէին որ զուսկով աւետարանս գներ իւր հոգոյ յիշատակ ա(ստուա)ծ ողորմի սասցէք ա(ստուա)ծ ձեզ ողորմի ամէն»:

Էջ 289ա. . զրչութեան զրոյ. «Աղաչեմք ձեզ խնդրեցէք յա(ստուա)ծ յթողութիւն(ւն) յանցանաց մեղաց Մարթային, եւ զորդի նորին զԳրիգորն որ փոխեցաւ առ ա(ստուա)ծ եւ եթող սուգ անմխիթար վ(ա)ս(ն) ս(ր)բութե(թ)ե(ան) ն(ո)ր(ա) եւ ուսումնայնութե(ա)ն ն(ո)(րա) զրեցի զի զրեալ է յորդէզրութիւն(ւն) հօրն երկնաւորի. եւ զթաղէոս երէց յիշեցէք յաղօթս ձեր յերկնայնաց. եւ զծնողսն իւր որ զտաքան զս(ուր)բ աւետարանս ի փայլումն թաղէոսի, եւ յիշատակ ամ(ենայն) արեան մերձաւորաց իւրե(ան)ց եւ փոխեցելոցն առ ա(ստուա)ծ զՇարմելիքն եւ զՄարգարտիկն, որ յայտ ամի գնացին առ ա(ստուա)ծ եւ են ի հոգւոց կայանքն եւ կարգեցան ի կուսանաց զառարն. ք(րիստոս) որ առատն է ի տուրս պարգեւաց տացէ ամ(ենայն) հաւատացելոցս զարքայութիւն(ւն) . եւ ստացողի ս(ուր)բ աւետարանին թաղէոսի եւ կարգացողաց եւ լրսողդ ամեն եղիցի եղիցի: Արդ զրեցաւ ս(ուր)բ աւետարանս ի թվ(ա)կ(ա)նիս Հայոց ի ՊԶԸ (1439) ձեռամբ ամենամեղ գրչի Սաչատրոյ ի փառս ամենայս(ուր)բ երրորդութե(ա)ն որ է ա(ւր)հ(նեա)լ յ(ա)ւ(ի)ա(եան)ս ամէն»:

Էջ 289բ. . տարբեր գրչէ. «Եիշեցէք ի ք(րիստոս) զՅովանէս եւ զկենակիցն իւր զՄամխաթուն որ ի տես աւետարանին: Երես զիսցհան. ա(ստուա)ծ զիւր տեսն իւր(եան)ց տացէ իւր տղանցն. ամէն»: Յաջորդ յիշատակարանը բոս երեւոյթին ջնջել փորձուած է: Կը կարդացուի. «Ա(ստուա)ծ ողորմի Յ(ո)հ(ա)նէս քա(հա)ն(ա)յի հոգոյն եւ իւր ծնաւդացն հաւրն թաթէոս քա(հա)ն(ա)յին եւ մաւրն Շամշին, որ ետուն ի դուռն ... (ջնջուած) ... Ոյ զայս ս(ուր)բ աւետարանս յէս ս(ուր)բ յեկեղեցւոյ դուռնէս հանէ կամ ծախելով կամ գրաւելով. նա զանեծս կայենի առցէ եւ զպատիժն զՅուդայի եւ զիսախանողան...»:

Աւետարանիչներուն բոլորէջևան մանրանկարները հաւանաբար յետոյ աւելցուած են, որովհետեւ մանրանկարեալ թերթերը պրակներուն մէջ իրենց հանդիպակաց թերթերուն շատ վարպետօրէն ազուցուած կ'երեւին: Ամէն պարագայի տակ, Ղուկասի մանրանկարը զրչութեան ժամանակէն շատ աւելի վերջ գծուած կը թուի:

Ըստ Տէր Ներսէսեանի, «Բաստայ վանք, կամ վանք ի Բաստ, ուր ձեռագիրը գրուած է, Աղմնիքի դաւաթին մէջ է, Վանայ լճին հարաւակողմը» (էջ 48): Կայ Բաստ գիւղ Որդանի շրջանին մէջ, որուն եկեղեցին Ս. Ստեփանոսի անուամբ է եւ վանք չի յիշուիր, հաւանաբար կործանած անհետացած ըլլալուն: Սակայն զարմանալի է որ այդ վանքին մէջ գրուած ուրիշ ձեռագիր ծանօթ չէ:

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն — 1451

Թղթեայ, բոլորգիր:

Էջ 9բ., կոյսին համբարձման նկարին մէջ բոլորգիր, մօրութաւոր բացգլուխ աշխարհականի մը քով. «Կարապետն է»: Իսկ մօրութաւոր վեղարաւորի մը քով. «Տ(է)ր Թումայ արեղայն է»:

Էջ 10ա., Աստուածածնայ նկարին տակ, մօրութաւոր, ծնրագիր մանրանկարի մը տակը, բոլորգիր. «Ով ամենասրբուհի Ա(ստուա)ծածին մի մոռնար զամենամեղ ծաղկոյս յաւուր զատաստանի միածնի քո յողորմութի(ւն) քո ապաւինեալ եմ»:

Էջ 109բ., անկանոն բոլորգիր տարբեր գրչէ. «Յիշեցէք ի ք(րիստո)ս զՅունան, գկասան, եւ զՁանօն եւ զմայր ն(ո)ց(ա) զԱլմէկէք եւ լի բերանով ա(ստուա)ծ ողորմի ասացէք ն(ո)ց(ա)»: Նոյնը կրկնուած է էջ 166ա.:

Էջ 321բ., գրչէն գլխաւոր յիշատակարան. «Փառք անըսկերանական եւ սկսբանն ամ(ենայն)ի. անեղձին եւ զոյացուցին բնաւից. անփախջան եւ անսահման հացուցին. սահմանիչ եւ կատարումն... (էջ 322բ.) ...: Ուստի եւ տեսեալ զտօրայս անճառ փրկագործութե(ան) խորհուրդ. Ոմն ի լուածնեալ զարմից Թումայ կրօնաւոր եւ Կարապետն զոր ի վաղուց հետէ ցանկարն այսմ ա(ստուա)ծախաւս ս(ուր)բ աւետարանիս: Եւ ետուն գրել զսա յիշատակ հոգոց իւրեանց եւ ծնաւոյացն իւր(եան)ց... աւն (էջ 323ա.): Այլ եւ գրեցաւ ս(ուր)բ աւետարանս ձեռամբ յողնամեղ եւ մեղսամածեալ մեղաւք Յո(վհան)-ն(է)ս վ(ա)րդ(ա)պ(ե)տի՝ որ անուամբս եմ. եւ ոչ զործով. ի յանապատս որ կոչի Գամաղիէլ. ի զուռն ս(ուր)բ առաքելոյս Գամաղիէլի. ի յառաջնորդութի(ւն) վանացս Յո(վհան)ն(է)ս վ(ա)րդ(ա)պ(ե)տի եւ միւս Յո(վհան)ն(է)ս վ(ա)րդ(ա)պ(ե)տի եւ հօր վանացս Յով(հան)ն(է)սի, եւ այլ միարան եղբ(ա)րցս: Եւ իմ անընդունակ գոլով յարուեստ գրչութե(ան), եւ բազում մեղաց ցնորիւք պաշարեալ: Այլ ըստ կարի մերում, զոր պարզեւեաց մեղ մարդասէր հոգին, բազում աշխատասիրեալ իմ ի սմ(ա)յ գրեցի անարժան ձեռօք իմովք յընտիր եւ ի ստոյգ աւրինակէ: Կենաւք տառապանաւք, եւ բազում պանդըխտութ(եամ)բ. ի մեծ թուականիս յեղանակ շրջագայութե(ան)ս արեւդական ստորիջիւք երկնաշու ճանապարհ(ա)ւ, յերկնից յերկիր հայեւով, ըստ արարչութե(ան)ցն չափեալ յեկանելոյն Ադամայ ի գրախտէն: Ձի. եւ Ձձ եւ Մ (6650). ամ: Ըստ եւթնասնիցն որում մեք վարիմք: Եւ ի մարդեղութե(ան) բանին ա(ստուծո)յ անժամանակ էին. եւ փրկչին յ(իսուս)ի ք(րիստոս)ի. ամս ՌենԳ (1453) իսկ թուոյ խոսրովային Յարեթեան տումարի, թուականի Ձ. (1451) ի կաթողիկոսութե(ան) Հայկազեանս սեռի տ(եառ)ն Գրիգորի էջմիածնի: Եւ ի յԱղթամարայ կաթողիկոսի տ(եառ)ն Ձաքարիայի. Ձոր տ(է)ր ա(ստուա)ծ պահեստէ անսասանելի զաթոռ հայրապետական եւ զթ(ա)-ղ(աւո)րութեան. Ձի յիշեալ զանունս ն(ո)ր(ա) տասանեալ սաքրին եւ ոչ եւս երեւին թշնամիք ճշմարտութե(ան): Եւ գրեցաւ աւետարանս այս (էջ 323բ.) ի դաւառիս Հիդանայ, ընդ հովանեաւ ս(ուր)բ առաքելոյս Գամաղիէլի. ի վայելումն սրբասնեալ եւ կուսակրօն կրանաւորի Թումայի. եւ պատուական եւ հաւատարիմ տանուտ(ի)րոջն Կարապետին եւ կենակցին Մըսրմէլէքին. եւ ծընաւոյց ն(ո)ց(ա): Արդ՝ որք ճաշակէք յա(ստուա)ծաին բուրաստանէս եւ յամենայի սեղանոյս, յիշեցէք յաղաւթս ձեր զտացող ս(ուր)բ աւետարանիս զԿարապետ եւ զկենակիցն զՄսրմէլէք եւ ծնաւոյս ն(ո)ց(ա) (ասկէ վերջ գիրը

կը փոխուի չորս տող) ղեկերապետ. եւ ղկենակիցն իւր ղԱւագ խաթուն. ղՄի-
նաս եւ ղԱւագ խաթուն եւ Յո(վ)հ(անն)է(ս)ն եւ ղՄարմէլէք ի ք(րիստոս)ս :
Եւս առաւել յիշեալիք զծնողս ղԱ(ստուա)ծատուր եւ ղԹաճ խաթուն. եւ ղԿա-
րապետ եւ ղծնողսն իւր : եւ Մարմէլէք եւ ղծնողսն ղհայրն իւր Մինաս եւ ըզ-
քոյրն իւր Աւագ խաթուն եւ լի բերանով եւ բոլոր սրտիւ ա(ստուա)ծ ողորմի
ասացէք... անմեղադիր լինիք խոչորութե(ան) եւ սխալանացս, ղի անձամբ
տկար էի, եւ լոյս աչիցս պակասեալ էր, հազար վասն ա(ստուծո)յ հազար
վ(ա)ս(ն) ա(ստուծո)յ անմեղադիր լերուք : Եւ ի բարի սրտից եւ ի բերանոց
ձերոց յիշեցէք ի ք(րիստոս)ս ա(ստուա)ծ զանարժան գրիչս ղՅոհ(ա)նն(է)ս
բանախնդիրս եւ ղծնողսն իմ զՎարդան եւ ղՏիլլատ, եւս հանդուցեալ եղբարսն
իմ. զՔաղցրիկ Յով(հա)ննէս եւ ղեկերապետն եւ ողորմի ասացէք նոցա եւ որ
ասէ...» :

էջ 20ր., լուսանցքին ութանկիւն կնիք մը երեք տող. «Ք(րիստոս)ի
Ծ(ա)ր(ա) — ՆԵՐՍԷՍ Թ(վին) — ՌՄԺԷ (1768)» :

Յովհաննէս վարդապետ որդի Վարդանի եւ Տիլլատի վաստակաւոր
զրիչ մըն է եւ իրմէ մեղի հասած են բազմաթիւ ձեռագիրներ, որոնցմէ մեղի
ծանօթ են իւր հնագոյն 1427 թուականաւ Աւետարան մը, եւ վերջինը նոյնպէս
Աւետարան մը՝ 1469էն : Մանրանկարիչը չէ յիշուած :

Ձեռագիրս 1947ին կը պատկանէր Փարիզ հնամասնաւ Պր. Յակոբ Ին-
հիճեանի, որուն քով տեսած էր հանդուցեալ Արտաւազդ Եպս. Սիրմէկեան եւ
ցուցակագրած իր «Եւրոպայի Մասնաւոր Հաւաքումներու» ցուցակին մէջ
(Փարիզ, 1950) իւր թիւ 6 : Հոս աւելցնենք որ թիւ 567ը եւս Փարիզ անհատի
մը կը պատկանէր 1948ին : Այս ալ ցուցակագրած է Արտաւազդ Սրբազան
(Անդ, էջ 24-25) :

Թիւ 570

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն — 1541

Թղթեայ, միջակ մեծութեամբ, բոլորգիր :

էջ 188ր., զբէն գլխաւոր յիշատակարան. «Փառք... Արդ զրեցաւ
ս(ուր)բ աւետարանս ի թրականութե(ան)ս Հայոց ի ՁԷ (1541) ամին ձե-
ռամբ յողնամեղ եւ տարտամ ողոյ Յ(ո)վս(է)փ ստատանուն եպ(իսկոպո)սի. ի
նահանգիս Ձմբլկածագի, ի վանքս Սարտիշարի ընդ հովանեաւ ս(ուր)բ Ա(ստ-
ուա)ծածնի (էջ 189ա.) եւ ս(ուր)բ Կարապետի. եւ սրբոյն Սարգսի զաւրա-
վարի եւ որդոյ նորա Մարտիրոսի եւ այլ բազմահաւաք սրբութե(ան)ց, որ
աստ կառուցեալ կան : Ի յառաջնորդութի(ւ)ն ս(ուր)բ ուխտիս. որ տէր Կա-
րապետ եպ(իսկոպո)սին. որ փողեցաւ առ ք(րիստոս)ս : Եւ ի հայրապետու-
թի(ւ)ն Վաղարշապատոյ ս(ուր)բ Էջմիածնայ. տեսան Գրիգորիս : Եւ ի միւս
հայրապետութի(ւ)ն Սիսոյ տէր Սիմէոնի : Այլ եւ զմեր առաջնորդս զտէր Թա-
ղէոս հայրապետն. եւ ղվանիցս միարանքն. մեծ եւ փոքր կրաւնաւորք որ հի-
մի կան. են թրով ԻԶ (26) : Թող զսարկաւագն եւ ղտնտեսն. եւ ղմղտեսիքն
եւ ղզործաւորքն : Արդ աղաչեմ զամենեւեան որք ժառանգէք զս(ուր)բ աւե-
տարանս եւ կամ ազատիք ի լուսաւոր բանից սորա. եւ ղազափար առնուք.
քանզի զրեցաւ սա ի լաւ եւ յընտիր աւրինակէ. եւ ունի զտասն խորանացն ըզ-
գիրսն կարմրագրով. ի վերա իւրաքանչիւր գլխոցն համարին... ղփցուն զը-
րիչս ղՅովսէփ անարժան եպ(իսկոպո)ս. եւ ղմարմնաւոր հայրն իմ ղՄարտի-

բոսն. որ Լ (30) տարի տնտեսութիւն(ւն) արար այս վանիցս եւ զմայրն իմ զԴըշ-
խոյն, եւ զայլ ամ(ենայն) արեան մերձաւորսն իմ :

Էջ 189բ. «Արդ... Ողորմեա ստացողի սորին, Յովսէփ ծաղկեալ ալ-
եաւք պիտակ եպ(իսկոպո)սին. եւ իմ հոգեւոր որդւոյս զեռարոյս Վարդան
մալաղիս. եւ այլ ամենայն ազգականացս. իմ քեւի Թոռոսին. որ փոխեցեալ է
առ ք(րիստո)ս. եւ իւր կողակցին Ճուհարին, եւ միւս քեռոյս Անդրիասին. եւ
նա փոխեալ է առ ք(րիստո)ս, եւ իւր կողակցին Ճուհարին, եւ Թոռոսին.
որդւոյն Մարտիրոսին եւ քրեւրցն Տովլաթին եւ Դշխոյին որ առ ք(րիստո)ս
փոխեալ է, եւ յԵղիլին եւ Խրմըղին. եւ միւս եղբաւր որդւոյն Կիրակոսին, եւ
զեռարոյս Մալաղին եւ Զաքարին, եւ Ծառին, եւ ամ(ենայն) մերձաւորաց ի-
մոց ամէն: Այլ եւ զԹղթիս կողողին Վարդան արեղային եւ Մուրատ սարկա-
ւաղին. որ բազում աշխատեցան ա(ստուա)ծ իւրեանցն վարձահատոյց լինի:
Եւ արդ. ես Յովսէփ որ զրեցի զս(ուր)բ աւետարանս. եւ եղի ի վանքս Խար-
տիշարոյ. ի դուռն ս(ուր)բ Ա(ստուա)ծածնին. եւ ս(ուր)բ Կարապետին. եւ
ս(ուր)բ Սարգսին: Յիշատակ ինձ եւ ծնաւդաց իմոց ամէն: Եւ մեր Մարտիրո-
սին կողա(կ)ցին. Խապուլին. եւ Կիրակոսին. կողակցին Թամամին. եւ իւր որ-
դոյն Խաչատրին. եւ քրեւրցն Ուղիտին եւ Մարիամին. եւ այլ ամ(ենայն) ե-
րախտաւորացս որ ի մեր վերա երախտիք ունին այլ եւ զիմ (էջ 190ա.) վար-
պետն զԴրիդոր երեցն որ բազում աշխատանք կրեց հետ ինձ. ա(ստուա)ծ ո-
ղորմի հոգւոյն. եւ զՍիմէոն վարդապետն որ զծաղիկն ուսոյց. ա(ստուա)ծ
լուսաւորէ զիւր հոգին. եւ զԱռաքել արեղայն որ զգիրն ուսոյց: . . . . . »:

Տարբեր գրչէ. «Կազմեցաւ եւ նորոգեցաւ ս(ուր)բ աւետարանս թվին
ՌՃՀԷ (1728) ի Կարմիր վանք ընդ հովանեաւ ս(ուր)բ Կ(ա)ր(ա)պ(ե)տի եւ
ս(ուր)բ Նշանի. ձեռամբ յոգնամեղ մահդեսի տ(է)ր Սարգիս կրօնաւորի. որ
Կաթիթուաց զեղի ժողովուրդն լի սիրով եւ բազում վափաքանօք հտուն իւր-
եանց հելլալ արդեանցն եւ կազմել տուփին զայս եւ եղին ի գրունս ս(ուր)բ Ե-
րեք Մանկանց եկեղեցոյն. ի վայելումն տէր Թաթիոսին եւ իւր որդուն տէր
Առաքելին. եւ տէր Մարկոսին եւ նորրեմայ տէր Գրիգորին... »:

Ըսենք որ Աւետարանս նախապէս կը պատկանէր Զմէկաժաղի Յաղ-
թուկ զիւղի եկեղեցւոյն, ուր զայն տեսած է Գարեգին Եպս. Սրուանձտեանց
1879ին եւ յիշատակարանին մէկ մասն ալ հրատարակած «Թորոս Աղբար»ի Բ
հատորին մէջ (էջ 364-5):

Գրչին մասին Օր. Տէր Ներսէսեանի ըսածներուն մասին աւելցնենք
միայն որ Յովսէփ Եպիսկոպոս զրիչ եւ ծաղկող արտադրած է 1502էն մինչեւ
1545:

* * *

Այսքանով կը վերջացնեմ ներկայիս: Վստահօրէն հաւաքման մնաց-
եալ ձեռագիրներն ալ պէտք ունին քննուելու եւ անոնց յիշատակարան-
ներուն հայերէն ընդգրկները տալու: Հոս աւելցնեմ որ թիւ 603բ միակ թերթ
մըն է (խորան), 1683ին զրուած համբաւաւոր Թոգաթի Յայսմաւուրքին: Օր.
Տէր Ներսէսեան կ'ըսէ որ «Ներկայիս ձեռագրին ուր գտնուիլը անձանթ է
ինձի» (էջ 159): Ուրախ եմ ըսելու որ ներկայիս իմ հաւաքմանս մաս կը կազ-
մէ, թէեւ երեք խորանները եւ մոզերու մանրանկարը 85 թերթերու հետ վան-
տալօրէն բրցուած, կողոպտուած եւ առանձին ծախուած են ձեռագրին իմ հա-
ւաքմանս մաս կազմելէն առաջ:

Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ

(Շաբ. 2 եւ վերջ)

ՄԱՆԿՈՒԹԵԱՆ ԱԿՏԱՐԱՆՆԵՐ

Երուսաղէմի Սրբոց Յակօբեանց Զեռագրաց Մատենադարանին մէջ թիւ 1432 Մանկութեան Աւետարանէն զատ կը գտնուին նաեւ ուրիշ երեք Մանկութեան Աւետարաններ (թիւ 3062, 3164 եւ 3364), որոնց համառօտ նըկարագրութիւնը կը ներկայացնենք Սիմնի ընթերցողներուն՝ գաղափար մը տալու համար այդ ձեռագիրներուն մասին:

Թիւ 3062 եւ 3364 Մանկութեան Աւետարաններուն սկզբնաւորութիւնները կը համապատասխանեն Վենետիկի 1898ի հրատարակութեան. իսկ թիւ 3164 Մանկութեան Աւետարանը սկիզբը մաս մը ունի որ կը պակսի միւս երեք Աւետարաններուն մէջ: Հետեւաբար այս Աւետարանը առաւելութիւն ունի միւսներուն վրայ, քանի որ ուղղակի սկիզբէն կը սկսի. անոր զրջութիւնն ալ միւսներէն լաւ է: Գրութեան թուականն ու վայրը անյայտ են, որովհետեւ յիշատակարան չունի: Կը պարունակէ Իթ գլուխներ: Սոյն Աւետարանը և թիւ 3062 Մանկութեան Աւետարանը (ԻԸ գլուխներ) ունին նոյն վերջաւորութիւնը և կը համապատասխանեն Վենետիկեան հրատարակութեան վերջաւորութեան:

Թիւ 3164 ձեռագիրն ալ իրականին մէջ ունի ԻԸ գլուխներ, բայց տըպագրին ԺԵ գլուխը բաժնուած ըլլալով երկուքի, այսինքն ԺԵ եւ ԺԶ գլուխներու, ատով մէկ գլուխ աւելցած և եղած է ԻԹ: Թիւ 3164 Աւետարանին ԻԹ գլուխը կը համապատասխանէ տպագրի ԻԸ գլուխին:

Թիւ 3062 Մանկութեան Աւետարանը յիշատակարան ունի, հետեւաբար Գրիշը, վայրը եւ գրութեան թուականը յայտնի են:

Թիւ 3364 ձեռագիրը կը բաղկանայ երկու մասերէ: Առաջինը Մանկութեան Աւետարան մըն է, ի՛նչ գլուխներով, որուն սկզբնաւորութիւնը կը համապատասխանէ Վենետիկի հրատարակութեան եւ Սրբոց Յակօբեանց թիւ 3062 Մանկութեան Աւետարանին: Թերթ ինկած ըլլալուն պատճառաւ չենք գիտեր թէ ինչպէ՞ս կ'աւարտէր Մանկութեան Աւետարանը:

Երկրորդ մասը հաւաքածոյ մըն է, որ կցուած է Մանկութեան Աւետարանին, բայց զլրակարգութիւնը կը շարունակուի՝ ԻԸ-ԽԴ: Ունի երկու յիշատակարաններ, ուստի յայտնի են Գրիշը, ստացողը, վայրը եւ գրութեան թուականը: Հաւաքածոյին ալ նկարագրութիւնն ու բովանդակութիւնը կը ներկայացնենք ամփոփ կերպով:

ԹԻԻ 3062

Երուսաղէմի Սրբոց Յակօբեանց Զեռագրաց Մատենադարանին մէջ գտնուող թիւ 3062 Մանկութեան Աւետարանը «Մանկութիւն Յիսուսի» խորագրուած է Գրչին կողմէ:

Մասալ 16×11×2.5 սմ.: Էջք 242: Հանգամանք բաւարար, բայց կարգ մը տեղեր կարերը քակուած են եւ թերթերը փրթած: Թուղթ տոկուն: Գրութիւն սեւ մեկանով, բայց երբեմն սկզբնատառերը զրուած են կարմիր մեկանով: Իսկ գլուխներուն վերնագիրները ամբողջութեամբ զրուած են կարմիր մեկանով (2 գոյն) եւ յաճախ թռչնադիր սկզբնատառերով: Զեռագիրը

միասին է : Թերթին երկու կողմերէն լուսանցքներ քաշուած են կարմիր մե-
լանով, 20 տող, նոտրադիր մաքուր եւ ընթեռնլի : Համառօտադրութիւնք բա-
ւական առատ : Ուղղադրութիւն լաւ : Գրիչ՝ Միրաք զպիր : Ժամանակ ՌՃԾԲ՝ =
1703 : Տեղ՝ Կոստանդինուպօլիս : Կաշեկազմ խաւաքարտեայ սովեղրուազ,
քայքայուած :

Բովանդակութիւն .—

էջ 1-6, դատարկ :

էջ 7, «Յանկ առ Յիսուսի մանկութեանն պեղեցիկ» : Ունի Իժ գլուխ-
ներ Վենետիկեանին պէս :

էջ 9, խորանադարդ եւ լուսանցադարդ :

Առաջին գլուխը կը սկսի Վենետիկեան 1898ի հրատարակութեան հա-
մաձայն «Խակ աշրն Յովակիմ յորժամ ել ի տանէ իւրմէ . . .» :

էջ 17-18 դատարկ, բայց պակաս չկայ :

էջ 19 շարունակութիւնն է էջ 16ի :

Գլուխներուն բաժանումները կը համապատասխանեն Վենետիկեանին
եւ գրեթէ վերնագիրներն ալ իրարու նման են : Օրինակ. Ձեռագիր ԺԷ գլուխ,
էջ 120. «Վասն հրեշտակին յայտնելոյ Յովսեփայ՝ զնայ նոցա փախստական ի
ձեռաց Հերովդէի յերկիրն յեգիպտոս». Տպ. էջ 60 :

Ձեռագիր ԺԲ գլուխ, էջ 108. «Վասն քառասնօրեայ դալ ի Տաճարն
բաղում ընծայիւ». Տպ. էջ 53 : Ձեռագրին Ձ եւ է գլուխները ետեւ առաջու-
թիւն մը ունին :

Ձեռագիրը կը վերջնայ Վենետիկեանին պէս. «Եւ Յիսուս օրհնեաց
զնոսա եւ նոքա զնացին խաղաղութեամբ զճանապարհս իւրեանց». Ձեռ. էջ 240 :

էջ 240, Յիշատակարան Գրչի :

«Գրվեցաւ գիրքս ձեռամբ սուտանուն Միրաք զպիրս, որ է յերկրէն
Ակնա ի գիւղէն Կամրկապցի. եւ որ հանգիպիք սմա կարդալով կամ արինա-
կելով, միով հայր մեղայիւ յիշեցէք. եւ դուք եւս յիշեալ լիցիք ի Քրիստոսէ
ամէն» :

«Թվին ՌՃԾԲ (1703) գրվեցաւ ի մայրաքաղաքն Կոստանդինու պո-
լիս» :

էջ 241-242, դատարկ :

ԹԻԻ 3164

Մանկութեան Աւետարանին սկիզբը անթերի ըլլալով, կը լրացնէ թիւ
1432 ձեռագրին պակասը :

Ծաւալ 19×15×1.5 սմ. : էջք 132 : Հանդամաք բաւարար, բայց 1-28
եւ 115-132 էջերուն վերի մասերը փտած են խոնաւութեան պատճառով. կը
պակսի Իժ գլուխին առաջին մասը՝ Թերթ ինկած ըլլալով : Թուղթ հասարակ :
Գրութիւն՝ խորագիրները եւ սկզբնատողերը կարմիր, մնացեալը սև մեկանով,
երկսին, 28 տող, նոտրադիր մաքուր եւ ընթեռնլի : Համառօտադրութիւնք
յոյժ առատ : Ուղղադրութիւն լաւ : Գրիչ, ժամանակ եւ տեղ՝ անյայտ, փան-
դի յիշատակարան չունի : Կաշեկազմ անարուեստ :

Բովանդակութիւն .—

էջ 1-2, դատարկ՝ մասամբ պատռուած :

էջ 3, կարմիր մեկանով «Յանկիս Մատենիս». Ա-Իթ գլուխներ :

էջ 5բ-6, դատարկ, անմաքուր:

էջ 7ա, նոտրագիր կարմրատառ.

«Պատմութիւն յաղագս մարդեղութեան մարմնացելոյն ի Սրբոյ Կուսէն, զոր Յակոբայ եղբօր Տեառն ասացեալ, որ ի սկզբանէ ակամատես եղել Բանին (յ)Աստուծոյ. սկիզբն արարեալ կարգաւ գրել փոքր ի շատէ գլխատակսն, որ եղև ի ժամանակին յայնմիկ մի ըստ միոջէ: Օգնեա ինձ Քրիստոս»:

«Վասն Յովակիմայ եւ Աննայի կնոջ իւրում ամուսնեան եւ յղութեան, որ շնորհեցաւ նմա յԱստուծոյ զաւակ օրհնութեան Սուրբ [Կոյսն Մարիամ]. — [Եւ և] զեւ [յառ]աջին ամի [թագաւորութեան?] Օգոստոս Կայսեր Հռոմայեցւոց աշխարհին, եւ ի թագաւորութեան Հերովդիայ արքայի Հրէաստանի Երուսաղէմացւոց, եւ յաւուր քահանայութեան Եղիազարու Ղեւտացւոյ որդւոյ Սեղեկիայ քահանայի, էր ոմն այր մեծատուն յոյժ ի քաղաքին Նազարէթ՝ որոյ անունն էր Յովակիմ, եւ կնոջ իւրում՝ Աննա. եւ էին երկուքեան՝ սոքա սուրբ եւ անարատ հոգւով առաջի Աստուծոյ, եւ ամենայն ժողովրդեանն, եւ հանապազ զինչս եւ ստացուածս իւրեանց քաջիւէին աղքատաց եւ կարօտեցոց, եւ ունէին բազում հօտս ոչխարաց եւ անասնոց եւ այլ ամենայն չորքոտանեաց:

Եւ ի գլուխ ամենայն տօնից մատուցանէր Յովակիմ նուերս եւ ընծայս Աստուծոյ, քահանայիցն, եւ ամենայն ժողովրդեանն եւ հայցէր ի Տեառնէ ցաւազին անձամբ՝ տալ նմա զաւակ օրհնութեան, եւ յետ մահուանն բարի յիշատակ ունել յազգս իւր. եւ ակն ունէր հանապազ ողորմութեան Աստուծոյ, զի կին իւր ամուլ էր եւ ոչ գոյր նորա որդի՝ ունել զժառանգութիւնս իւրեանց:

Եւ եղև յաւուր միում մերձենալ տօնի՝ մեծի նաւակատեացն որ Երուսաղէմ. . .»:— Շարունակութիւնը համեմատելի է թիւ 1432 ձեռագրին հետ: Տես «Մայր Յուդակ Զեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց», Ե Հատոր, 1971, էջ 103:

Այս ձեռագրին գլուխներուն բաժանումներն ալ շատ մը տեղեր կը համապատասխանեն Վենետիկեանին, բայց վերնագիրները ընդհանրապէս աւելի երկար են: Օրինակ. Զեռագիր, Ժ գլուխ, էջ 49. «Վասն հրեշտակին գուշելով հովիւսն զաւետաւոր բարբառն՝ եւ յայրն փութով հասանէլ նոցա բազում ընծայիւք երկրպագութիւն տեսանելով զճնուղն Սուրբ»: Տպագիր՝ Ժ գլուխ, էջ 41 ունի միայն «Վասն հովուացն՝ որ տեսին զճնուղ Տեառն մերոյ»: Զեռագիր, գլուխ ԻԹ, էջ 125. «Վասն շիջուցանելոյ զբարկութիւն երկուց քարասիրտ զինուորաց՝ եւ քարոզելն առաջի նոցա հեղափոխութիւնս. եւ յարուցանելն զնոսա շիջան զբարուցն իւրեանց»: Տպագիր՝ ԻԸ գլուխ, էջ 122, ունի միայն «Վասն դատաւորութեան զոր անէր ի մէջ երկու զինուորաց»:

Այս ձեռագրին ալ կը վերջանայ Վենետիկեանին վերջացած տեղը, այսպէս. «Եւ Յիսուս օրհնեաց զնոսա եւ զնացին խաղաղութեամբ ի ճանապարհս իւրեանց եւ Քրիստոսի փառք յաւիտեանս ամէն»:

Վերջ՝ էջ 129ա: Յաջորդ սիւնակը, ինչպէս նաեւ էջ 130-132 համարեա դատարկ:

ԹԻԻ 3364

«Ժողովածոյ» մըն է, որուն առաջին մասը Մանկութեան Աւետարան, իսկ երկրորդը՝ կը պարունակէ ալլապան գրութիւններ:

Ծաւալ 15×10×4 սմ.: էջք 514: Պրակաթիւերը անկանոն են. առաջին

ԼԱ, էջ 341. «Այս է պատմութիւն Սրբոյն Ստեփանոսի նախավկային» :

ԼԲ, էջ 347. «Տեսիլք Սրբոյն Գրիգորի Հայոց Լուսաւորչի, Հարցմունք եւ պատասխանիք Հրեշտակապետի, վասն հոգոցն արդարոց եւ մեղաւորացն» :

ԼԳ, էջ 364. «Տեսիլք Սուրբ Աստուածածնին ի Լեւոն Զիթենեաց, զոր յայտնեաց նմայ Հրեշտակապետն վասն մեղաւորաց թէ որպէս տանջին» :

ԼԴ, էջ 388. «Քարոզ վասն ննջեցելոց, Գրիգորի Տաթեւացւոյն առաջեալ ի բերանոյ Յորայ» . Այսպէս ասէ երանելին Յոր... :

ԼԵ, էջ 397-398. «Քարոզ վասն ողորմութեան ի բանից սաղմոսին եւ որպէս ասէ Դաւիթ Մարգարէ» :

ԼԶ, էջ 409. «Այս է պատմութիւն նախաստեղծին Աղամայ» . Քանզի յորժամ... :

ԼԷ, էջ 424. «Վասն Յարութեան Քրիստոսի» :

ԼԸ, էջ 432. զարձեալ «Վասն Յարութեան Քրիստոսի» :

ԼԹ, էջ 438. «Քարոզ վասն Կղէոպաս որ են ճանապարհի, եւ քարոզ վասն Թումայի» :

Խ, էջ 450. «Քարոզ վասն աղօթից» :

ԽԱ, էջ 462. «Քարոզ վասն Նինուէացւոցն» :

ԽԲ, էջ 477. «Պատմութիւն ի Հարանց վարուցն» :

ԽԳ, էջ 482. «Այլ քարոզ որ ասէ Պատրաստ կացէք ի կնոջ պոռնկէ» :

ԽԴ, էջ 489. «Քարոզ վասն Գալստեանն Քրիստոսի եւ զատաստանի նորայ» :

ԽԵ, էջ 495, զարձեալ «Վասն Գալստեան Քրիստոսի» :

Յիշատակարանք Գրչի .

1. էջ 306. «Գրեցի պատմութիւնս ի թվին Հայոց ՌձԻԷ (1678) ի նոյնմբեր ամսոյն իբ (22) աւրն Ուրբաթ ի վայելումն Տիրացու Յուսէփին : Աւիտեանս ամէն : Հայր մեր» :

2. էջ 510. «Գրեցաւ պատմադիրս ի թվին Հայոց ՌձԷ (1681) ի փետրվար ամսոյն իբ (22) օրն Դչրթի» :

էջ 511-514, մասամբ զատարկ, զըջափորձ, եւայն :

ՍԻՓԱՆ ՎՐԴ. ՄԽՍԵԱՆ

ՄՈՆԹՐԵԱԼԻ ՄԱՔԿԻԼ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՀԱՅԵՐԵՆ ՁԵՌԱԳԻՐՆԵՐԸ

ՁԵՌԱԳԻՐ ԹԻԻ 2 (3)

Ա ւ Ե տ ա ր ա ն

[ԶԷՂՔՈՒՆ]

ՌՃԾ = 1701

ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ .—

Գրիչ՝ Խաչատուր։ Թերթի՝ 295։ Գառարկի քերթի՝ 2 (234 եւ 236) մատենանէն անջատուած եւ պատահաբար զետեղուած այս էջերուն տեղերը։ Թերթ 115՝ սխալ տեղ ներդրուած։ Կը բովանդակէ «Նախագրութիւնք Մարկոսի Աւետարանի» եւ ըստ այսմ պէտք էր զետեղուէր թերթ 89էն անմիջապէս առաջ։ Նիւր՝ մագաղաթ ողորկ։ Մեծութիւն՝ 11×8×5 սմ.։ Գրութիւն՝ երկսիւն։ Գիր՝ բոլորգիր եւ առաջնակարգ զեղադրութիւն։ Թանաթ՝ սեւ։ Տող՝ 23։ Մանրանկարի՝ ութ։ Լուսանցազարդ՝ բազմաթիւ։ Պահպանակի՝ 2. մէկ սկիզբը, մէկ վերջը. վերջինս կիսով պատուած։ Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ։ Հանգամանք՝ լաւ։ Յիշատակարանի՝ չորս։ Առաւելութիւն՝ էջադուրները նշանակուած կը կրեն աւետարանիչներու անունները։ Յաւելուած՝ ձեռագրիս մէջ ներդրուած են թղթեայ երկու ձեռագիր պատառիկներ։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ .—

Չորս Աւետարանք ըստ կարգի, իւրաքանչիւրին սկիզբը նիւթերու ցանկով եւ նախագրութիւնով. Մատթէոսի 1ա—87ա։ Մարկոսի 87բ—142բ։ Ղուկասու 143ա—232ա։ Յովհաննու 232բ—295բ։ Իւրաքանչիւր աւետարանիչ յատկանշուած է այսպէս. «Մատթէոս թարգմանի երգ կենաց» (3ա)։ «Իսկ Մարկոսի ասի առիւծ. զի իսկ աճեմէ չէ դժուծ։ Երազ յորս յայն ըմպունէ բուծ։ Սոյն հարթ արար ըզրանս իւր խրճուծ» (115բ)։ «Ղուկասու յարութիւնն։ Այլ թէ զղուկաս եղն զրեցին. զի որպէս նա հերկէ զգետին կրկին անխոնձ վասն պտղին. սոյնպէս երկարէ բանքս սմին» (146բ)։ «Իսկ Յովհաննէս արծուանման. թռեալ մտօք անհասական, առ ի պատմել բանիւ մարդկան. զանճառն էիցս հանրական» (237ա)։

ՄԱՆՐԱՆԿԱՐԳ .—

Իւրաքանչիւր աւետարանի լման եւ հասակաւոր պատկերներ, ինչպէս նաեւ չորս խորաններ. 4ր Մատթէոս նստած, ձեռքին մագաղաթ եւ վերելը հրեշտակ մը։ Ոչ բարձր արուեստ. զեղնորակ, կանաչադարձ եւ կարմիր, դորշ, կապոյտ երանդներով։ Նոյն հանգամանքները կը վերաբերին նաեւ մընացեալ նկարներուն։

5ա խորան եւ Գ տառը։ Հասարակ արուեստ։ 89բ Մարկոս, 90ա խորան, 148բ Ղուկաս, 149ա խորան, 237բ Յովհաննէս կանդնած եւ Պրոխորոն նստած, 238ա խորան։

ԼՈՒՍԱՆՅԱԶԱՐԴՔ.—

Առատ են եւ սակայն միագոյն: Գունատ դինեզոյն կարմիրով առհասարակ, եւ երբեմն կապոյտով լեցուած: Հաշկական հարազատ գիծերով եւ ունով: Սկզբնատառերը կարմիրով են եւ իւրաքանչիւր Աւետարանի առաջին գլխի առաջին համարը կարմիր գլխագիր-երկաթագիր:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ.—

ա) Մատթէոսի Աւետարանի վերջաւորութեան, էջ 87ա.

«Ողորմեա եւ ինձ ի կատարածի աւուր ահեղ դատաստանի խաչատուր դպրի ուր է դործով թերի. եւ զազրացեալ մեղաց միջի. ողորմեա տէր յիսուս եւ ծնողաց խնայ եւ ազգականաց»:

բ) էջ 115բ-ի յատակը.

«Մեղապարտ գրչի տրուող Յարութիւն դպրի տուք ողորմի»:

գ) Ղուկասու Աւետարանի վերջաւորութեան, էջ 232ա.

«Փառաւորեալ եւ անճառելի ահեղ անուն ով տէր իմ յիսուս քրիստոս աստուած ճշմարիտ մի ամաչեացէ ի սոսկալի ատեան քո զխաչատուր մեղաւք լցեալ տարտամ ողի ալ լստ մեծի ողորմութեան քո դասեսցես յաջակողմեան քում եւ զծնաւդքս իմ զյովհաննէս վարդապետն եւ զմայրն իմ զվարդէն. եւ զորդեակ իմ զպատանին վահան եւ զեղբայրս զնազարէթ վարդապետն եւ զամենայն արեան մերձաւորս եւ հաւասար ամենայն քրիստոնէից ամէն հայր»:

դ) Մատենիս վերջին էջին վրայ, 295բ, ուր Յովհաննու Աւետարանը կ'աւարտի.

«Գրեցաւ սուրբ աւետարանս սա ձեռամբ հոգ եւ փռչի խաչատուր մեղօք ի լի. թղին ՌՃԾ ի զէթուն ընդ հովանեաւ ք եկեղեցեացն որ աստ կան յաւգնականութիւն ամենայն քրիստոնէիցն, ամէն»:

Խանութիւն — ԵՐԿՈՒ ՊԱՏԱՌԻԿՆԵՐ.—

Ձեռագրիս մէջ պահուած են երկու թղթեայ ձեռագիր թերթեր Ժամագիրքէ մը ինկած: Մեծութիւն՝ 10×6.5 սմ.: Բովանդակութիւն՝ Առաւօտ լուսոյ երգի «խորհրդոց դիտող» համարէն մինչեւ վերջ եւ սկիզբն «դատեա տէր» կանոնադրութի: Կ'աւարտի «մինչեւ յամպս. ալելուիա, ալելուիա»ով: Հոս զեղեցիկ լուսանցքի զարդ մը գծուած է, ոսկի, կապոյտ եւ կարմիր զոյններով: Շատ սիրուն Դ թռչնագիր Սաղմոսի առաջին տառը գծուած է: Առաջին տող կարմիր եւ երկրորդ սեւ: Կանոնադրութիւնը խաղաղրեալ: 19 տող ամէն մէկ էջի վրայ: Բովանդակութիւնը կը տարբերի Առաւօտ լուսոյի ընդունւած բնագրէն.

«Ծագեա լոյս աչաց»:

«Ճեմել ի յերկինս»:

«Որ վասն եմ ի սուղ»:

«Ձար սերմանց որ յիս»:

«Տեկնալի տեսեամբ»:

«Իւսեա յիս բարիս»:

ԶԱԽԷՆ Ծ. ՎՐԴ. ԱՐԶՈՒՄԱՆԵԱՆ

Մոնրբէալ

ՀԱՅԵՐԷՆ ԵՐԵՔ ԶԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

Ինչքան գեղեցիկ բան կը լինէր, եթէ ձեռնարկուէր կազմելու թէ՛ ի Հայաստան եւ թէ՛ ի սփիւռս աշխարհի գտնուող մեր ցիրուցան ձեռագրերի համահաւաք ցանկը:

Համալսարաններից, մատենադարաններից եւ քանդաւաններից բացի, անհատների մօտ եւս կան որոշ գրչագրեր, որոնք ցարդ չեն նկարագրուել: Նրանց տէրերը, քերեսս որոշ արդարացի ու ոչ-արդարացի նկատումներով, դրանց պահում են պրպտող աչքերից հեռու, տների մուր անկիւններում, երբեմն էլ անփոյթ եւ մկների կեր դարձնելով: Բայց հակառակ սրան կան անհատներ էլ, որ մեծ խնամքով ու գուրգուրանքով են պահում ձեռագրերը, որոնք եւս ուր էլ լինեն, անգամ մէկ երկու սերունդ անցնելուց յետոյ, ի վերջոյ երեսան են գալիս, օգտակար են հանդիսանում հայ գրականութեան ու պատմութեան՝ իրենց շահեկան նիւթերով ու բովանդակութեամբ:

Վերջին ժամանակներում մեզ յաջողուեց կազմել երեք ձեռագրերի (Ճաշոց, Մաշտոց եւ Տումար Ագարիայի) ցուցակը, որ բերում ենք ստորեւ:

Ճ Ա Մ Ո Յ Ժ Ե Դ Ա Ր

Թերթ՝ 492: Պրակ՝ Ժինչ խա (41) կարդացում է, որոշ մասերը խառնիխուռն թերթեր, պրակների խաբարանչիւրը՝ 12 թերթ: Մեծութիւն՝ 27.5×18×8.5 սմ.: Նիւթ՝ դեղնաւուն հաստ թուղթ: Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ, վրան ճնշումով խաղ եւ զարդեր, խիտ հնամաշ եւ կաղմերը պոկուած, ներսից կապոյտ դժաւոր կտաւ: Պահպանակ՝ չունի: Վիճակ՝ քայքայուած, վերջից թերի, շատ թերթեր տեղահանուած եւ թերթեր դարձած: Պարապ քերթեր՝ 249ա: Գիր՝ բոլորգիր: Գրութիւն՝ երկսիւն: Տողեր՝ 31: Գծումները՝ ճնշումով: Թանաք՝ սև, վերնագիրները, որոշ տողեր եւ մեծատառեր կարմիր: Զարդագրութիւններ՝ որոշ գլխիների մեծատառեր զարդագրեր եւ թռչնազրեր: Պատկեր՝ 6ր, 7ր, 20ա, 45բ, 68բ, 83բ, 169բ, 274ա, 275ա, 292ա, 410բ, 432բ, 456բ, 461ա, 464ա, 466ա, 469ա, 470բ, 479ա եւ բ, 483բ: Խորան՝ չունի: Կիսախորան՝ 1ա, 161ա, 250ա, կարմիր ներկով դեղեցիկ զարդաձևեր: Ճակատագարդ՝ 12ա, 352բ: Լուսանցազարդ՝ մեծ թուով զանազան զարդեր եւ բոյսեր: Ծաղկող՝ անյայտ: Գրիչ՝ թումա վարդապետ: Ժամանակ՝ ժե դար: Վայր՝ անյայտ: Պատուիրատու՝ ստացող՝ Յովհաննէս արեղայ, վերջին՝ Տանուռէր Խլզաթ: Ծանօթութիւն. պատկանում է Զարդուն գիւղի եկեղեցուն, բերուել է ներքին Խոյզանի եկեղեցուց 1946 թուին:

Պակասում է գրչի գլխաւոր յիշատակարանը:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ.—

Թ. 1ա. Յունուարի հինգն ժողովին ի ս(ուր)բ հովանոցն ի տասներորդ ժամուն, եւ այս կանոն կատարի: $U(a)q^d(n)u \dots S(t)$ բ հովեսց զիս, Ալէլու, $q(ար)ձ(եա)U(a)q^d(n)u \dots$
Աւետարան ըստ Դովթասու.

Եւ հովիւք էին ի տեղոջն յայնմիկ բացալթեայ։... (Յաջորդաբար Աւետարաններ եւ զրուածքներ կան բոլոր տօների համար, բայտ աւուր պատշաճի) :

ԳՐԶԻ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ.—

Թ. 310ա. Եւ ես տառապեալս քան զամ(ենայն) մարդ որ հետեւեցայ ի հետուստ ընդ ա(է)ր ունեան չաւիղն ի լեառն Թարաւր, եւ աչօք իսկ տեսի զԺողով սքանչելի եղբարցն: Աղաչեմ զընթերցողսդ եւ զըսաւղօղ, աղաւթս առնել ի վերայ մեր, եւ ա(ստուա)ծ ողորմի ասել ստացող ի ս(ուր)բ տառիս Յովաննէս արեղային եւ ծնաւդաց նորին, Ամիրին, եւ Մամխաթունին եւ եղբարցն իւրոց՝ Պառուխշին եւ Խղզըշին եւ ամ(ենայն) ազգաց իւրոց: Ամէն: Ընդնորին եւ ձեզ ողորմեսցի բարերարն Ա(ստուա)ծ եւ մեղուցեալ զըշխս Թուժա վարդապետիս, եւ իմօցն ամ(ենայն)ի եւ որոց զամէնն ասնն ամէն:

Թ. 320ա. Ք(րիստո)ս Ա(ստուա)ծ եւ որդի Ա(ստուածո)յ, Ա(ստուա)ծային լուսով քո լուսաւորեալ պայծառացոյ զհոգի ստացողի ս(ուր)բ կտակիս զՍիմէօն վարդապետն (վերջին երկու բառը յետոյ է աւելացուած):

Երկրորդական գրիչ.—

Թ. 249 (զրուած էջի վրայ վաղցուած թերթիկի ներսի կողմում). Զվերջին նորոգել տուող ս(ուր)բ տառիս զբարեպաշտ եւ զա(ստուա)ծաւք տանուտէրն զԽիզաթն որ ետ նորոգել զսայ ի հալալ մաստակաց իւրոց յիշատակ իւրն եւ իւր ննջեցելոցն հօրն իւրոյ Միրիջանին եւ կողակցոյն իւրոյ Մրբաթին եւ որդոցն Միրիջանին եւ Յովաննիսին եւ զստերն իւրոյ զկենդանիսն եւ զհանգուցեալսն առ հասարակ ամ(ենայն) յիշեցէք եւ ա(ստուա)ծ ողորմի ասացէք ամէն: Դ(ա)րձ(եա)լ յիշեցէք զիմ եղբայր ա(է)ր Ղուկասն որ եղև պատճառ եւ ետ նորոգել ս(ուր)բ զիրքս յիշատակ իւրն եւ իւր կողակից Շահպաղին եւ զստերն իւրոյ Սառին, Խաթունաղին եւ Եղիսարեթին առհասարակ ամ(ենեցուն) յիշեցէք եւ Ա(ստուա)ծ ողորմի ասացէք ամէն:

Թ. 310ա. Եւ գլխին ստացողի սորա, զՍիմէօն վարդապետն յիշեցէք եւ Ա(ստուա)ծ ողորմի ասացէք, ող(ո)րմեսցի ձեզ ա(է)րն մեր Յ(իսու)ս Ք(րիստո)ս յաւուրն զ(ատաստա)նի ամէն:

Մ Ա Շ Տ Ո Յ

ԺԷ ԴԱՐ

Թերթ՝ 122: Պրակ՝ 9, իւրաքանչիւրը 12 թերթ: Մեծութիւն՝ 16×12×2.5 սմ.: Նիւթ՝ գեղնաւուն հաստ թուղթ: Կազմ՝ խունացած եւ կոշտացած կաշի: Պահպանակ՝ չունի: Վիճակ՝ վատ պահուած, սկզբից եւ վերջից թերի: Գիր՝ բոլորգիր: Գրութիւն՝ միասին: Տղեր՝ 18: Գծումները՝ ճշնշումով: Թանաք՝ սեւ, վերնագիրներն ու մեծատառերը կարմիր: Գրիչ՝ Գրբիգոր: Ժամանակ՝ Ժէ դար: Վայր՝ անյայտ: Ծանօթութիւն. Պատկանում է Մելիքեէթ Պարսամեանին, Ղարդուն գիւղ:

Պակասում է գրչի գլխաւոր յիշատակարանը:

ԳՐԶԻ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ.—

Թ. 90ա. Փծուն գրիչ Գրիգոր յիշեցիք յաղօթս եւ Ա(ստուա)ծ յիշողացդ ողորմեսցի:

Երկրորդական գրիչ։—

Թ. 51ա. Զվերջին բառացող սորին Յարութի(ւ)ն որդի տ(է)ր Պարսամն Ապրահամն եւ տ(է)ր Պարսամի որդի Յարութի(ւ)ն եւ Յուսեփն եւ դուստր Շամամն։

Թ. 109ա. Դարձեալ յիշեցէք հանդուցեալ մայրն իմ Շուշանն եւ կողակիցն իմ Սիսիլն եւ հանդուցեալ եղբարն իմ Բարայիսանն, Սահակն, Յօսէփըն, քուր Նադիկ, Մուր(ա)սն։

ՊԱՏՃԷՆ ՏՕՄԱՐԻՆ ԱԶԱՐԻԱՅԻ ԵՒ ՀԱՄԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՐՀԵՍՏ

1 8 2 2

Թերթ՝ 49: Պրակ՝ 7, իւրաքանչիւրը՝ 4, 6 եւ 12: Մեծութիւն՝ 14×19.2×1 սմ.: Նիւթ՝ թուղթ: Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ, վրան զարդեր ճրնչումով: Ներսից ծաղկաւոր չիթ: Պահպանակ՝ սպիտակ թուղթի թերթեր: Վիճակ՝ լաւ: Պարապ քերքեր՝ 1, 2, 3բ, 41բ, 42ա, 46բ, 47ա, 48, 49: Դիր՝ նոսրդիր: Գրութիւն՝ միասիւն: Տողեր՝ 21: Գծումները՝ ճշումով: Թանաք՝ սեւ եւ կարմիր: Զարդագրութիւններ՝ 5ա մէկ տառ կենդանադիր-մարդադիր, դունաւոր: Ծակտաղարդ՝ 5ա: Լուսանցաղարդ՝ եղբարդ 3ա: Մաղկող՝ զրիչը: Գրիչ՝ Ստեփաննոս Յարութիւն Տէր Յօհաննէան: Ժամանակ՝ 1822: Վայր՝ Նոր-Ջուղա: Պատուիրատու՝ Գրիչը: Մանօքութիւն. Պատկանում է տողերս զրոգին։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ.—

Թ. 3ա. (Անուանաթերթ) «Տետրակ յորում բովանտակին կանոն այլ դանաղան օղտակար բանք։

Այլեւ փոքր տօմար եւ թուական նորոգ չինեալ ի Ազարիա վարժապետէն. ի Հայրապետութե(ան) լուսանկար մօրն մերոյ Ս(ր)բ(ո)յ Աթոռոյն միաձնաիջի Տ(եառ)ն Եփրեմ սրբադնակատար կաթողիկոսին։ Եւ ի առաջնորդութե(ան) ս(ր)բ(ո)յ Ամենափրկչի վանին Տ(եառ)ն Կարապետ Արք. Եպիսկոպոսին եւ քաջ հովուի մերոյ որ ի նորս Ջուղայ։ Յամի կենարարին մերոյ 1822 եւ փոքր Ադամ 24ին 207 գրեցեալ եղեւ ձեռամբ Ամենից նուստ Ստեփաննոս Յարութի(ւն) Տ(է)ր Յօհաննե(ա)ն։ Ի Ջո(ւ)ղայ»։

4ա. Աղիւսակ ամսոց ազարիաի տօմարին որք պատասխանին երկուստասն կենդանակերպք տանուտերանց։

5ա. Պատճէն Տօմարին Ազարիայի.

«Թուականն այսպէս արա կալ զմեծ թուակ(ա)նն Հայոց...»։

(Ունի բազմատեսակ աղիւսակներ եւ ամիսների համեմատութիւններ, ինչպէս եւ «Ըմբռնումն է Արեգական եւ Լուսնին», որ շարունակուում է մինչեւ թ. 31բ.։ Արեգակի եւ լուսնի խաւարման ցուցակը սկսում է 1822 թուից մինչեւ 1866 թիւը)։ Թ. 31բ., Ազարիայի, Լատինացւոց եւ Հռոմէացւոց ամիսների համեմատական տախտակն է։

Թ. 32ա. «Առաջարանութիւն Գրգոյս։

Տեսանելով զհարկաւորութի(ւ)ն մերազնեաց վաճառակա(նա)յ զ(ա)ս(ն) կատարելապէս ոչ զեառելոյ զ(ա)րհեստն համարողութե(ա)ն վայելուչ վարկաք գտեսրս զ(ա)յս թարգմանել ի մերս բարբառ, որպէսզի սովաւ վարժեցեալք կարեցին զիւրապէս պարապիլ ի գործս իւրեանց թարց զեղբրման մտաց։ Քանզի ուսուցանէ սա զկիրառութի(ւ)նս ամբողջից թուոց եւ կոտորեցելոց, հանդերձ պարզագունիւք օրինակօք զկանոնս երկից եւ զկանոնս ընկերու-

թե(ա)նց եւ զընձեռմունս զանազանից փողից եւ դառս եւ զծախս զանազանից ասպրանաց, եւ զայլս իրս մանրամասնե(ա)յս: Եւ մանաւանդ զի աշխարհակա-
նաւ ոճիւ է շարադրեցեալ առ ի բառնայ զպատճառս ծուլից եւ պարսաւարա-
նից, որք եթէ միանգամ սիրով եւ ուշադրութե(եամ)ր ընթեռնուցուն զսա, ըզ-
րնաւս զժուարութե(ա)ն համարողութե(ան) զերազանցեսցեն: Ու(ս)տի ա-
ղաչեմք զվայելօղս սորին զի յիշեցեն ի յ(ա)ղօթս (32ր) զաշխատարարս եւ ըզ-
մատակարարս սորին, եւ ման(ա)ւանդ զՍտեփանն Յարութ(իւն)ե(ան) զհան-
գուցեալ տ(է)ր Յօհանե(ա)ն ի Ք(րիստո)ս: Ընդ որս եւ ինքեանք յիշեցեալք
լիցեն ի Ք(րիստոս)է յուսոյն մերոյ աստ եւ ի հանդերձելումն, Ամէն»:

Թ. 33ա - 41ա. Տրուած են բաղմապատկման աղիւսակը եւ թուարա-
նական կանոններ ու հայկական թուանշանները:

Թ. 42բ - 45ա. Տարեդրերով տօնացոյց է:

Թ. 45բ - 46ա. Ունի մի ոտանաւոր որ բերում ենք ստորեւ.

«Ի թուին ՌԸձեկի
Ի եւ երկեցի
Ամսիս դամայ իդի
Ի ժամանակս հայրապետի
Միածնալիքին սրբոյ աթոռի
Տ(եառ)ն Եփրեմ կաթողիկոսի
Ընտիր եւ քաջ հովապետի
Լուսաւորչին փոխաննորդի
Յորդսրանօք բարխտի
Կարապետ մեր վարդապետի
Ջուղայու գային առաջնորդի
Ճշմարտութե(ան) քարոզողի
Եւ Ստեփաննոս նուաս(տ) հոգի
Որ եմ որդի Յարութ(իւն)ի
Գեղջիւ բնիկ Ջուղայեցի
Չոտանաւորս շարադրեցի
Փոքր տօմարս մեկնեցի
Էր Աղարիայ վարժապետի
Տեսանելով ի յայլ բառի
Յօժարեցայ ի յայսմ բանի
Ի փառս Փրկչին մեր Յիսուսի
Եւ ի յօգուտ զմեր ազգի
Ի յիշատակ անբակտի
Քանդի պարզ է եւ յետալի
Եւ զիւրապէս յազկանալի
Իւր ականջիւ ցանկացողի
Լուծէ զկապ տարակուսի
Արդ եթէ որ սովաւ զմայլի
Եւ հոգեպէս մխիթարի
Յիշման առցէ զմեր ծ(ա)ռ(ա)յի
Եւ թէ սղալ զգիր դտցի

Գրադրութե(ան) անարհեստի
 Խնդրեմ ներել զ(ա)ս(ն) Յիսուսի
 Անդարժութե(ան) ծեր ծ(ա)ռ(ա)յի
 և Բ(րիտոս)ի փառք յաւիտեանս Ամէն :

Յիշատակագրութիւն .—

Թ. 1ա. Մ(ա)ռ(ա)յ Մկրտիչ տէր Մ(ա)րգ(ա)րե(ա)ն Թիւն 1824 տ/դան 16ին :

Եւս չղաղիւր Մկրտիչ տ(է)ր Մ(ա)րգ(ա)ր(եա)ն :

Լ. Գ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

Նոր - Զուղա

ՀԱՅԿԱՅԻՆ ԳԼԽԱՎՈՐ ԳԻՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ ԵՎ ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ ԵՎ ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ ԵՎ ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ ԵՎ ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ ԵՎ ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ ԵՎ ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ ԵՎ ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ ԵՎ ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ ԵՎ ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ ԵՎ ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ ԵՎ ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ ԵՎ ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ ԵՎ ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ ԵՎ ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ ԵՎ ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ ԵՎ ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ ԵՎ ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ ԵՎ ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ ԵՎ ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ ԵՎ ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ ԵՎ ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ ԵՎ ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ ԵՎ ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ ԵՎ ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ ԵՎ ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ ԵՎ ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ ԵՎ ԳՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԼԵԶՈՒԱԲԱՆԱԿԱՆ

Դ Ի Տ Ո Ղ Ո Ի Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

«ՀԱՅԵՐԷՆԻ ՈՒՂԱԳՐՈՒԹԻԻՆԸ Ե — Թ ԴԱՐԵՐՈՒՄ»

ՅՕԴՈՒԱԹԻ ՄԱՍԻՆ

Մի քանի տարի է որ Երեւանի պետական համալսարանի հայոց լեզուի ամբիոնի դասախօս Սիրաբ Գիւլբուղաղեանն աշխատում է «Հայերէնի ուղղագրութեան պատմութիւնը» գոկտորական թէմայի վրայ: «Բաներ Երեւանի համալսարանի» հանդէսի 1971 թուականի երրորդ համարում, էջ 88-105, ապագայ գոկտորը¹ հրատարակել է Ե-Թ դարերում հայերէնի ուղղագրութեան նկարագրութիւնը: Քանի որ, հակառակ հեղինակի խոստման թէ ինձ անպայման կարգաւ կտայ իր ամբողջական աշխատանքի ձեռագիրը, ես այսուհետեւ մամուլից միայն կարող եմ ծանօթանալ նրա հետազոտութեան արդիւնքներին, ուստի ստորեւ նրա և ընթերցողների ուղղորութեանն եմ յանձնում իմ բարեկամական դիտողութիւնները նրա ձեռք բերած արդիւնքների առաջին հրապարակման առթիւ: Թերեւս օգտակար լինեմ նրան, քանի որ աշխատանքը շարունակելի է: Նշելու եմ այն ամէնը, ինչ նկատել եմ: Հետեւելու եմ էջերի հերթականութեանը:

Էջ 88-89. Ուղղագրութեան եւ նրա տեսակների մասին խօսելուց եւ «Այժմ անցնենք հայերէնի Ե-Պ² դարերի ուղղագրութեան նկարագրութեանը» նախադասութիւնը գրելուց յետոյ (կամ առաջ), լաւ կը լինէր ընթերցողին յայտնել Ե-Թ դարերի ուղղագրական փաստերի համատեղ նկարագրութեան պատճառը: Զե՞ որ հինգերորդ դարի ուղղագրութիւնը այլ որակ է յաջորդ դարերի ուղղագրութեան համեմատութեամբ. նոյն սկզբունքները չէին կարող բնորոշ լինել այդ ժամանակաշրջաններում, ինչպէս ցոյց են տալիս հեղինակի իսկ մէջ բերած «չեղումները դասական գրաբարի ուղղագրութեան կանոններէց» (էջ 89): Ուստի կարծում եմ, որ ճիշդ չի կարելի համարել հետեւեալ յայտարարութիւնը. «Հայերէնի ուղղագրութիւնը մեզ հետաքրքրող շրջանում (այսինքն Ե-Թ դարերում — Մ. Մ.) բնորոշ է ամէնից առաջ իր հնչական սկզբունքով՝ խօսիւր այնպէս, ինչպէս գրում ես, գրիւր այնպէս, ինչպէս խօսում ես» (էջ 89): Եզրուածում մի քանի անգամ կրկնուած «հնչական» այս սկզբունքը լաւ կը լինէր սկսել երկրորդ մասից՝ «Գրիւր այնպէս, ինչպէս խօսում ես», քանի որ հայերէնը, ինչպէս նաեւ բոլոր լեզուները, գրուելուց առաջ խօսուել են:

1 Ես համոզուած եմ, որ յօդուածագիրը իր քանասիրութեան շնորհիւ կը դառնայ բանասիրական գիտութիւնների զոկտոր:

2 Այստեղ եւ յօդուածում այլուր մի քանի անգամ փոխառաւ՝ փոխանակ մեծատառի:

էջ 89. կարգ, աւր եւ աւժ բառերի տառադարձութիւնը կը լինի ոչ թէ kard, aur, aul, այլ karg, awr, awj :

էջ 89. «Այս դարերի (այսինքն՝ ե-թ՝ դարերի — Մ. Մ.) մատենագրութեան մէջ նկատուած են շեղումներ դասական գրաբարի ուղղագրութեան կանոններէրէ»։ Ընդգծեցի «այս»ը. դարերի մասին արդէն քիչ առաջ նկատել տուեցի : Շեղումները յօդուածագրի կողմից վերագրուած են «տեղական բարբառների կամ 'եղերական' խօսուածքների՝ գրիչների վրայ թողած ազդեցութեան» : Սակայն այս յայտարարութիւնից յետոյ նա որոշ շեղումներ բացատրում է առնձնաութեամբ կամ տարնձանութեամբ, որոնք տեղական բարբառներից անկախ գործող ընդհանուր հնչիւնական երեւոյթներ են : Ձարմանալի է, որ յօդուածագիրը ոչ մի «շեղում» չի վերագրում գրիչների ազխտութեան կամ անփութութեան, հակառակ բանասիրութեան մէջ արտայայտուած կարծիքի :

էջ 89. Ն գրին յաջորդող կ—ի փոխարէն գ—ի օրինակների շարքում անտեղի բերուած է նաեւ «Հայեցարուք ընդ ազոուս» նախագասութիւնը Լաւարեան ձեւարանի Աւետարանից : Ինչպէս եւ «Նոյն «Աւետարանում»³ ն—ից յետոյ ա—ի փոխարէն դ տառն է գրուած» գիտուած կէտի համար դարձեալ անտեղի բերուած են «Փոխանակ մոխրոցն անգառամ ծաղիկքն» բառերը Ազատեանի կրկնագիր ձեռագրից :

Երկու «շեղումների» համար, ինչպէս նաեւ ամբողջ յօդուածում փաստեր բերուած են Փաւստոս Բուզանդի 1888 թուականի հրատարակութիւնից, առանց կասկածելու, որ այդ ուղղագրական «շեղումները» թերեւս գրաշարական են : Ստուգուած վիժական արձանագրութիւններից բացի բոլոր փաստերը պէտք է քաղուէին ձեռագրերից կամ մեր մատենագիրների քննակաճ հրատարակութիւնների ձեռագրական տուեալներից :

էջ 90. «Ն—ին յաջորդող ձ—ի փոխարէն ծ եւ վ—ին յաջորդող բ—ի փոխարէն պ է գրուած» շեղումի համար օրինակների մէջ անտեղի բերուած է նաեւ «Կանկնեցաւ արձանս» նախագասութիւնը, որից յետոյ ասուած է. «Տաթևի մի գեղեցիկագաւթի Զիդ⁴ (895) թուականին (Դիւան հայ վիճագրութեան, 2 պ. 13)» : Լաւ կը լինէր ասել «գերեզմանաքարի վրայ», նշել «Դիւան»ը կազմող՝ հանդուցեալ Սեղբակ Բարխուդարեանի անունը, հրատարակութեան տարին՝ 1960, տեղը՝ Երևան, լրիւ գրել այդ «2 պ. 13»ը, որ այդ հրատարակութիւնը բացելուց յետոյ միայն հասկացայ, թէ նշանակում է «Երկրորդ պրակ, էջ 13» : Այս տեղեկութիւններին աւելացնեմ, որ յօդուածագիրը իր օրինակը բերել է էջ 13ի երկրորդ արձանագրութիւնից : Սակայն երբ այստեղ, այսինքն՝ «Դիւան»ի այս էջում կարդացի, որ արձանագրութիւնը գրտնում է Տաթևի ոչ թէ մի գերեզմանաքարի, այլ Պօղոս—Պետրոս եկեղեցու վրայ՝ «Արտաքուտ, արեւմտեան պատի հարաւային մասի ներքեւում», բուկրեցի կասկածել Ս. Դիւլբուդաղեանի՝ նոյնիսկ վիժական արձանագրութիւններից բերած օրինակների վրայ : Թէեւ նոյն ինքն ասում է, թէ «Իսկ դիրք, իրրեւ քարի, մագաղաթի, թղթի վրայ մարմնաւորուած, գրանցուած լեզուական առաջ, մնայուն է ու անփոփոխ» (էջ 88), սակայն նրա գրչի տակ ահա քարի վրայ գրոյծուած արձանագրութիւնն էլ, դիրն էլ ենթարկուել են փոփոխութեան հետեւեալ օրինակում. «Յաւաքուքեամբ իմոց կրանաւորաց

³ Աւելի լաւ է առանց չափերսների կամ ներգոյականի — ուսմ մասնիկը դրանցից դուրս :

⁴ Վիճակաճ արձանագրութեան մէջ մեծատառերով՝ ՅԵԴ :

կարգեցայ Լպխոկոպոս Սուլեյքաց զկնի տեառն Յիւղ» (էջ 90) . դարձեալ քաղաւած է «Դիւան»ից, այս անգամ միայն «Դիւան», 2, 13» նշումով: Զարմանային այն է, որ «Յաւաժարութեամբ իմոց կրանաւորաց» բառերն առնուած են էջ 13ի երկու արձանագրութիւնների երկրորդից, իսկ «Կարգեցայ Լպխոկոպոս Սիւնեաց (ոչ թէ Սուլեյքաց) զկնի տեառն Յիւղ» բառերն առնուած են նոյն էջի առաջին արձանագրութիւնից, բայց որով «խմբագրութեամբ» . խոկականը հետեւեալն է . «Յամին յորում թուականն Հայոց ՅՈՒ Էր... Կարգեցայ Լպխոկոպոս Սիւնեաց զկնի տեառն Սաղամաւնի...»:

«Կանկնեցաւ արձան» բառերում զ—ի փոխարէն ն—ից յետոյ գրուել է կ, ինչպէս նաեւ Լազարեան ձեմարանի Աւետարանի «Ժառանկութիւն» բառում . բայց յօդուածագիրն այս փոփոխութեան մասին ոչինչ չի ասել:

էջ 90. Ռ Ե Բ գրերի ուղղագրութեան մասին խօսելիս Գիւլքրուզադեանը գրել է . «Ն—ին նախորդող դիրքում միշտ լինում է ո տառը՝ ձեռն...» . «Ն—ից առաջ ը կարող է լինել ա) եթէ ն—ն յօդ է, որովհետեւ այդ երկու բաղաձայնի միջեւ ը է լսուում՝ սարն—սարն...»⁵: Պատճառարանութիւնը գիտական չէ, քանի որ ձեռն բառի ո և ն հնչիւնների միջեւ նոյնպէս լսուում է զաղտնաւանկ ը: Աւելի լաւ է օրինակները ներկայացնել սարն—սարն ձևով:

էջ 90. Ե—թ դարերի ուղղագրութեան համար օրինակ է բերուած արմագոյն բառը, որ չունի «Առձեռն» բառարանը: Հին Հայերէնում արիւն բառի ածանցման ձևերի մասին տե՛ս «Արմատական բառարան», նոյն բառի տակ:

էջ 90. «Բոլոր բաղաձայններից առաջ անփոփոխ է մնում առ նախդիրը... բացառութիւն են՝ ուռկան, ուռնանալ, առքեմ»: «Արմատական բառարան»ում ասուած չէ, թէ այս բառերի ուռ, առ մասնիկը առ նախդիրն է:

էջ 90-91. «Բ—ով սկսուող բուն Հայերէն բառ չկայ. եղած մի քանիսր օտար են», և տրուած են օրինակներ. «Առձեռն» բառարանը աւելացնում է «Կամ համառօտեալ են», որ անտեսել է Գիւլքրուզադեանը: Եւ իրօք, րազարդը հրագարդ Հայերէն բառն է: Վերպակներով են արտագրուած օրինակները՝ րակետ (հրաշակերտ) փոխանակ րակերտ—ի, րանդոս (ցուպ) փոխանակ րաւդոս—ի, րեմոտես փոխանակ րեմատես—ի: Պէտք էր «եւ այլն» դնել բերուած օրինակներից յետոյ:

էջ 91. Ռահվիրայ բառը բերուած է առանց յ—ի, նոր ուղղագրութեամբ: Ռակայ բառը բացատրուած է որպէս «ծոյլ, տկար», մինչդեռ բառարանում նրա բացատրութիւնն է «խենթ»:

Նոյն էջում ասուած է, որ Ազաթանդեղոսի կրկնադիր ձեռագրում Հանդիպում ենք յարաք, մերաւ, ի փարաց ձեւերի. ցանկալի էր ստոյգ էջն իմանալ:

էջ 92. Որպէս Հայերէնի ածանց նշուած է լէր . անշուշտ պիտի լինէր —ւէտ:

Նոյն էջում ասուած է, թէ լը եզակի գործիականի հոլովակաւմիչ է . ինչո՞ւ միայն եզակի: Նախընտրելի է գործածել «Հոլովակերտ» բառը: Բայց լի մասին խօսելիս յօդուածագիրը Ծրդ կէտում գրել է, Վ Հնչիւնը լ տառով է գրուած «իբրեւ (եզակի — Մ. Մ.) սեռական Հոլովի հոլովակաւմիչ, երբ բառն ուղիղ ձևում վերջանում է ի ձայնաւորով (սքանչելւոյ...)» . այս արդէն բոլորովին չեղաւ . նման դէպքերում լը այդպիսի անունների բառաւերջի հնչիւնափոխուած ին է, և ոչ թէ «Հոլովակաւմիչ» կամ Հոլովակերտ: Յօդուածագիրն աւելացնում է. «Սակայն ըստ երեւոյթին վերջինս այնքան էլ ուժեղ

⁵ Շատ անգամ օրինակների կամ տառերի ընդգծումները եւ եմ առել:

կանոն չէ», եւ բերում է օրինակներ, ինչպէս որդոյ փոխ. որդւոյ: Պէտք է նշուէր, որ սա ձեւաբանական երեւոյթ է, եւ եթէ գրիչը չի գրել, նշանակում է՝ խօսակցական լեզուում ի վերջաւորութեամբ անունները եզակի սեռականում պարզապէս ստանում էին ու հոլովիչն առանց իւր հնչիւնափոխութեան: Կամ էլ գրիչն անփութութեամբ էր մոռանում ւ գիրն այդպիսի դէպքերում: Բայց հաւանական է առաջին ենթադրութիւնը, որովհետեւ նման ւ—ները բացակայութիւնը շատ է տարածուած միջնադարեան ձեւագրերում: Այսպիսի օրինակների շարքում բերուած է նաեւ «Երեսուն ե ութ ամոյն»ը՝ Բագարանի 631 թուականի արձանագրութիւնից. բնղղծուած բառից յետոյ յօդուածագիրը փակագծերում աւելացրել է «փոխ. ամոյն», ենթադրելով, թէ դարբարում տարի զոյականի հոմանիշն է ամի, այնինչ ամ է: «Հետաքրքիր է, —ասում է նա, — որ Լազարեան ձեւաբանի «Աւետարանում» հանդիպում է իւր վերջացող բառերի սեռականը անհնչիւնափոխ փոխակում», եւ բերում է հետեւեալ օրինակները. «...որդիոցն, ... որդիւոյքն, ... բարիւոյք, ... հողիւոյ»: Այս ձեւերը յօդուածագրին հետաքրքրող ուղղագրական հարցի հետ կապ չունեն, այլ հին հայերէնի աշխարհարարացման փաստեր են, որ այս կամ այն հարադատութեամբ գրանցել է աշխարհարար խօսելի սկսող գրիչը:

Էջ 92-93. Լ եւ Ղ հնչիւնների մասին կարգում ենք. «Առաջինն արտասանում էր լեզուի ծայրով եւ նուրբ, երկրորդը՝ լեզուի ետին մասով եւ թանձր էր». ոչ ոքի երբէք չլսած հնչիւնների արտասանութեան մասին այսքան ինքնափստահութեամբ որոշում կայացնելը չափազանցութիւն է: Ղ—ի մասին ասուած է նաեւ. «Յունարէն լ —ն միշտ տառադարձուել է զ—ով մեղր, ζελεχο: ասող» (էջ 93). այնպէս է ստացւում, որ իբր մեղր բառը յունարէն նոյնիմաստ զոյականի տառադարձումն է, աստղն էլ՝ միւս բառը: Գիւլրուզադեանը համեմատական լեզուաբանութեան աշխատութիւններում այդ երկու գրերի մասին կարգացածը չի իւրացրել եւ էութիւնը չի ըմբռնել: Հ. Աճառեանի յօդուածից բացի (էջ 93, ծան. 8) նրան կարող է օգտակար լինել Մեյէի հետեւեալ ակնարկը. «Remarques sur les l de l'arménien classique». — «Գիւտղութիւններ դասական հայերէնի Լ—երի մասին» (Յուշարձան, 1911, էջ 209 եւ յաջ.), որի հայերէն թարգմանութիւնը կարող է գտնել Մեյէի հայագիտական աշխատութիւնների իմ կազմած ժողովածուի մէջ, որ Համալսարանի Հայագիտական կենտրոնը «արտագրութեան է իջեցրել», ահա արդէն մի քանի տարի է:

Էջ 93. Ղ—ի գրութեան մասին ասուածները անկապ են եւ քառասյին, միշտ նոյն բառերի մէջբերումով իրրեւ օրինակ, առանց տեսութեան եւ հետեւութեան: Այստեղ, ի միջի այլոց, կարդում ենք. «էդ. Աղայեանը վերը նշուած յօդուածում («Հայերէնի հնչոյթային համակարգի պատմութիւնից») գրում է, որ Առձեռն բառարանում զ—ով սկսուող 41 բառ կայ, որից միայն ինն են ստոյգ». Գիւլրուզադեանը յաճախ այսպէս է վարուել. չի ստուգել (թերեւս չի կարողացել) իր օգտագործած տեսական գրականութեան ոչ միայն կարծիքները, այլեւ թուարանական հասարակ թուերը. թողնում ենք, որ ինքն ստուգի «41» թիւը Աղայեանի յօդուածում. բայց «Առձեռն» բառարանում կան զ—ով սկսուող 100ից աւելի բառեր:

Ղ—ի գրութեան մասին խօսելիս Գիւլրուզադեանը գրել է, թէ այն գրում է բառալեզւում, բառամիջում ոյ, այլ երկրաբբառներից յետոյ (էջ 93). բայց ինձ անհասկանալի մնաց թէ, ինչո՞ւ է օրինակների մէջ գրել քուղագոյն, պղնձաճուլղ: Չհասկացայ նաեւ այդիքն եւ այդէայդ բառերը, որոնց ազդրերը նշուած չէ. անհասկանալի մնաց նաեւ Լազարեան ձեւաբանի Աւե-

տարանի «Ետևս զնա այդ կին է» նախադասութեան իմաստը իմ ընդդէմ է—ի պատճառով: Ի դէպ տեսմ, որ նշուած են այս Աւետարանի միայն էջերը. զիտենք, որ մեր հին ձեռագրերի մի մասում Աւետարանների զլխարաժանութեանը եւ տնտեսմանը չկան. սակայն դրանք օգտագործած եւրոպացի հայագէտները նեղութիւն են կրել նշելու ոչ միայն ձեռագրի էջը, այլեւ բերում օրինակի ստոյգ տեղը՝ զլխի եւ տան համարն ըստ հրատարակութիւնների. այսպիսով հնարաւորութիւն է տրուած ընթերցողին ստուգելու բերում փաստերը: Նոյն էջում (93) «Վայղս» բառը պէտք է լինի հաւանարար «Վայղս», «Բնդդապտերս» — «Բնդ դապտերս»: Նոյն էջում յայտարարուած է, թէ «Ղ—ով է գրուած ամենուրեք նաեւ այլ շաղկապը», բայց չի ասուած՝ ո՞րտեղ:

Էջ 93. «Ա. Բագրատունին գրում է, թէ եթէ այլը շաղկապ է, գրում է ղ—ով, իսկ եթէ դերանուն է՝ լ—ով, բայց մեր բերած օրինակներն այդ չեն վկայում». ահա ինչ է գրել Բագրատունին (Հայերէն քերականութիւն ի պէտս զարգացելոց, էջ 4, թիւ 9). «Լիւն (լ դիրը — Մ. Մ.) կրկին է. մի թանձր, որպէս այլ, որ է 'որիչ'. լալ և այլն. և միւս լիւրկ և նուրբ, որ գրի դիւն այլ միւս մակակիսու, որպէս այլ, որ է 'բայց': Կարծեմ մեկնաբանութիւնն աւելորդ է: «Աւելի ճիշտն այն է, —սովորեցնում է Գիւլբուղաղեանը,— որ այդ երկրաբարաններից յետոյ սովորարար գրում է ղ: Սրանց պիտի աւելացնել նաեւ զայբազղել բայը, որ կազմուել է զայբել և գլել բայերից՝ զայբազղել > զայբազղել, զայբաղղել» (էջ 93-94): Եթէ անձամբ բացած լինէր Բագրատունու Քերականութեան իմ նշած տեղը, այնտեղ պիտի տեսնէր «Ջիլ. լուղամ, յիլուղակ, պալատն» և ուրիշ բառեր, որոնք ձեռագրերում հանդիպում են պարզ կամ մակակէտով ղ—ով, որ այլ և ոչ երկրաբարաններին չի յաջորդում: Իսկ զայբազղել բայն այստեղ անտեղի է, քանի որ այն միշտ գրուել է ղ—ով. իսկ ինչ վերաբերում է ստուգաբանութեանը, Հր. Աճառեանը բաւարարուել է «Հայերէն արմատական բառարան»ում առաջարկուած ստուգաբանութիւնները մէջ բերելով, առանց ասելու, թէ ո՞րն է ճիշտը. դրանց մէջ չկայ Գիւլբուղաղեանի ստուգաբանութիւնը:

Հենց քիչ առաջ յօդուածից մեր կատարած մէջբերումից յետոյ («... զայթակղել»), բայց նոր պարբերութեան մէջ աւելացում են հինգ տող, որոնք կապ չունեն Ղ—ի գրութեան հետ. «Նկատուած են խուլի փոխարէն չնչեղ խուլի գրութիւն: Մատենադարանի № 10100 ձեռագրում գրուած է. «Լուսբ եփրաքայ» (էջ 6). «Բեթղեհեմ տուն եփրաքայ» (նո.)» (էջ 94). մինչև հիմա էլ չեմ հասկացել յօդուածագրի միտքը եւ օրինակների նշանակութիւնը: Թերեւս «Տ—թ գրութեան մասին» կար, որ խմբագրութիւնը կրճատել է: Նա չարունակում է տող առ տող. «Ս. Քոլանջեանը վերոյիշեալ յօդուածում գրում է, թէ Կիւրեղ երուսաղէմացու պատառիկում գրուած է. Զուրն որ ի վիժէն խոսեցաւ» (փոխ. Հոսեցաւ)...». կարծէք այս օրինակը հ—ի «խ» արտասանութեան եւ ըստ այնմ գրութեան մասին է, բայց խմբագրութիւնը դարձեալ կրճատել է թերեւս: Սակայն դարձեալ չեմ տեսնում խոսեցաւ եւ եփրաքայի կապը հինգ տողնոց նոյն պարբերութեան մէջ: «Բանբեր»ի խմբագիրը կամ նրա տեղակալը թերեւս միգրատ ի ձեռին է կարդացել Գիւլբուղաղեանի երկարաշունչ յօդուածը, որի ներքին կապն առանց այդ էլ թոյլ է: Ի դէպ նկատենք, որ վերջինս դարձեալ հաւատ է ընծայում մէկ ուրիշի, այս անգամ Քոլանջեանի «գրած»ին, փոխանակ նշում ավերիւրն անձամբ տեսնելու եւ փաստերն ստուգելու:

Էջ 94. Եւ է ձայնաւորների գրութեան մասին խօսելիս նա գրել է. «Սկզբում այս հնչոյթների տարբերութիւնն ամանակային է եղել, է—ն ե—ից մի քիչ աւելի երկար է հնչուել»։ Ո՞ւր է լսել զրանց սկզբնական, այսինքն՝ հինգերորդ դարի արտասանութիւնը։ Ահա երկու կարծիք՝ հակառակ այստեղ մեր կարգացածին. ըստ Մէյէի (Esquisse, Վիեննա, 1936, էջ 40-41), Եւ է ձայնաւորները դասական գրարարում քանակային (կամ ամանակային) տարբերութիւն չեն ունեցել. ըստ Էդ. Աղայեանի (Գրարարի քերականութիւն, հատոր Ա, էջ 97), «Դասական հայերէնում ձայնաւորների քանակային տարբերակում գոյութիւն չունի. ընդունուած է ասել, որ գրարարում երկար ձայնաւորներ չկան»։

Գիւլբուղաղեանը թէև տարբերում եւ է գրարարեան ձայնաւորներն առաջինի «մի քիչ աւելի երկար» լինելով, բայց գրում է նաեւ հետեւեալը, որ հակասում է նրան. «Այն հանդամանքը, որ մեր այս ե—ն ու է—ն միացերէնում արտայայտուել են e—ով, վկայում են (փոխ. «է» — Մ. Մ.), որ զրանք e էին» (էջ 94)։ Ե՞րբ։ Եւ յաւելեալ ապացոյց է բերում հետեւեալը. «Սրան պիտի աւելացնել այն փաստը, որ Ե գարից եղանակ, երկու, երկար բառերը մեղ հասել են յեղանակ, յերկու, յերկար ձևով» (էջ 94). բերում են օրինակներ քէոնի (փոխ. Թէոնի — Մ. Մ.) «Յաղագս ճարտասանական կրթութեան» գրքից (Ե՞րբ եւ ո՞ւր է լոյս տեսել, եթէ տպագրի է)։ Դարձեալ միջնադարեան ձեռագրերի սխալագրութիւնները հիմք են ծառայել յօդուածագրին Ե գարի ուղղագրութեան համար։ Բացի այդ, «Զի յերկուց խառնուածոց ունի պատուականութիւն յերկայնութիւն» օրինակում (եթէ երկու բառի համար է բերուած), յերկուց ձևի յ—ն կարող է բացատրականի ի նախդիրը լինել։ Իսկ (յ)երկայնութիւն բառը յօդուածագրի երեք բառերից չէ, ինչպէս չէ նաեւ օրինակներից մէկի յերկարածացի բայը։

Էջ 95. «Հին հայերէնում... ու, ա—ով վերջացողները (բառերը — Մ. Մ.) կամ ներփակում էին յ—ով կամ օտար բառեր էին»։ ու անմիջապէս չեն յիշում սա, դա, նա գերանուններն ու նրանց սեռական եւ տրական հոլովածեւերը, ահա, ապա, եղակի հրամայականի ձևեր՝ պատմեա, ադա, մատո, օտար յատուկ անուններ՝ Շաղիտա, Ասիա, քո։ Սրանց մասին խօսում է էջ 99ում։

Էջ 95. «Ե տառով գրում են հետեւեալ վերջնահնչիւնները, եգ, հեգ, արեգ, եգ՝ բհհեգ, հեգ, մեգ, եգ»։ Քանի որ, ըստ յօդուածագրի յայտարարութեան, Ե—Թ գարերում, կամ նոյնիսկ «Ե գարում այս երկու (Ե եւ Է) տառերը համարեա նոյն հնչումն ունէին», ուստի կարող ենք առարկել՝ իսկ հէգ կամ հէֆ, հէն, մէգ, մէֆ, դէգ եւ այլն։ Կամ նրա եւ—ի զիմաց՝ քեւ, ունենք դէւ, նրա եւ—ի զիմաց՝ երեւ, ունենք պէւ. իբր թէ երբ... տառակապակցութեամբ «վերջացող բառեր չկան» (էջ 95). իսկ քե՞րք, ադքե՞րք «աղբիւրներ»։

Էջ 95. Է տառով սկսուող օրինակների մէջ կարողում ենք նաեւ էաց եւ էոց, որոնք չկան Առձեռն բառարանում. ցանկալի էր լիմանալ նրանց լիմաստները եւ գործածութեան տեղը։ Սովետահայ գրարարապետները եւ նրանց հետեւողութեամբ միւս լեզուարանները շարունակում են կրկնել, թէ «Է տառը գրում է... իբրեւ բայի անցեալ կատարեալի նախադասուած նեցուկ, եթէ այդ սկսում է ձայնաւորով. էանց, էարկ, էատ, էաւ եւ այլն», առանց ներկատելու, որ այդ ձայնաւորը միայն ա կարող է լինել, ինչպէս այս օրինակներում։ Բացի այս, Գիւլբուղաղեանը պնդում է, թէ «Այստեղ էլ է—ն երկար է, ի տարբերութիւն բառակցրի ե—ից. եհատ, եդիտ» (էջ 95). արդէն ասա-

ցինք, որ ականաւոր լեզուաբանները կարծիքով հայերէնը հինգերորդ դարում կարճ և երկար ձայնաւորներ չի ունեցել: «Է տառը գրւում է... բառաւերջի երկու բաղաձայնից առաջ, սակայն միայն եղէդն, բէշի բառերում, մի քանի դերամուկները բացառական հոլովի վերջաւորութիւններում. ի մէջ, ի քէն, ի մէջ, յոգնակերտ վերջաւորութիւն ունեցող միավանկ բառերում. չէնք, օրէնք...» (էջ 95-96): Գիւլբուղաղեանը իր յօդուածում շատ յաճախ գրում է անուշադրութեամբ, ինչպէս այս տողերում, ուր ընդգծումները եւ եմ արել. հնդեւրոպացիներէջ ոչ մէկը չի ասել, թէ նշուած դերանուանական ձևերում —էնք, —էն մասնիկները բացառականի վերջաւորութիւններ են: Բացի այդ, նա խօսում է բառաւերջի երկու բաղաձայնից առաջ է գրուելու մասին, իսկ նրա օրէնք—f կամ օրէնք երկրպագը չի համապատասխանում «յոգնակերտ վերջաւորութիւն ունեցող միավանկ բառերում» նախապայմանին: Անուշադրութեան կամ յօդուածի «մէկրատման» հետեւանք է նաեւ այս յայտարարութիւնը. «Է գրւում է... բառաւերջի մէկ բաղաձայնից առաջ, ինչպէս և տառի կապակցութեամբ ասուեց, օրինակ՝ ...մէզ...» (էջ 96). Հենց այս բացառող գէպերը մասին նա ոչինչ չէր ասել և—ի դրութեան մասին խօսելիս, ուստի վերելում նրան արեցի այս բառի առարկութիւնը: Կարծեմ արդէն տեղին է ասելու, որ Ե—ի եւ Է—ի ուղղագրութեան մասին նրա սահմանած կանոնները սլախ ելակէտ ունեն. նա —եզ, —ել...—էն, —էպ, —էզ... վերջնահնչիւններից դնում է այդ նոյն հնչիւնների —եզ, —ել, ...—էն, —էպ, —էզ... դրութեանը. այդ նոյնը կը լինէր, եթէ ասէինք, որ հեզ—ը գրւում է հինգերորդ—իններորդ դարերում հեզ, իսկ մէզ—ը՝ մէզ:

Գիւլբուղաղեանը տերութիւն բառը՝ Ե—ով, բերում է Է—ի փոխարէն Ե—ի դրութեան «չեղում». սակայն նա պէտք է յիշեցնէր, որ Մեյէն եւ Աճառեանը ենթադրել են, թէ այդ բառի հնագոյն գրութիւնը Ե—ով է հնագոյն ձևադրերում, եւ ոչ անտեղի. այս մասին նա կը կարդայ մի օր, երբ (կամ եթէ երբ եւ իցէ) լոյս տեսնի Մեյէի հայադիտական ժողովածուն հայերէն թարգմանութեամբ⁶: Նա կը տեղեկանայ նաեւ հայագէտների այն կարծիքին, որ Ե եւ Ի լծորդութեան բայերի անցեալ անկատարում Է—ի փոխարէն Ե է գրուած հնագոյն ձևադրերում եւ, ըստ այնմ, Մեյէի դրաբարի քերականական աշխատութիւնների մէջ, ուր տրուած է պատճառաբանութիւն: Նոյնպէս եւ քե, եքե չաղկապում: Գիւլբուղաղեանը յայտարարում է. «Աւետարանում յաճախ Ե—ով են գրուած նաեւ՝ որպէս... բառերը» (էջ 97). Հաւանաբար խօսքը Լազարեան ձեմարանի Աւետարանի մասին է, որի էջերն անգամ նշանակուած չեն: Այլեւ. «Երբեմն միեւնոյն ժամանակաձևը միեւնոյն նախադասութեան մէջ գրուած է թէ Է եւ թէ Ե տառերով: Օրինակ՝ 'Ի լերինս աղաղակիւ եւ կոծէր'» (էջ 97). Նա միայն գրանցել է այս փաստը առանց իր խօսքն ասելու: Անշուշտ այս համարում է «չեղում». եւ կ'ասէի զբիւն անուշադրութեան հետեւանք: Բայց նա գրել է. «Այս օրինակները վկայում են, որ Ե—Թ դարերում Ե—է գրերը իրենց հնչիւնով շատ չէին տարբերում, որի պատճառով էլ զբիւնները խառնել են նրանց գրութիւնը» (էջ 97). Եթէ դեռեւս նոյնիսկ Ե դարում այդ տառերով գրանցուած հնչիւնները շատ կամ քիչ չէին տարբերում, ապա Մաշտոցը ինչու է նեղութիւն կրել Ե եւ է գրերն ստեղծելու:

էջ 97. «Ը տառը գրւում է... բառամիջում՝ բաղադրեալ բառերում, երբ երկրորդ բաղադրիչը ը տառով է սկսուած. աւերստաւրէ... միւրնգմիւրնէ».

6 Միմչ այդ Մեյէի եւ Հր. Անտոնանի կարծիք տե՛ս իմ «Անթուան Մեյէ եւ Հր. Բաշեայ Անտոնան», ՍԻՈՆ, 1972, քիւ 3—4, էջ 143:

առաջինը «բաղադրեալ բառ» չէ, այլ ար ըստ արիւ «օրր օրին»․ ոչ էլ երկրորդը, որ անկասկած մի ըստ միոջէ է այնտեղ, որտեղից սխալ է արտադրուած (աղբիւրը նշուած չէ)։ Գրուած է, թէ բառակցութիւն ստ—հնչիւնախմբից առաջ ը չի գրուած (էջ 97)․ բայց բաղադրեալ բառերի մէջ ը—ի գրութեան օրինակ բերուած է անըստերիւր բառը (օրին Գիւլբուղաղեանը Առձեռն բառարանից կարող էր աւելացնել անըստգտանելի բառը)․ այս օրինակը հակասում է նրան, քանի որ, ըստ նրա, բառն է ըստերիւր։ Նա այս կեղծ օրինակը չէր բերի, եթէ բառարաններում որոնէր նաեւ անստերիւր եւ այս բառի արմատը։ Ասուած է, որ սգ, շպ, շկ հնչիւնակապակցութիւններից «առաջ լուծող ը—ն չի գրուած» (էջ 97), բայց օրինակ չէ բերուած։ Գիւլբուղաղեանն ինչպէ՞ս կ'արտասանէր արդեօք այդ հնչիւնակապակցութիւններով բաղկըսող բառերը՝ սգագաց, սգամ... շկքիմ, շկաքօկ առնեմ եւ այլն, շպար շպետ...։

էջ 97․ «Ը գաղտնաւանկ հնչումը հին հայերէնում ապացուցել է Մէյէն։ Նա նկատել է, որ գրոց լեզուում միաւանկ բայերը անցեալ կատարեալում ստանում են ե կամ է յենարանը (ետեւ, էաւ), իսկ բաղմաւանկ բայերը չեն ստանում (սիրեաց, բերի)։ Քանի որ մնաց, զնաց, բերեց, գրեց բայերը ե չեն ստացել, բաղմաւանկ են, արտասանուել են մընաց, զընաց, զըրեց, բըրեց (այսպէս — Մ․ Մ․)։ Միւս կողմից՝ ապառնիւմ երկվանկ բայերը ունենում են ցց... իսկ եռավանկ բայերում մի ց—ն փոխուած է ս—ի...» (էջ 97)։ Այս չիտափախը եղբարեակուել է հետեւեալ տողերով․ «Մէյէի այս մէթոդով էլ Աճառեանն է ապացուցում, որ ստ... շտ կապակցութիւններից առաջ ը է հընչուել», որով Գիւլբուղաղեանը կռահել է տալիս, թէ ինքն անձամբ Մէյէի աշխատութիւնը, որի վերնագիրն անգամ չի յիշում, չի կարդացել։ Ինչպէս Աճառեանը չի «ապացուցել» վերոյիշեալ լեզուական կամ արտասանական փաստը, այնպէս էլ Մէյէն «չի ապացուցել» «Ը գաղտնաւանկ հնչումը հին հայերէնում»։ Գաղտնաւանկերը ճիշտ արտասանելու համար Հայերս չենք ըսպասել այս երկու պատկանելի գիտնականների «ապացուցման»։ Բայց դանք Գիւլբուղաղեանի կողմից Մէյէի մտքի եւ փաստերի աղաւաղման․ նա թերեւ մեղադրի իր աղբիւրը՝ Աճառեանի շնչուած մէկ էջը․ դա նրա գործն է։ Նախ՝ «զրոց լեզուն» մեղ 19րդ դարն է յիշեցնում․ Մէյէն (Esquisse, 1936, էջ 53, եւ ուրիշ հայագիտական ուսումնասիրութիւնների մէջ) միշտ խօսում է դասական հայերէնի կամ դասական գրաբարի մասին։ Նա չի ասել պարզապէս կամ ընդհանրապէս «անցեալ կատարեալում», ինչպէս գրել է Գիւլբուղաղեանը, այլ անցեալ կատարեալի եզակի երրորդ դէմքում, եթէ արմատական ու միաւանկ է, եւ իբրեւ օրինակ չի տուել բերի առաջին դէմքը սիրեաց—ի կողքին, ապացուցելու համար, որ «բաղմաւանկ բայերը ե կամ է չեն ստանում», ինչպէս քիչ առաջ կարդացինք յօդուածում։ Նա չէր կարող ասել նաեւ, թէ «գրեց, բերեց բայերը ե չեն ստացել», որովհետեւ գիտէր, որ դասական գրաբարում ունենք գրեաց եւ (ե)բեր։ Միւս կողմից՝ նա չի ասել, թէ երկվանկ բայերն ապառնիւմ ունենում են ցց, այլ «Միավանկները ստորադասականում (ապառնիւմ) պահում են ցց հնչիւնախումբը» (էջ 53)։ Զի գրել նաեւ, թէ «իսկ եռավանկ բայերում մի ց—ն փոխուած է ս—ի», այլ՝ «Գնացես ձեռն ունի բաղմաւանկներին յատուկ սց հնչիւնական փոփոխութիւնը» (ն․ տ․)։ Բուն ստորադասականի կաղմութեան մասին խօսելիս, Մէյէն աւելի մանրամասն բացատրում է, որ նկատի է առնուել նաեւ անցեալ կատարեալի հիմքը, որից կաղմում է երկրորդ ապառնին, ց վերջնահնչիւնի արմատական լինելը։ Գիւլ-

բուդադեանը իբրեւ զատական զբարբարի կամ «զրոց լեզուի» օրինակ է բերել խօսեացես սխալ ձեւը (էջ 98. 1) *փոխ. խօսեացիս* :

Յ—ի ուղղագրութեան մասին կարգում ենք. «Մաշտոցի ժամանակ յ—ն ամենուրեք հնչուող տառ է եղել, նրա հնչման փոփոխութիւնները հետագայ դարերի հետեւանք են» (էջ 98). «... Դա երեւում է նրանից, որ... բ) Հայերէնի յ—ով սկսուող բառերը օտարները տառադարձել են կամ ի—ով կամ յ—ով (հայ. օտայ > յունարէն Αδελφος. օրինակն անահատկանալի է: «գ) Օտարագոյի ա—ով վերջացող բառերը հայերէնում յ—ով են վերջացել: Առարական kahna, avila, satana, luma, gadsa, chuka, amira, բառերը հայերէնում դրուել են քահանայ, արեղայ, սատանայ, լումայ, կաթսայ, չուկայ, ամիրայ» (էջ 99). Գիւլբուդադեանն այս յ—ն բացատրում է նրանով, որ հայերէնում բառերը ա—ով «չեն վերջանում»: Եթէ Գիւլբուդադեանը Աճառեանի «Արմատական բառարան»-ից կամ «Հայոց լեզուի պատմութիւն» աշխատութեան տառօնի հատորից (էջ 336—342) ճիշտ արտագրէր ասորական բառերի լատինական տառադարձութիւնները, կը նկատէր, որ իր նշած բոլոր բառերը վերջում ունեն երկար *a*, որ հայերէնում տառադարձուել է այ—ով: Ընդգծեցի նրա միւս սխալ արտագրութիւնները:

էջ 99. «Յ—ն գրւում է... 3. Բառամիջում՝ ա ե ո ձայնաւորներից յետոյ, (աղղայնոյ, ախոյեան, ալոր, ալփ, ամարայնոյ յոյփ, փոյթ, բոյլ, բարեմոյն, եւ այլն)». այս ու «եւ այլն» բառերի մէջ տեղին կարելի է համարել միայն երկրորդը. Գիւլբուդադեանը ցանկացել է յիշեցնել, որ բառամիջում ա ե ո ու նրանց յաջորդող ձայնաւորի միջեւ գրւում է յ, ինչպէս աղայի, բնծայել, հոյակապ, որոնք էդ. Աղայեանի՝ հայերէն գրւած եւ յօդուածագրին մատչելի «Գրարարի քերականութեան», հատ. Ա, էջ 190, օրինակներն են:

էջ 99, երկեւ ձեւը ներկայացուած է որպէս հրամայական. զբարարում երկիր է՝ երկնչիմ բայից. տե՛ս զբարարի որեւէ ձեռնարկ: «Բառամիջում յ չեն ունենում... բ) սա, դա, նա, սորա, դորա, նորա, օտցա, նոցա, քո զերանուններն իրեցն ձեւերով». այս շարքում մոռացուած է դօցան. իսկ «իրենց ձեւերով» բառերի տակ ի՞նչ է թաքնուած: «Ն. Աղոնցը բացատրում է, թէ հետեւեալ բնիկ հայերէն բառերի վերջին յ—ն ընկել է, որովհետեւ նրանք չունեն իրենց թեք ձեւերը...» եւ այլն. դրուած է վերջակէտ, անցում կատարուած նոր տողի, եւ ընթերցողը զրկուել է Աղոնցի բացատրած այդ ընիկ հայերէն բառերը տեսնելուց. ոչ էլ աղբիւրն է նշուած:

էջ 100, յ տառի «անհարկի կիրառութիւններ»ը պարզունակ եւ ոչ դիտական ձեւով պատճառարանելուց յետոյ յօդուածագիրը ասել է. «Պարզ բառերում (օր. յագեցան) յ—ն գրել է (գրելը — Մ. Մ.) այն նմանեցնելով (ի՞նչը — Մ. Մ.) բառամիջում յ տառն ունեցող բառերին». հարց եմ տալիս՝ յագեցան բառաձեւն ինչպէ՞ս կարելի էր գրել առանց յ—ի:

Գիւլբուդադեանը հաւանաբար չի կարդացել Մեյէի «Հայերէն Աւետարանի քանի մը հին ձեռագրաց զրչութեան վրայ դիտողութիւններ» շատ արժէքաւոր յօդուածը, ուր տեղեկութիւններ կը գտնէր եւ—իւ գրութեան և ուղղագրութեան ուրիշ հարցերի մասին (Հանդէս Ամսօրեայ, 1904, թիւ 7 եւ յաջ.):

էջ 101, երկրարբանների գրութեան մասին խօսելիս նա էդ. Աղայեանին վերագրում է հետեւեալ մտքերը, որոնք անհասկանալի են. չենք էլ կարող ստուգել, որովհետեւ Աղայեանի աշխատութեան էջը նշուած չէ. «Աղայեանը գրում է, թէ Ու հնչոյթը նոյնպէս երեք ենթահնչոյթ է ներկայացնում՝ 1)

ձայնաւոր (տուե, դու, արու) : 2) երկրարբառի ոչ վանկարար բաղադրիչ՝ ու եւ լ տառերով (?) : Ու—ն ուժգնացող երկրարբառում (ուա, ուի, ուե), իսկ ե—ն՝ քուլացող (աւ, եւ, իւ) . 3. բաղաձայն՝ վ (վար, վագֆ, ծով, փաւաւար) եւ լ (աւագ, կաւահող, սեւաւ, քեւ, քիւ) տառերով» (ընդգծուածները անհասկանալի են ինձ) :

էջ 101, յաջաւորեալ անցեալ դերբայը իրրեւ ենթակայական դերբայի օրինակ է բերուած . նոյն տեղում զապաւնողսն բառի մէջ հաւանարար վրիպակ կայ :

էջ 102, «Ուղղագրական այլ շեղումներ» ենթավերնագրի տակ կարդում ենք. «Նկատուած են . 1) Բառերի հնչիւնափոխ ձեւեր, որոնք դարձեալ բարբառային արտասանութեան հետեւանք են : Օրինակ՝ Լազարեան Աւետարանում՝ զգաշ (փոխ. զգոշ) . . . ձեւերին» : Ի միջի այլոց ասենք, որ այս նախադասութեան մէջ «Հանդիպում ենք» բայը հաւանարար դուրս է ընկել յօդուածի շարուածքի ժամանակ : Սակայն հիմնական դիտողութիւնս այն է, որ եթէ այստեղ բերուած ձեւերը բարբառային են, ուստի դրանց ուղղագրութիւնը չենք կարող «ուղղագրական շեղումներ» համարել այս բառերի բուն իմաստով . դրիչը դրել է ըստ ժամանակի կամ իր արտասանութեան, եթէ այդ ձեւերը նրա անփութութիւնից ծնունդ չեն առել : Այս պարբերութեան վերջում յօդուածագիրը դարձեալ ընթերցողին հրամայում է մի աղաւաղ արձանագրութիւն, որի տեղն էլ սխալ է նշուած . «Տաքեւի Զ դարի մի տապաւնագրում գրուած է . 'Զգրող ժամացուցիս յիշեցէք մասն քաղցր և անուշատես գաւակին մեր' (Դիւ . 2, 88)» : Բացում եմ Դիւան հայ վիճադրութեան, պրակ Բ, էջ 88, թիւ 253 . «ՍԻՍԻԱՆ . ՍԻՆԻՎԱՆ . արտաքուստ հարաւային պատի աւելման մասի կենտրոնում . արեւի ժամացոյցի տակին . 2 տող . ԶԳՐՈՂ» :

ԺԱՄԱՅՈՒՅԻՍ ՅԻՇԵՅԷԻ Ի ՏՐ . ՈՎ ՔՍԱՍԼԻՐՔ ՀԱՅՐԻ ԵՒ ԵՂԲԱՐՔ : Իսկ Գիւլբուղաղեանի խմբագրութեամբ աւելացուած «մասն քաղցր և անուշատես գաւակին մեր» բառերը Դիւանում երկար փնտնեցինք ու չգտանք : Մարդ կարո՞ղ է այսքան անտարբեր լինել իր գրածի կամ արտագրածի իմաստի նկատմամբ, որքան Գիւլբուղաղեանը :

էջ 103—104, «Մեծատառի կիրառութիւնը» ենթավերնագրի տակ յօդուածագիրը պաշտպանում է այն տեսակէտը, թէ Մաշտոցը իր ժամանակին ստեղծել է նաեւ հայերէնի փոքրատառերը . «Սովորական գրութիւնների համար պիտի որ օգտագործուած լինէին փոքրատառով ձեւերը, իսկ մատենագրութիւնն ու պաշտօնական գրութիւնները՝ մեծատառով» (էջ 104) . եւ իբր «Այժմ գիտնականների մի զգալի մասը վերջին կարծիքին է» : Պատճառաբանուած չէ, թէ ինչո՞ւ «մատենագրութիւնն ու պաշտօնական գրութիւնները» պէտք է մեծատառերով գրուէին . ասուած չէ նաեւ, թէ որո՞նք են այդ գիտնականները : Նա վկայակոչում է Կ . Ղաֆաղաբեանի «Դուին քաղաքը» աշխատութեան մէջ բերուած մի արձանագրութիւն, ուր փոքրատառ և գիրը գլխովայր է դործածուած մեծատառերի կողքին . արդէն գիտեմ, թէ որքա՞ն վստահելի են յօդուածագրի տեղեկութիւնները . իսկ և գրի այդ գրութեան պատճառը անպայման այլ կերպ է բացատրելի : Ընդհանրապէս «գլխադիր, մեծատառ» գրերի մասին ասուածները խառնաշփոթ են ստեղծում . Գիւլբուղաղեանն էլ չի տարբերում այդ բառերը, թէեւ դրանց տակ տարբեր տառեր է նը-

կատի ունեցել, այդ թուով նաև զարգացրելը, որոնք «գլխադիր» էլ են կոչւում :

Շատ զարմացայ, երբ նա հին ձեռագրերի մէջ տողադարձի՝ այսօրուայ հասկացողութեամբ կիրառութեան օրինաչափ դէպքեր է որոնում և խօսում սխալ ու ճիշտ փանկարաժանութիւնների մասին: Տողադարձ ենթադրեանդրի տակ գրուած նրա ճիշտ մտքերից մէկը հետեւեալն է. «Գրիչը տեղ չահելու համար է այդպէս փարւում» (էջ 104):

Եթէ Սիրաք Գիւլրուդաղեանն իր ամբողջ գովտորական զիսերտացիան այս յօդուածի պէս անփոյթ զրէ, զիսերտացիայի պաշտպանութիւնը մի քիչ կը զժուարանայ, որովհետեւ երեւանն ունի աւելի լուրջ և զիտակ լեզուարաններ:

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ

Երուսաղէմ

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

ՎԱՀԷ-ՎԱՀԵԱՆ. ՄԱՏԵԱՆ ՍԻՐՈՅ ԵՒ ՄՈՐՄՈՒԹԻ:

Քերթուածներ, 1945 - 1968. Պէյրուք:

Հատոր մը, հասուն տարիքի բեղմնաւոր հողին մէջ արմատ արձակած եւ դրասանդ կապած: Քիչ անգամ մարդիկ բազմակողմանի իրենց տաղանդն ու անձնաւորութիւնը կը տանին անշամանդաղ եւ չհինցող զեղեցկութեան, մինչեւ իրենց հասուն տարիներուն զապաթացումը: Վահէ-Վահեան ինչպէս իր նախորդ հատորներուն — «Արեւ անձրեւ» եւ «Ոսկի կամուրջ» —, նոյնպէս իր «Մատեան սիրոյ եւ մորմոքի» քերթուածներուն մէջ կը պահէ բանաստեղծի սրբազան այդ տաքութիւնն ու անմահական ծանրութիւնը: Ներքին այդ միութիւնը եւ չհինցող սարսուռը ճառապայթն է քերթողի հողիին, որ ծերանալ չի գիտեր, նման այն արուեստին որուն քուրմն է ինքը: Ամէն ոճ խառնուածք մըն է անշուշտ, բայց ամէն խառնուածք ոճ մը չէ: Վահէ-Վահեանի գրականութեան մէջ ոճն ու խառնուածքը ներդաշնակ են եւ զիրար կը պաշտպանեն, մշտադալար ծառի մը պէս, հակառակ եղանակներու փոփոխութեան:

Յաճախ զրոյին կեանքը անհրաժեշտ կը նկատուի անոր դործին հասկացողութեանը համար, մեթոտ մը՝ դրադէտի կազմաւորման մէջ որոշ ազդակներ ճարելու, զանոնք վերլուծել կարենալու համար: Սակայն այս պարագան միշտ չի լուծեր տաղանդներու տեսակարար տարողութիւնը: Վահէ-Վահեան զինք անուցող բոլոր շրջաններու եւ ազդեցութիւններու հոսանքն է վեր թիաթարող մը եղաւ, բաժնելով այս կերպ բոլոր ճշմարիտ գրողներու ճակատագիրը:

Ազէտը, որբութիւնը, Սփիւռքը, ճակատագիրն ու խոսքը կը կազմեն իր մատաղ տարիներուն: Տարադրութեան սարսափներէն տակաւին բաց մնացած իր աչքերն ու հողին պիտի ծծեն պուտ-պուտ մորմոքը այդ ողբերգութեան, որ իր նմանը չէ ունեցած ազգերու տարեղբութեանը մէջ: Այս արբտում պատկերին վրայ պիտի դաշ բացուելու

Հայրենիքին տեսիլքը, մեր նահատակներու արիւնէն կարմրած, որ դարերով անկարելի հէքիաթի մը եւ անխոխարինելի զեղեցկութեան մը վերածեց մեր պատմութիւնը: Այս տրտում մտապատկերներու եւ սրբազան յուշերու ծանրութեան տակ պիտի քայլ Վահէ-Վահեան, յաճախ կարօտ պատառ մը հացի, տանջուած իր մարմնի մէջէն մեղի քելլու իր մտքին ու հողիին ծորումները, մեր լեզուի եւ արուեստի կնիքով կնքուոր:

Այս տողերը նպատակ չունին գրական ուսումնասիրութիւն մը փառասիրելու, ոչ ալ աժան եւ անտեղի քննադատական մարդանքներ փորձելու: Վահէ-Վահեան Սփիւռքին ծանօթ գրող մըն է, որ կըրցած է ինքզինք պարտադրել մեր հիացումին, յամառ եւ այլամերժ, համաձայն իր շնորհներուն: Հակերճ այս տողերը կը բերեն վկայութիւն մը միայն անոր շուրջ խոստացու տարիներու վատասկէն, հաւատաւոր ճիշդեղն, բայց մանաւանդ գրական արժէքէն, որ իրմէ ժառանգ կը մնայ մեզի:

Վահէ-Վահեանի բանաստեղծութիւնը իր սկզբնական շրջանին անձնական երգ էր, կակիծը իր ցաւերուն, կարօտներուն, անքերուն, որոնց հոգեղաշտին՝ տրտումութեան սեւ շուշաններ կը բացուին, կազմելու գրասանդը սիրելի մեռելներուն: Յետոյ պիտի ընդգրկէր Հայրենական եւ հանրային դառններ, երբեմն մեղմ ու քաղցր, երբեմն պոռթկում Հայրենիքի հանդէպ անհուն կարօտի, իրեւ հզօր անդրադարձ մեր պանդուխտ ճակատագրին: «Ոսկի կամուրջ»-ը այս գեանին վրայ ընդոստ շատրուան մըն էր, արու շունչով ու բխումով: Գրքի մասին եղած վերապահումները ոչ մէկ կերպով կրնան տկարացնել ժայթքը այդ քերթուածներուն, որոնք իր մտքի սալին կոփուած շքեղ յօրինումներ են, տաք ու բարախուն, փաթեմ եւ կուռ լեզուի մը ցարձակումներով, հրաւիրելու Սփիւռքի տարագիրները որ զգան Հայրենիքի ամէնէն նրաւիրական երազներու ծարաւը, ընդդէմ ամէն արդելքի, հալածանքի եւ սաղրանքներու: Դժբախտաբար զիրք մը անկախ իր հեղինակէն, Սփիւռքի այժմու հոգեբանութեան մէջ, տակաւին մեղի մարտելի չէ: «Ոսկի կամուրջ»-ը խորունկ հայրենասիրութեան անմեքծելի փաստ մըն է, վեր ամէն հաշիւ եւ նկա-

տումէ, ուր անհատականն ու համայնականը զիրար կը պաշտպանեն: Հայրենիքի վերածնունդը իր նոր փառքին մէջ կը կազմէ հիացելի քանաստեղծի վերբերումներուն, առանց ապերախութեան ակնոցին, շատերու քիթին տակաւին մինչեւ այսօր ցցուած, իր դաւակներու անխաղախ սիրոյն եւ արդար հիացման բանալով անոր դանձարանին շքեղութիւնը, մեղի պատմելով պարտութիւններէն վերջ, յաղթանակը, ոսկի կամուրջի մը պէս նետուած մեր գերութեան դարերուն վերեւ: Այդ կամուրջի կառուցման համար Հայաստանի մեր արխարանց դաւակները դատեցան, տքնեցան ու մեռան, որպէսզի այդ սրբադան հողերուն ձայնը անմար պահեն խորն իրենց սրտերուն, յանձանձելու յաւերժական նշխարը հողիդէն կեանքին:

Բանաստեղծը կը ճանչնայ իր ժողովուրդը եւ կ'ապրի խորհուրդը որ ապրեցուցեր է զայն դարերով: Այդ ճանաչումը աշխարհադրական իմացում մը բլրալէ աւելի, ապրումներով պայմանաւոր հանդէս մըն է: Հայ ժողովուրդը բանաստեղծի մտքին մէջ Սփիւռքի այսօրուան պատրանաթափ ամբողջ է, այլ իր դարաւոր եւ հօգօր ցաւին մէջ ինքն իր փրայ աճած եւ աննուաճ Հայք, որ դիտէ զիմանալ ամէն հուրի եւ ջուրի, դիտուած իր նախահայրերու առաքինութիւններով, որ «իր աչքերուն իրբեւ երազ Սեւան մը ունի, կարօտէն կիզուած Վան մը, անմոռաց յոյսի արեւշող թելերով բանուած»:

«Մատեան սիրոյ եւ մօրմօքի» հատորին առաջին մասը, «Արտի պատուէր» խորագրով բանաստեղծը նուիրած է իր եղբարախոս կողակցին: Ամէնէն իրաւ բանը մեր կեանքի մէջ մահն է, որ կը յամենայ մեր ներքը իր լսին աշրտմովը: Հատորին առաջին այս բաժինը լեցնող փերթուածները իրենց սիրոյ եւ վշտի ձենձերումով յուզիչ լլլալէ աւելի բան մը կը պատմեն, որոնց ընթերցումով կը կորսնցնենք պահ մը թուղթին զգայութիւնը երբ տալերը կը վերածուին արցունքի կաթիլներու, մահն ու կարօտը փոխիլիփոխ պատմող: Բանաստեղծի սրտին փրայ նստեր է սեւ եղեամբ ցաւին, անխափան եւ անմերժելի, որ աստղ առ աստղ կը փառի, զողողողացնելով պղպջակները անդարման փշտին: Այդ էջերուն փրայ պառկող կսկիծն ու կա-

րօտը, սրտայոյզ եւ ոչ միայն փերթողի հաշտոյն, այլ նաեւ մեղմէ իւրաքանչիւրին համար: Ամէն մէկ տող եղբերդ մըն է խոր ու անհատապարելի, տրտմութեամբ մեղրացած: Մեկնած սիրելին փերթողի գրչին տակ անհաս կախարդանք մը չէ, զոր երգելէն մեռան դժբախտ բանաստեղծները, այլ քաղցր կերպարանքը մտերիմին, որուն մարմնին տեղ կը բացուի սպիտակ կրակը կարօտին, իսկ աչքերու փոխան պուտ մը սեւ թաւիչ, յօրինելու խռովայոյզ անոր էութիւնը: Ան սր եկած էր փերթողի մինակութիւնը ամոքելու իր կողերուն օրհնուած մայրութեամբ եւ որ յանկարծօրէն կը մեկնէր, սեւ ընելու օրերը մնացողին:

Սիրոյ յիշատակին կսկիծը Դուրեան եւ Մեծաբէնջ պիտի զգային քսանին, անոր հագորդելով ջերմութիւնը իրենց հողիին: Վահ-Վահեան իր հասուն տարիքին լեցուցած ժամանակները զանցող այդ սրբադան հեղանիւթով, հարուստ ու արփաւոր, պիտի երգէ յիշատակը իր սիրոյն, անոր այս աշխարհէն մեկնելէն վերջ, իրական բանաստեղծի զգայարանքով: Քերթողին աղեխարշ տաղնապը կուղայ իր լքումէն, առանձնութենէն, բայց մանուսնող անտիտի ցաւէն, որ կը խռովէ անոր հողիին խաղաղ տաճարը, անոր հսկումն ու բունը փոխելով դահանգական մղձաւանջի, մահուան հետ հաշտուելու անկարող:

Հատորին երկրորդ բաժինը «Սէր եւ մորմոք» ընդհանուր խորագրով, ուր անդամ մը եւս Հայրենիքի հետ կապուած յուշերը կը բացուին թերթ առ թերթ, հպարտութեան զիմաց բոլոր անոնց՝ որոնք զիտեն հողը փոխակերպել փերթուածի, հրաւիրելու ըՍփիւռքի ատուերներուն մէջ նստած հողիները որ ապրին այս փերթուածներուն մէջ իրենց ամէնէն նուիրական երազներուն ծարաւը, որու յաճախանքին մէջէն մեր ժողովուրդը քալեր է դարերով, կոխկոտելով իր պատմութեան բոլոր մղձաւանջները: Վահ-Վահեան զիտցած է զանոնք յօրինել կրակէ կտորներովն իր հողիին, իր ապրումները սրբազործող եւ մեղի ընծայող:

Երրորդ մասը գրքին, «Մօտեցող ոտնաձայններ», մեղի կը բերէ ազաւանքը անցեալ յիշատակներուն եւ հեռացած երազներուն, երբ աշնան ոտնաձայնը անձրեւի կաթիլներ-

բոլոր կ'իջնէ արդէն բանաստեղծի սրտին՝ մինչ ինքը բաղէր նման խոկուն, թառած իր տարիներու բարձունքին՝ կ'ուզէ հարսնետուն ընել իր հողին անցեալէն եկող յուշերուն, փորձելով տաքնալ անոնց երբեմնի հուրէն, պատրանքի վերածելով իրականութիւնը:

«Քերթողական» բաժնի զոյգ մը երկարաչունչ քերթուածները ձօնուած են Մ. Ի.-ին եւ Հ. Բ. Ը. Միութեան մեծանուն նախագահին, Միութեան վախճանամեակին առիթով: Առաջինը սրտի մտերմիկ զրոյց մը կը թուի ըլլալ իր զրէշերօր հետ, իսկ երկրորդը, զբուռաւոր մը աղլապարծան Միութեան ճիւղերուն եւ զերին: Հակառակ վառ զոյններուն եւ պատկերներուն որոնք կեանք կը բերեն իր լրջացող եւ յաճախ ինքնասոյց տողերուն, յիշեալ զոյգ քերթուածները նուազ հազորական կը մնան:

Վահէ-Վահեան բանաստեղծ է հողիով, մտածումով եւ ապրումներով: Տաղանդ մը որ իր ներաշխարհով կը սնանի, անցնելու համար իրմէ եւ կեանքէն անդին սրտապին նուաճումներու: Իր քերթողութեան յատկանիշերէն մին խորհրդածութիւնն է, անձնական եւ հանրային լայն ընդգրկումներով: Այս տեսակէտով Վահէ-Վահեան կը մօտենայ Թէքէեանին, հաւասարակշռութիւն մը հաստատելով իր զգացական եւ իմացական բրտումներուն մէջ: Իրական քերթուածը կ'սկսի բերկրանքի կամ տրտմութեան զգացումով եւ կը վերջանայ իմաստութեամբ: Գրուածք մը այն ատեն միայն կ'առնինք զմեզ, երբ սիրտ մը կայ պահուած իր տողերու ետին, երբ արձագանդ մը կը բերէ հին կամ նոր օրերէն, որ առաջին իսկ բխումով զարնուէր մեր հոգիին, ցնցելով մեր էութիւնը իր փշտին կամ հրճուանքին ծանրութեամբը:

Անշուշտ մեծ բանաստեղծներն ալ ունին մօտիւրը ոսկեփողին խառնուած, սակայն

այս պարագային նոյնիսկ Վահէ-Վահեան զիտէ չչփոթել ստեղծագործութիւնը աճպարարութեան հետ, որովհետեւ իր քերթուածները միշտ ծնունդ են ներշնչեալ յուշումի մը, անտեղիտալի մտածումին, հողեկան ծուրումին, վեր առօրեայէն:

Իր թեքնիքը կատարեալ է, բառերը հընչեղ, ուրիշով եւ երաժշտութեամբ ղեղուն, իսկ փոխարեութեան եւ պատկերելու շնորհը ամբողջ: Ուրախ ենք հոս անգամ մը եւս հաստատելու թէ Վահէ-Վահեանի հետադուրութիւնը լեցուած չէ այն հիւր մղեղներէն զոր երեւակայութիւնը կը հաւաքէ: Եթէ անոնք երբեմն սէպա եղած են աւելի սլացիկ կ'երեւին՝ պատճառը այն է որ պատկեր, զգացում եւ երեւակայութիւն, յաճախ նոյն տողին մէջ հիւշուած, կը կազմեն իր մտածումին թեղանքը:

«Մատեան սիրոյ եւ մօրմոքի»-ի հեղինակը մշակուած զոյնութիւն մըն է եւ կը տըպուտորուի շատ զգաստ եղանակով մը: Իր վրայ ինկող ճառագայթներն ու տարտուռները խօլ ցրումներու կամ կիզիչ համակիրտումներու չի տանիր, այլ կը քանայ պահել զանոնք հասարակաց զգացողութեան մտքի եւ հոգիի ոլորտի մը մէջ, հակառակ որ իր բղղալու եղանակը աւելի հաւատաւորի ընկրտող տաժանքը կը մատնէ, քան արուեստագէտի խաղը:

Հատուկէն իրացուած քանի մը նմոյշներ, պիտի չկրնային ընթերցողին զաղափար մը տալ հատորի արժէքէն: Ընդհանուր կերպով խօսելով անոնց վրայ, հրճուողին կը հաստատենք որ Վահէ-Վահեան ճշմարիտ բանաստեղծութեան հասած է անոնց մէջ, խոր ու մեթամադձիկ, ինչպէս կ'ըլլան բոլոր մտքէն ու սրտէն հաւասարապէս բխած երգերը:

ԵՂԻՎԱՐԴ

Ա. Ն. Աւետիսեան. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԱՆՐԱՆԿԱՐՁՈՒԹԵԱՆ ԳԼԱՉՈՐԻ ԴՊՐՈՅԸ :
Լարակազմ, փոքր ուրաձալ, պատկերազարդ, 200 էջ և 45 նկար: Երևան, 1971:

Աշխատութեան սկիզբը, տիտղոսաթերթին եռերը կը կարդանք. «Աշխատութեան մէջ առաջին անգամ ի մի է բերուած ձեռագրերի զլաճորեան խումբը, բացայայտուած եւ բնութագրուած են առանձին նկարիչների արուեստի առանձնաշատկութիւնները: Ուսումնասիրուած են նախկինում դրահանութեան մէջ չլուսարանուած նկարիչ Մոմիկի, ինչպէս եւ համեմատաբար ճանաչուած Թորոս Տարօնացու, Աւագի եւ այլ մանրանկարիչների ստեղծագործութիւնները»: Չեմ գիտեր թէ ո՞վ է պատասխանատուն այս բոլորովին անճիշդ եւ սխալ տողերուն: Ամէն պարագայի տակ տարբերութիւն չրենք: Մենք այս դրախտականով ցոյց պիտի տանք առոնց անհեթեթութիւնը:

Հեղինակը սակայն իր «Երկու խօսք»ին մէջ աւելի համեստ է եւ կ'ընդունի որ իր այս աշխատութիւնը «Գլաճորի զպրոցի հետադադարութեան փորձ է» (էջ 5): Մենք զլիարեցինք «փորձ»ը, որովհետեւ իրաւամբ այս աշխատութիւնը հազիւ «փորձ» մըն է, այն ալ թէ՛ պակասաւոր եւ թէ՛ սրբազրկելի:

Նախ ճիշդ չէ, որ այս «աշխատութեան մէջ առաջին անգամ ի մի է բերուած ձեռագրերի զլաճորեան խումբը» (ընդգծումը մերն է): Կը դարձանա՞նք որ ասիկա կ'ըսուի, հակառակ որ սոյն գործին հեղինակը դրեթէ այս հատորին ամէն էջին առատօրէն դիմած եւ օգտուած է ողբացեալ Գարեգին Եպիսկոպոս Յովսէփեանի կոթողային «Սաղարեանք կամ Պոռեանք» գործէն, անոր աշխատուած եւ հեղինակաւոր ընդարձակ «Գլաճորի բարձր զպրոցը կամ համալսարանը» հատուածէն: Նման անբարեխիղճ վերաբերում հանդուցեալ Գարեգին Սրբազանի գործին հանդէպ առնուազն աններելի է, երբ որոշ կերպով վատակաւոր դիտնական սրբազանին կը պարտինք «առաջին անգամ ի մի է բերուած ձեռագրերի զլաճորեան խումբը»: Ի միջի այլոց ըսենք որ զլաճորեան ոչ մէկ նորայայտ ձեռագիր գտանք աւելցուած Աւետիսեանէ:

Աւետիսեան կը կրկնէ արդէն ինչ որ ըսուած էր Ալիշանէ, Լալայեանէ եւ այլն, Գլաճորի՝ Թանատի (Աղբերաց) վանքին հետ նոյնը ըլլալուն մասին, առանց որեւէ նոր ասպացոյցի կամ տուեալի իր կողմէ, այդ նոյնացումը դիտականօրէն վերջնական ընելու համար: Աւետիսեան իբր տեղագիր կասկածելի է երբ կը գրէ. «Գլաճորը սահմանակից է Եկեղեաց ձորին» (էջ 14) կամ երկրորդ անգամ՝ «Եկեղեաց ձորի մօտ»: Գլաճորի սահմանակից Եկեղեաց (Եկեղյաց) ձոր գոյութիւն չէ ունեցած: Կ'երեւի թէ ինք չլիովեր է Ալիշանի «ի գետամիջին Եկեղեաց»ը (Սիսական, էջ 130) եւ Գարեգին Եպս. Յովսէփեանի «գէպի Յեղեղեաց ձորն» (Խաղրակեանք կամ Պաշխանք, Ա. հատոր, էջ 115) ... ԵԿԵՂԵԱՅԻՆ հետ՝ որ Գլաճորէն շատ հեռու գտաւ է:

Շատ աւելի կասկածելի է իր մատենագիտութիւնը: Էջ 27, կը կարդանք. «Գլաճորում են կատարելագործուել ... բանաստեղծ Յովհաննէս Երզնկացին»: Անտարակոյս խօսքը Պուլի մասին է, քանի որ ժամանակակից միւս Յովհաննէս Երզնկացին, որ Մործորեցի ալ կոչուեցաւ, բանաստեղծ չէր, այլ՝ գրիչ եւ մեկնիչ-թարգմանիչ (բերականութեան, կրօնական): Արդ, Յովհաննէս Պուլ Երզնկացի բանաստեղծը Գլաճոր չէ «կատարելագործուել»: Զարմանալի է որ նոյնիսկ 1958ին Երևան հրատարակուած շնորհալի Տիկին Արմենուհի Սրապեանի «Յովհաննէս Երզնկացի»ին վրայ ստակ աչք մը չէ նետած, մասնաւորաբար էջ 34, նման սխալ դիտողութիւններ ընելէ առաջ:

Անվստահելի է բոլորովին երբ հեղինակաւոր երեւիլ կ'ուզէ զրչադրա-

կան յիշատակարաններու վաւերականութեան մասին, կամ երբ մանրանկար-
չադիտութիւն կ'ուզէ ցոյց տալ: Էջ 35, կը գրէ. «1113 թուի Աւետարանի տի-
պի ձեռագիրներէ նկարչութեան» մասին: Եւ ցոյց տալու համար թէ որքան
քիչ է իւր զիտցածը, իբր ծանօթութիւն թիւ 2 (նոյն էջ) կը գրէ. «Այդ ձեռա-
գիրը (վերի 1113 թուի Աւետարանը - Յ. Ք.), որ արուած է Հռոմկայում
(Կիլիկիա), պահպանուած է Թիւրինղենի համալսարանի (Գերմանիա) գրա-
դարանում»: Աւետիսեան կ'երեւի թէ բոլորովին անտեղեակ է մեր յիշատակա-
րաններուն լեզուին, այլապէս անմեկնելի է թէ ինչպէս 1113 թուականէն
կրնայ կարծել այն կարկտան կեղծ յիշատակարանը որ կցուած է Թիւրինղենի
համալսարանի գրադարանի ձեռագիր Աւետարանին: Այդ կեղծ յիշատակա-
րանը 60-70 տարի առաջ պատրաստուած, առ նուազն վեց ՏԱՐԲԵՐ ԺԱՄԼ-
ՆԱԿՆԵՐԻ յիշատակարաններու պատառիկներով, ոմանք նոյն իսկ Ժե դարէն
ըլլալու չափ նոր, մենք պարզեցինք Վիեննայի «Հանդէս Ամսօրեայ»ի 1968
տարւոյն 157-164 էջերուն մէջ: Հոն նոյնպէս ցոյց տուինք, որ այդ Աւետա-
րանին մանրանկարները ձեռագիրն հետ ԺԳ դարէն առաջ պատրաստուած չեն
և անուրանալի կերպով Սիւնիքի դործ են և մանրանկարները նմանութիւն
ունին Թորոս Տարօնեցիի մանրանկարներէն ոմանց հետ, թէեւ հետու են վար-
պետ մանրանկարիչի յաջող դործեր ըլլալէ:

Սակայն Թիւրինղենի համալսարանին մատենադարանին այս կեղծ
յիշատակարանով ձեռագիրն մասին «Հանդէս Ամսօրեայ»ի մէջ մեր հրատարա-
կած յօդուածը չէ՝ միայն որ Աւետիսեան նկատելու արժանի չէ գտած:
Օրինակ, էջ 39, կը գրէ. «1284ին Թանատ վանքում ստեղծուել է եւս մի ձե-
ռագիր՝ Աւետարան», որ նոր Զուգայի հաւաքման թիւ 35ն է: Ժամանակին
«Հասկ» գիտական տարեգիրքին մէջ (1949—1950, էջ 96-105), նկարադարդ
Էւ մանրագին կերպով ներկայացուցած եմ այս ձեռագիրը՝ «Յովհաննէս Թա-
նատի Վանաց (1284-1286) գրիչ եւ մանրանկարիչ» խորագրով: Հոն հարց կը
տրուէր թէ ո՞րն է բուն գրչութեան վայրը, Գնդեվանք թէ Թանատի վանք:

Էջ 49, Աւետիսեան խօսելով Մոմիկ ճարտարապետ-քանդակագործ-
մանրանկարչի մասին, կը յայտարարէ. «Այս քաղաքագիտական արուեստագէտի
ստեղծագործութիւնը յատուկ ուսումնասիրութեան չէ ենթարկուել», որով
կ'երեւի թէ «նախկինում գրականութեան մէջ չլուսարանուած նկարիչ Մո-
միկի» մասին ինք «լուսարանութիւններ» պիտի տայ: Առ այդ իրեն ծանօթ
են «երեք» Աւետարաններ, որոնցմէ մին Մոմիկէն ո՛չ ստորագրութիւն եւ ո՛չ
այ յիշատակութիւն ունի: Յետոյ հաւաքածոյ մը, Էրկու խաչքար եւ քանդակ
Է Բուրթելաշէն եկեղեցին: Հոս սակայն նորութիւն մը չունի Մոմիկի մասին:
Ընդհակառակը, իրեն անծանօթ մնացեր է Ս. Խ. Մնացականեանի «ԺԳ Դարի
Հայ քանդակագործ, ճարտարապետ եւ նկարիչ Մոմիկ»ը («Պատմա-Բանասի-
րական Հանդէս», 1968, թիւ 3, էջ 219-228, մանրատառ): Իսկ մենք անարժա-
նարար յիշենք «Քաղմալիկ»ի (1947, թիւ 9-10) մեր յօդուածը, ուր Մոմիկի
մէկ նոր ձեռագիրը եւ յիշատակարանը ներկայացուցած էինք, յիշատակարան՝
ուր Մոմիկ կ'աւագէր իւր տարիներով կուրանալը:

Աւետիսեան կը պնդէ որ Երեւանի Մատենադարանին թիւ 6764 «1283
թուի Կեռան թագուհու Աւետարան»ը Մոմիկի արուեստի արտագրութիւն է...
Եւ ասով կ'ուզէ նախ այդ Աւետարանը Մոմիկի դործ նկատել եւ յետոյ ալ՝
Մոմիկը տանել Կիլիկիա... Այսպիսի բոլորովին մտացածին եւ անհիմն տե-
սութեամբ ըստ կամս որոշում բնական է աննդունելի է:

Այսքանով ալ կ'աւարտի Աւետիսեանի «Մոմիկադիտութիւն»ը, այս-
ինքն նոր բան մը սորվելու տեղ արդէն մեր գիտցածէն ալ պակաս ստանալով:

Այժմ անցնինք էջ 86, ուր կը սկսի Աւետիսեան Թորոս Տարօնեցիի մասին: Դժուար է ըմբռնել որ մատենագրարաններով ամենահարուստ Երեսանի մէջ մէկը դրէ Թորոս Տարօնեցիի մասին այնպէս՝ ինչպէս որ Աւետիսեանը գրած է: Անկարելի է խորհիլ որ մէկը լրջօրէն ուղի ձեռք զարնել ուսումնասիրութեան մը՝ երբ այնքան կարեւոր աղբիւրներ, ձեռագիրներ իրեն անձանօթ մնացած են, այն ալ Թորոս Տարօնեցիի նման ծանօթի մը պարագային:

Աւետիսեանի անձանօթ մնացեր են «Անահիտ»ի մէջ (1911, թիւ 5-6) Գարեգին Եպիսկոպոս Յովսէփեանի՝ Թորոս Տարօնեցիի մասին գրած աշխատութիւնը, մանրանկարներով ներկայացուած: Թող ներուի մեղի Էթէ յիշենք մեր «Թորոս Տարօնեցի, կեանքն ու իր տաղերը» հատորիկը, 1943ին Նիւ Եորք հրատարակուած: Նաեւ՝ Հ. Ն. Ակինեանի «Թորոս Մշեցի Տաղասաց» («Հանդէս Ամսօրեայ», 1947, թիւ 1) . իմ Թորոս Տարօնեցիի մասին յիշատակութիւններ «Եկեղեցաց Գաւառ»ի Ա հատորին մէջ: Դարձեալ, իմ երկար «Դարձեալ Թորոս Տարօնեցի» աշխատութիւնս («Քաղմալեայ», 1947, թիւ 9-10): Այս աշխատութիւններուն մէջ զոնէ Աւետիսեան պիտի գտնէր ձեռագիրներ Թորոս Տարօնեցիէ, որոնք իրեն անձանօթ մնացեր են: Այսպէս, Վենետիկի Միսիթարեանց թիւ 193 Նոր Կտակարանը, 1284էն. Հայէպի Սր. Քառասնից հաւաքման թիւ 110 անթուական Տաղարանը. Միացեալ Նահանգաց Հարգֆրրտի Իւնիըն Թէօլօճիդը, Ալմինարբի Աւետարանը 1307-1331, Մոմիկէ գրուած եւ Թորոս Տարօնեցիէ ծագուած. Վենետիկի Միսիթարեանց թիւ 1917 Աւետարանը, 1307ին գրուած Պաղոս գրէէ եւ ծագուած Թորոս Տարօնեցիէ. Երուսաղէմի վանքին թիւ 95 Ճաշոցը, Յովհաննէս քահանայէ Թոնրակ (Ապահունիք) գրուած եւ Թորոս Տարօնեցիէ ծագուած (Յուցակագրուած եւ հրատարակուած Պողարեան Սրբապանէ 1966ին). Գոյիֆօրնիոյ համալսարանի մագաղաթ Աւետարանը Տոն կերպով մանրանկարուած: Ինչպէ՞ս կարելի է Թորոս Տարօնեցիի մասին գրել, երբ այսքան աղբիւրներ (յատկապէս լատինական) եւ ձեռագիրներ բոլորովին անձանօթ եւ անյիշատակ կը մնան:

Գալով Թաւրիդի 1311 թուականով Աւետարանին, «գտրուպ որի: Թորոս սարկաւագ» Տարօնեցին չէ, որ այլուր ո՛չ մէկ տեղ ինքզինքը «սարկաւագ» կամ Եկեղեցական ուրիշ աստիճանով յիշած է:

Քանիցս նկատած ենք որ մեր մանրանկարչութեան մասին դրող Հայ հեղինակներ, որոնք կարգին հայերէն կը գրեն՝ ըմբռնելի ընելով մանրանկարչութեան պատմական մասերը, բոլորովին «առիւծ» կը կարին երբ կարգը կու գայ Հայ մանրանկարչութեան արուեստի մասին իրենց «մարդանքները» ընելու: Այլեւս կարծես կը մոռնան իրենց հայերէնը եւ անկապակից բառերու տեղատարափով մը պարզապէս խեղդել կ'ուզեն իրենց դժբախտ ընթերցողը: Այլապէս ի՞նչ հարկ կայ անխմաստ բառակոյտերուն որոնք էջեր կ'աղոտտեն: Օրինակ Աւետիսեան, որ էջերով ըմբռնելի հայերէն գործածած է այս տողերէն առաջ, կը գրէ. «Նրանց ինքնատիպ կոմպոզիցիաներում, շարժումների դինամիկայով առանձնանում են մարդկային փիզիոնմերը, որոնց մէջ պարզորոշ ընդգծուած է հայկական ազգային տիպը: Չարդանկարը, աւանդական մոտիվների հետ մէկտեղ, հարստացուած է նոր ձեւերով եւ հների վարիացիաներով» (էջ 30):

Սակայն խիստ երկարեցաւ մեր գրախօսականը եւ կարիք չենք գտներ Աւետիսեանի Հայ մանրանկարչութեան արուեստին մասին դանդաղ եւ դարձանազան մարդանքներուն հետեւելու, որոնք յոգնեցուցիչ ըլլալէ աւելի ապարդիւն են: Որպէսզի չըսուի թէ այս գործին վերջաւորութիւնը չենք կարգացած, յառաջ բերենք հատուած մըն ալ էջ 129էն. «Թորոս Տարօնեցու նը-

կարագարդումների (ինչպէս վաղ, այնպէս էլ հետագայ) բնականութեան արտայայտութիւններից է տարածական որոշ խորութիւնը, պրանայնութիւնը՝ գլխաւորապէս այնտեղ, ուր ամբողջ կամ պոչիցիտան կամ նրա մի մասը իրականութիւնից առնուած տեսարաններով են ներկայացուած:

Վերջացնելէ առաջ: Բնաւ տեղիւր չկայ Աւետիսեանի Արամազդային բարձունքներէ ամպրոպային որոտումներուն՝ որոնցմով կը կարծէ բան մը բնած ըլլալ «նենդ թշնամի կաթողիկոսեան» (կաթողիկները ուրկէ՛ ուր հոս մտան) կամ «օտար նուաճողների կողմից Հայ ժողովրդի ասիմիլացիայի եւ հոգեկան ստրկացման դէմ» (էջ 156): Ասիկա ըսող Աւետիսեանը սակայն թուրքաւար կը դռնէ աղղկեցութիւնը «... բիւզանդական եւ սիրիական պաղովկական», «կոպտական», «հելլենիստական» արուեստներուն՝ ի՛ր իսկ ներկայացուցած Հայ մանրանկարիչ վարպետներուն մանրանկարներուն մէջ:

ԱՌԱՔԵԼ ԲԱՂԻՇԵՑԻ (Ժե դար): Ուսումնասիրութիւն եւ բնագրեր Արշալոյս

Ղազինեանի: Լաքակազմ, ուրբաձալ, 350 էջ: Երեւան, 1971:

Քիչ մնաց պիտի խորհէի որ Առաքել Բաղիշեցի մոռցուած է Երեւանեան մեր բանասէրներէն, երբ անկէ նուազ կամ աւելի արժէքով զրեթէ բոլոր տաղերգուները ուսումնասիրուած եւ հրատարակուած են հոն:

Պարոն Արշալոյս Ղազինեան լաւ դորձ մը կատարած է իր այս հատորով մեզի տալով Առաքել Բաղիշեցիի մասին ինչ որ ծանօթ է: Իրմէ առաջ ո՛չ ոք հատորի մը նիւթ ըրած էր Առաքել Բաղիշեցին, բան մը՝ որ տեսակ մը առաւելութիւն կու տայ իրեն, երբ նկատի առնենք որ մեր տաղասացներուն մեծագոյն մասին՝ Երեւանեան վերածնունդէն առաջ՝ հաստ կամ բարակ հատորներով հրատարակութիւններ եղած են:

Առաքել Բաղիշեցի նորայայտ տաղասաց մը չէ մեր մատենագրութեան մէջ: Ինչպէս որ Ղազինեան կ'ըսէ իր «Երկու խօսք»ին մէջ, Ժի դարէն սկսելով հրատարակուած հեղինակ մըն է, եւ իր հեղինակութիւններէն ոմանք ցարդ մինչեւ տասը տղապարտութիւն ունեցած են: Կան ալ որ թարգմանուած են ֆրանսերէնի եւ ռուսերէնի: Ան արժանացեր է ուշագրութեան Հ. Ղ. Ալիշանի, Բրիւսովի, Չօպանեանի, Արեղեանի եւ ուրիշներու:

Հատորը կը սկսի Բաղիշեցիի ժամանակին ուրուագծով: Ժամանակակից եւ ակնանտես թիմուրլանկի վայրագութեանց, թուրքերէն՝ Կ. Պոլսոյ դրաման, սարսափի եւ յուսահատութեան ժամանակ Բաղիշեցի սպրած է եւ դրած այդ մասին: Այս հատուածին մէջ կան սակայն հաւատարմութիւն որոնք առաքելի են: Օրինակ, կաթողիկոսութեան էջմիածին յոխադրումը մեր աղային ցանկութիւններէն չէ որ եղած է: Նման «յոյսեր» կրնային մեր եկեղեցականներէն ոմանք «Երազել»: Սակայն ասիկա պիտի չբաւէր որ Արարատեան Հայաստանի բռնակալները «համոզուէին» կաթողիկոսութիւն հաստատել էջմիածնայ մէջ: Յիշեցնեմ որ ճիշդ այդ ատենները Միջագետքի տէր Օթման՝ Մկրտիչ Նաղաշը կ'ուզէր Ամթայ մէջ կաթողիկոս կամ պատրիարք հաստատել: Կ. Պոլսոյ մէջ թուրքերը հազիւ քաղաքը զրաւած՝ կ'աճապարէին պատրիարքութիւն հաստատել եւ ամէն կերպով Հայ կեդրոն մը ստեղծել: Այս ճիշդերը յառաջ կու գային օտար բռնակալներու ակներեւ ակնկալութիւնն՝ Հայերու առեւտրական յատկութիւնները եւ միջոցները շահագործելու: Աշխարհական իշխանութեան չղոյութիւնը Հայոց մէջ դարկ կու տար եկեղեցա-

կան իշխանութեան, որ աշխարհական գործերու ձեռնամուխ ալ էր: Այդ բրտնակալները, ստեղծելով կամ ամբողջնելով Հայ եկեղեցական բարձրագոյն իշխանութիւնները իրենց սահմաններուն մէջ, գրեթէ իրենց ձեռքին տակ, կ'ականակէին չարտեցնել, այլ՝ քաջալերել եւ եթէ կարելի էր ստիպել Հայ վաճառականները իրենց սահմաններուն մէջէն գործել ու տնտեսապէս նպաստաւորել իրենց պետութիւնները: Ըստ իս ծիծաղելի է խորհիլ որ Առաքել Բաղիշեցիի Ժամանակ որեւէ լուրջ ականակալութիւն կրնար դոյութիւն ունենալ «Հայկական անկախութեան», եւ ատիկա իրագործելու համար կաթողիկոսութեան «փոխադրութիւն» կատարուէր: Այլթամարի կաթողիկոսութիւնը աւելի լաւ պայմաններու տակ ատիկա չկրցաւ յաջողցնել, թէկուզ սահմանափակ չափով. եւ հակառակ ասոր, խորհիլ թէ Էջմիածնի կաթողիկոսութիւնը կրնար յոյս տալ՝ աւելի քան միամտութիւն է: Յիշեցնեմ որ ԺԵ դարու բռնակալներու առեւտրական ականակալութիւններէն էր որ տարուած էին ԺԶ-ԺԷ դարերուն Շահ Թահմասպ, Շահ Ապպաս Առաջին եւ ուրիշ Սաֆաւիեան շահեր: Շահ Ապպաս Առաջին նոյնիսկ Էջմիածինը քար առ քար Սպահան կ'ուղէր փոխադրել՝ պարզապէս Հայերը հոն պահելու համար, որպէսզի անոնք շարունակէին իրենց առեւտրական գործունէութիւնը, որ Պարսկաստանը ճոխութեամբ, հարստութեամբ եւ ոսկիով լեցուց, զոնէ արքունի եւ ազնուական դանձերը: Հայոց եկեղեցին (Էջմիածին, Կ. Պոլիս), իր բարձր իշխանութիւններով, բաղմաթիւ ճիւղերով աշխարհի ամէն կողմը, խոշոր դրամական հաստատութիւն մըն էր, որ կը գործածուէր օտարներէն ալ: Այդ հաստատութիւնը հայկական առեւտրական կազմակերպութեան միջնորդն ու պաշտպանն էր: Եթէ շահերն ու սուլթանները Հայոց շատ մը պահանջներուն տեղի կու տային, ատիկա պարզապէս առեւտրական կազմակերպութիւնը գոհ թողելու նպատակով կը կատարուէր: Օրինակ, երբ Շահ Ապպաս Առաջին իր բռնազաղթ բրած Հայութեան հաւատքին դէմ կամակոր բռնաբարութիւններ կ'ընէր, զարմանալի արագութեամբ եւ միահաղոյն հայկական կարաւանները դէպի Պարսկաստան իրենց վերադարձին՝ ո՛ւր որ ալ գտնուէին հոն կանգ կ'առնէին, ստիպելով Շահը տեղի տալու իր բռնակալութեան մէջ:

Ուրեմն Թովմաս Մեծփեցի կրնար «հանապազ խնդրէր յԱստուծոյ, զի Էջմիածինն նորոգեսցի, կաթողիկոս եւ թագաւոր նստցի յԷջմիածինն»: Սակայն ո՞վ պիտի պահէր եւ պահպանէր այդ «թագաւոր»ը կիսավայրենի բռնակալներու դէմ, երբ նոյն իսկ կաթողիկոս մը իր եկեղեցական վիճակով չէր կարելի պահպանել:

Ղազինեան արձագանգ կ'ըլլայ անճշգրտեան մը, որուն իրմէ առաջ ալ յաճախ կը հանդիպինք ուսումնասիրութեանց մէջ: Ան կը թուէ մեր մատենագրութեան շատ մը ծանօթ անուններ, որոնց մէջ նաեւ Գէորգ Երզնկացի եւ Յակոբ Ղրիմեցի, որոնք, կ'ըսէ, «Տաթեւի համալսարանի սաներ էին, աշակերտել էին Յովհան Որոտնեցուն կամ Գրիգոր Տաթեւացուն» (էջ 13): Նախ առհասարակ կը մոռցուի որ 1372ին Որոտնեցին եկաւ Եկեղեաց գաւառ իր «սարկաւազ» աշակերտին՝ Գրիգոր Տաթեւացիին հետ: Պահ մը Եկեղեաց գաւառի վանքերուն մէջ մնացին եւ անկէ՝ զացին 1373ին ուխտի Երուսաղէմ եւ նոյն տարին դարձեալ վերադարձան Եկեղեաց գաւառ, ուր Որոտնեցին Գրիգոր Տաթեւացին որ դեռ «աւագ սարկաւազ եղեր, եւ անդ (Եկեղեաց Աւագ վանքը) ... ձեռնադրելով քահանայ եւ առնելով գաւազան իշխանական վարդապետութեան ի ճիւղմ աւուր» (Կամախեցի, էջ 399): Սակայն ինչ որ աւելի կարեւոր է սա է որ Որոտնեցին համալսարան կը հաստատէ Եկեղեաց գաւառի Աւագ վանքին մէջ եւ կը վարէ զայն մինչեւ 1386, երբ կը մեկնի Որոտան եւ Աւագ

վանքին տեսչութիւնը կ'անցնէր Գրիգոր Տաթևացիի: Յայտնի չէ թէ երբ մեկնեցաւ Տաթևացի եկեղեցւոյ գաւառէն: Տաթևացիի մեկնումէն վերջ Գէորգ Երզնկացի եկեղեցւոյ գաւառի Կապոսի Ս. Յակոբայ վանքը կը փոխադրէ իր ուսուցչութիւնը 1389ին, եւ 1405էն առաջ առեն մը վերստին Աւագ վանք կը հաստատուի: Որոտնեցիէն սկսեալ մատենագիր եկեղեցւոյններու հոյ՛յ մը կը պատրաստուի՝ եկեղեցւոյ վանքին մէջ, որ ժն՝ զարուն վերջը դեռ կը զործէր Յովհաննէս Համբնցու տեսչութեան տակ: Տաթևացի Երզնկայի այդ համարարանէն է որ դուրս ելաւ, ինչպէս նաեւ Գէորգ Երզնկացի, Սարգիս եւ Յակոբ Ղրիմեցի եւ ուրիշներ: Ասոնք սակայն (Գէորգ, Սարգիս եւ Յակոբ) դասակից էին Տաթևացիի եւ ոչ թէ աշակերտ, երբ Որոտնեցին տեսուչ էր եկեղեցւոյ Աւագ վանքին համարարանին: Գէորգ Երզնկացի եւ Յակոբ Ղրիմեցի «Տաթևի համարարանի սաներ» չէին, այլ եկեղեցւոյ Աւագ վանքի, եւ Տաթևէ չեն գտնուած:

Էջ 14ով կը սկսի ամփոփումը Առաքել Բաղիշեցիի կեանքին: Ղազինեան զմտախառնար նորութիւն մը չաւելցնէր արդէն եղած կենսագրական ծանոթութեանց վրայ: Կ'ընէ ճշգումներ եղած կարգ մը շփոթութեանց եւ սխալներու մասին: Ղազինեան ուշիմ գրող է եւ իր ճշգումները տեղին:

Էջ 26ով կը սկսի «Մատենագիտական ակնարկ եւ բանասիրական հարցեր»: Իրեն անձանօթ մնացեր է, յիշած բազմաթիւ սխալ վերադրումներու շարքին, իմ սխալ վերագրումս Ս. Վառվառէի նուիրուած աղբին: 1945ին «Հայաստանեայց եկեղեցի» ամսաթերթին մէջ (էջ 251-253) հրատարակեցի այդ տաղը եւ զայն սխալմամբ Առաքել Սիւնեցիի տուել էի, մինչ կ'երեւի թէ Բաղիշեցիինն է: Ղազինեանի արժէքաւոր այս հատորին ամենէն աշխատուածը այս մասն է: Իրեն շնորհապարտ ենք:

Էջ 59ով կը սկսի տալ նախ արձակ բնագրերը եւ յետոյ չափածոյ երկերու վերլուծումը: Խղճամիտ եւ սերտուած աշխատութիւն, որմէ վերջ կը հրատարակէ մանրակրկիտ համեմատութեամբ բազմաթիւ զրչաղիրներու ոչ-հոգեւորական նկատուած ոտանաւորներու շարք մը, որոնց կարգին նաեւ «Տաղ Յովասափու» երկար փոյկերը:

Էջ 331ով կը տրուին ծանօթագրութիւններ, զործածուած ձեռագրաց ցանկ եւայլն, սակայն կարեք չէ տեսնուած յատուկ անուանց եւ տեղանուններու ցանկերու:

Ղազինեանի այս բնօրին աշխատութիւնը մեծապէս դնահատելէ վերջ, յարմար կը սեպեմ դիտել տալ որ առանց Առաքել Բաղիշեցիի կրօնական գոնէքանի մը լաւագոյն տաղերու ներմուծման, անոր նուիրուած ո'չ մէկ հատոր կրնայ կատարելապէս ներկայացնել այդ բանաստեղծը: Երբ Մոսկուայի մէջ ճոխ հրատարակութիւններ լոյս կը տեսնեն ռուսական կրօնական պատկերներու (իդոն) մասին, կամ Թիֆլիսի մէջ վրացերէն Սաղմոսի բնական բնագիրներ կը հրատարակուին լուրջ եւ արժէքաւոր ուսումնասիրութիւններով, պատճառ մը չկայ որ Բաղիշեցիի կրօնական տաղերն ու զանձերն ալ չհրատարակուին:

Գոհունակութեամբ կը փակենք Ղազինեանի այս ամփոփ աշխատութիւնը, սակայն միայն իրր «առաջին հատոր», այսինքն Առաքել Բաղիշեցիի «աշխարհական» ստեղծագործութիւններուն, եւ կը յուսանք որ օր մը «երկրորդ հատոր»ն ալ կը հրատարակուի՝ նուիրուած նոյն հեղինակին «կրօնական» ստեղծագործութեանց:

ՏԱՐԵԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ԵՒ ԱՄԱՎԵՐՋԻ ՀԱՆԴԷՍ

ԺԱՌԱՆԳԱԽՈՐԱՑ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ ԵՒ ԸՆԺԱՅԱՐԱՆԻ

(1971 — 1972)

Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութեան Ժառանգաւորաց Վարժարանը եւ Ընծայարանը ներկայ Յունիս ամսուն ուսումնական յաջող եւ արդիւնաւոր տարի մը եւս բոլորեց, խանդավառութեամբ եւ եռանդով: Յաւարտ ամառներէն քննութիւններուն, տեղի ունեցաւ տարեկան հանդէսը, որուն ընթացքին Ժառանգաւորաց Վարժարանի Հինգերորդ դասարանի ինը չրջանաւարտ սաներ Ամենապատիւ Պատրիարք Ս. Հայրէն ստացան իրենց միայնականները:

Ամառներէն հանդէսը տեղի ունեցաւ Շարաթ, 24 Յունիս 1972, երեկոյեան ժամը 7ին, Գ. Կիւլպէնկեան Մատենադարանի սրահին մէջ, նախադահլթեամբ Երուսաղէմի Հայ Պատրիարք Ն. Ամեն. Տ. Եղիշէ Ս. Արքեպս. Տէր-տէրեանի, Ժառանգաւորաց Վարժարանի եւ Ընծայարանի Վերատեսուչ Գերշ. Տ. Շահէ Եպս. Աճէմեանի, միաբան հայրերու, ուսուցչական կազմին, ուսանողութեան, Տատուրեան սաներուն եւ սրահը լեցնող ժողովուրդի:

Ժառանգաւորաց Վարժարանի եւ Ընծայարանի «Սիրտ ի սիրտ» քայլերով սկսած հանդիսութիւնը բացաւ Գերշ. Վերատեսուչ Սրբազանը, որ ի միջի այլոց յիշեց թէ օրուան յայտադրին մէկ մասը նուիրուած էր Պետրոս Դուրեանին, անմահ բանաստեղծին մահուն 100ամեակին առթիւ: Հինգերորդ դասարանի չրջանաւարտ սան Հայրապետ Ալթունեան անդիւրէն լեզուով արտասանեց Դուրեանի «Լճակ»ը, իսկ նոյն դասարանէն խաչիկ Պալլադեան եւ Գրիգոր Աֆարեան հանգամանօրէն եւ յաջորդաբար ներկայացուցին բանաստեղծին կեանքն ու դրական ժառանգութիւնը: Անդրանիկ Աւետիքեան հասկացողութեամբ կարդաց Դուրեանի մերջին եւ կտակի մը արժէքը ներկայացնող նամակը, մինչ Համբարձում Պալեան յուղումով արտասանեց անմահ «Տըրտունջ»ը:

Յայտագրի երկրորդ մասին, չրջանաւարտ դասարանին կողմէ Միհրան Սիւրիեան կարդաց հետեւեալ ուղերձը.

Բարեկնորհ Սարկաւազներ եւ սիրելի Ժառանգաւոր եղբայրներ.

Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայր,

Գերաշնորհ Վերատեսուչ Սրբազան Հայր,

Հոգեւոր Հայրեր, Յարգելի ուսուցիչներ,

Դարձեալ հաւաքուած ենք Ժառանգաւորաց Վարժարանի եւ Ընծայարանի ամառներէն հանդէսին համար, որ զեղեցիկ սոփորութեամբ մը՝ կ'եղրափակէ տարուան մը աշակերտական եւ ուսումնական կեանքը, հաշուեյարդարի կը ներկայացնէ ստացուած արդիւնքը եւ ուսուցչական կազմ ու աշակերտութիւն կը մղէ եկող տարուան՝ նորոգուած խանդավառութեամբ:

Հինգ տարիներ առաջ մեր քայլերը մեզ առաջնորդեցին այս հաստա-

տութենէն ներս, եւ բոլորովին անգիտակ էինք կրօնական եւ հայկական այն տաք միջոցութիւն՝ որ մեզ պիտի ղեկավարէր հոս: Ժառանգաւորաց Վարժարանը եղաւ վայրը, տունը՝ ուր զարգացուցինք մեր գիտելիքները, մանաւանդ անոնք՝ որոնք կապուած էին մեր լեզուին, մեր պատմութեան եւ մեր եկեղեցիին: Միայն հիմա է որ, Ժառանգաւորաց բաժինէն մեր շրջանաւարտութեան այս պահուն, կ'անդրադառնանք թէ ինչ բարեբար նախախնամութիւն էր որ առաջնորդեց մեզ հոս, մեր հոգիներն ու մտքերը լուսաւորելու:

Հինգերորդ դասարանի եղբայրներուս եւ իմ ալ կողմէս, ամենէն քաղցր պարտաւորութիւնը ունիմ այսօր, այս հանդիսաւոր պահուն շնորհակալութիւններ յայտնելու Սրբոց Յակոբեանց սքանչելի վանքին, որ իրա՛ւ եւ խանդակաթ մօր մը նման զուրգուրաց մեր վրայ, հարազատ ծնողքէ մը աւելի հոգալով մեր մտաւորական եւ նիւթական պէտքերը: Եւ մեր երախտագիտութեան առաջին արտայայտութիւնը կ'երթայ ամենէն առաջ բոլորին սիրելի եւ յարգելի մեր Հօր՝ Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազանին՝ որուն հանդէպ մեր զգացածը չենք կրնար բառերով արտայայտել. թող ներուի ուրեմն եթէ միայն խոնարհարար բռնմ. «Ամենապատիւ Սրբազան Հայր, բի՛ւր անդամ շնորհակալութիւն»:

Վերաւտեսուչ Գերշ. Տ. Շահէ Եպս. Անէմեան բացուած կը յայտարարէ:
Ժառանգաւորաց Վարժարանի ամսվերջի հանդէսը:

Մեր խորին երախտագիտութիւնը նաեւ Գերաշնորհ Վերաւտեսուչ Սրբազանին, որուն խնամքին եւ հոգածութեան առարկան եղանք այսքան տարի: Մեր շնորհակալութիւնը նաեւ լոյսի եւ գիրի անխոնջ մշակներուն՝ մեր շատ սիրելի ուսուցիչներուն, որոնց շատ բան կը պարտինք:

Եւ, մեր կեանքին այս կարեւոր հանգրուանին, յանուն դասընկերնե-

բուս կ'ուզեմ վստահեցնել թէ կեանքի մէջ ինչ պայմաններու տակ եւ ո՛ւր ալ գտնուինք, հաւատարիմ պիտի մնանք այն աւանդներուն՝ որոնք մեզի յանձնուեցան այս Վարժարանին եւ այս հաստատութեան կողմէ: Պիտի ըլլանք հաւատարիմ հայորդիներ, մեր սուրբ եկեղեցիի անձնուէր ծառաներ եւ մեր լեզուին կորովի պահակներ:

Որդիական ակնածանքով եւ խոնարհաբար պիտի խնդրեմ Զերդ Սմեւնապատուութենէն որ Զեր հայրական օրհնութիւնները չզլանաք չըջանաւարտներու՝ որպէսզի կեանքին մէջ մեր քայլերը ընթանան առաքինի եւ ուղիղ ճամբաներէ:

Այսպէս, Պետրոս Աւարդիական կարգաց հետեւեալ ուղեւորք անդիւրէն լեզուով.

Your Beatitude, Your Grace, Reverend fathers and fellow graduates.

I stand here with mixed feelings of joy and sorrow. Joy for the privilege of terminating the first course of studies at this venerable institution and sorrow which the mystery of the moment inspires.

Our formative years were spent in an ideal setting. On the one hand the historical and civilizational uniqueness of Jerusalem and on the other hand the particularly rich Armenian character of our institution.

Our life was packed with experiences; spiritual, cultural, human, which were so lavishly provided for us.

In recent years the Seminary has been undergoing radical changes in all spheres due to the dynamic personality of our superior Bishop Shahe, who singlemindedly worked towards the objective of training educated clergy for the pressing needs of Armenian Diaspora. He personally supervised the educational growth of [the Seminary. His determination and fastidiousness were a stimulus for us to meet the challenge on our path. In him we see a father who with infinite patience and love listened to our problems, forgave our shortcomings; who gave so much of his precious time to make of this institution a genuine educational bastion to keep pace with the exigencies of the twentieth century.

This Seminary was more than a home for us. Perhaps we are unaware of the magnitude of the human, material sacrifices which went into the development of this institution. But those sacrifices were made in the spirit of the convictions which is the tradition of the St. James Brotherhood.

Four years ago, a new element was introduced into the student body. Students from Turkey began to arrive. The Patriarchate received them with warmth, emotion and high expectations as representatives of historical Armenia. Due to the collective efforts and love of brotherhood they were successfully and easily integrated in the life of the convent. Two of them are already in the service of our church. The challenge for us is to prove ourselves by being true to our vocation, spirit and commitments which we so willingly embraced. The present generation of Armenian youth is "the generation of decision". The whole future of our culture in the diaspora depends upon the devotion, determination of this generation. We are privileged of being given the opportunity to be in the service of the church, which plays a leading role in our community life.

In Jerusalem our consciousness was deepened, our feelings enriched by this particular array of conditions which are so conducive for developing a sound Armenian personality.

All these would have been impossible if not for the personal attention of our beloved Patriarch. Our institution occupied a central position in his mind. He imparted us his noble human convictions, his love of literature and all the virtues he embodies. On many occasions, in the tradition of the Lord, His Beatitude dined with us and his presence in our midst was both a privilege and source of joy.

Your Beatitude, you were a model for us and will continue to be a paradigm of wisdom, national responsibility and deep sense of Christian charity and justice.

Our gratitude to all responsible fathers and laymen alike, to our teachers and for all concerned who were devoted forging our educational personality, believing that we in our turn will carry out our obligations towards our nation which so much needs the services of every educated member.

Պահ մը ամալեբջի հանդէսէն. սան խաչիկ Պալըզեան կը խօսի
Պետրոս Դուրեանի կեանքին մասին :

At this point I address my word to my fellow graduates.

So far we have been receptive, we were the object of attention, nothing was denied to us, all our demands were met perhaps even more, and this, despite the modest resources of the Patriarchate. All blessings of education and life.

Did we avail ourselves of these unique opportunities accorded to us? Were we responsible in our behavior? Did we fulfil our promises and demands of ourselves? These are questions for every graduate to ask.

Your Beatitude, we assure you to express our gratitude through our devotion in the service of this ancient church and nation, bearing in mind that "the chosen are few".

This is the challenge which lies ahead.

*Ժառանգաւորաց Վարժարանի եւ Ընծայարանի 1971-1972 տարեշրջանի Հաւելեալ տեղեկագիրը ներկայացուց Վերականգնող Գերշ. Տ. Շահէ Եպս. Ա-
ճէմեանը:*

Ամենապատիւ

Տ. Եղիշէ Ս. Արքեպս. Տէրտէրեան

Պատրիարք Առաքելական Աթոռոյս

Սրբոյ Երուսաղէմի

Սրբազան Հայր,

Տարեկան երկարապատում տեղեկագիրէ մը աւելի՝ շնորհակալութեան խօսք մըն է որ կ'ուզեմ ընել տարեվերջի այս հանդէսին առիթով:

Զերդ Ամենապատուութեան մօտէն ծանօթ եղաւ դպրոցական այս տարեշրջանի մեր կեանքը՝ իր դժուարութիւններով եւ յաջողութիւններով որով շատ քիչ տեղեկութիւն պիտի ունենայի աւելցնելիք գիտցածին վրայ: Սակայն ունիմ շնորհակալութեան խոշոր պարտք մը նախ Ս. Աթոռոյս եւ անոր քաջարի Գահակալին նկատմամբ, որ իրական վերատեսուչը եղաւ Ժառանգաւորաց Վարժարանին եւ Ընծայարանին, ու հայրաքար հոգաց, գորգորաց եւ իր սէրը անպակաս ըրաւ մեր հաստատութեան նկատմամբ:

Շնորհակալութեան պարտք ունիմ նաեւ Սուրբ Աթոռոյս զինուորեալ միաբանութեան, որ իր լաւագոյն ուժերը տրամադրեց ուսուցչական, կրթական եւ դաստիարակչական ասպարէզներուն մէջ թէ ու թիկունք կանգնելու մեզի եւ մեր գործին, եւ ապահովելու այս տարուան մեր յաջողութիւնները:

Շնորհակալութեան սրտառուչ մեր խօսքը կ'ուղղեմ մեր հեռաւոր քարեկամներուն, որոնք «Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարանի Բարեկամներու Միութեան» միջոցաւ կը հոգան տարեկան մեր պիտոճէն: Բոլորին ալ, բայց յատկապէս Պարոն Տատուր Տատուրեանին, որ սկսողը, ներշնչողը եւ մղիչ ուժը հանդիսացաւ իր անունով ծանօթ շարժումին, կը յայտնենք մեր սրտագին շնորհակալութիւնները. դժուար է գտնել գնահատումի եւ երախտագիտութեան բաւեր՝ մեր զգացումները արտայայտելու համար մեծ այս Հայուն նկատմամբ:

Իսկ շնորհակալութեան մեր խօսքը կ'ուզենք պսակել անգամ մը եւս յայտնելով մեր ուրախութիւնը որ Ս. Աթոռոյս մեծագոյն քարերարը՝ Տիար Ալեքս Մանուկեան, շարունակեց կանոնաւոր կերպով վնարել ծախսերը կառուցող Ժառանգաւորաց Վարժարանի նոր շէնքին՝ որուն աւարտը պիտի տեսնենք մօտ ապագային:

Մեզի համար յատուկ գոհումակութիւն մըն է այս տարի ներկայացընել Զերդ Ամենապատուութեան Ժառանգաւորաց Վարժարանի մեր հունձքը ինը ընթացաւարտներու, որոնք կ'արժանանան վկայականի: Ժառանգաւորաց Վարժարանի հինգ տարիներու դասընթացքը աւարտող մեր ուրախակիները գրեթէ անխտիր յաջողութեամբ անցուցին իրենց քննութիւնները եւ լաւագոյն նիշերով կը մեկնին Վարժարանէն: Անոնցմէ ոմանք ներկայացուցած են արդէն իրենց դիմումագիրը եւ ուխտագիրը, և որոշած են նուիրուիլ եկեղեցական ասպարէզին: Ուրիշներ կը դժուարանան իրենց վերջին որոշումը տալու, իսկ մի քանին որոշած են մեկնիլ իրենց ծննդավայրերը՝ աչնտեղ ծառայելու իրենց ազգին եւ եկեղեցիին: Կրնանք վստահեցնել Զերդ Ամենապատուութիւնը թէ մեր ընծայացուները անոնցմէ՝ իրենց կոշումին գիտակից եւ իրենց մտային կարողութեամբ մեզի հպարտութիւն պատճառող աշակերտներ են: Իսկ իրենց ազատ կամքով մեզմէ հրաժեշտ առնողները խոստմնալից ուժեր են, որոնք ի-

յենց հետ կը տանին Հայ դպրոցին, Հայ եկեղեցիին եւ Հայ ժողովուրդին՝ հալեցի պատրաստութեամբ եւ եկեղեցանուէր ոգիով նկարագիր մը՝ որը ալլապէս պատուաբեր արդիւնք մը կը նկատենք մեր հաստատութեան եւ Ս. Աթոռիս համար:

Կը խնդրենք Զերդ Ամենապատուութենէն որ յանձնէք մեր շրջանաւարտներուն իրենց վկայականները.

Անդրանիկ Աւետիքեան

Գէորգ Գալեմքերեան

Գրիգոր Աֆարեան

Խաչիկ Պալըզեան

Համբարձում Պալեան

Հայրապետ Այթունեան

Միհրան Սիվրիեան

Նազար Թօքերեան

Վարուժան Կիզէլեան

Այժմ ներեցէք որ ներկայացնենք Զերդ Ամենապատուութեան իրաքանչիւր դասարանի առաջին եւ երկրորդը, ինչպէս նաեւ վարքի եւ լեզուներու մէջ բարձրագոյն ճիշդ բերողները, ստանալու համար իրենց նուէրները.

ԱՌԱՋՆՈՒԹԻՒՆ ԳԱՍԱՐԱՆՆԵՐՈՒ

Ընծայարան երկրորդ

Առաջին — Ենովք Սրկ. Զէքիճեան

Երկրորդ — Սարգիս Սրկ. Տառապարեան

Ժառանգաւորաց Հինգերորդ Դասարան

Առաջին — Համբարձում Պալեան

Երկրորդ — Գրիգոր Աֆարեան

Ժառանգաւորաց Զորրորդ Դասարան

Առաջին — Հայկ Երկաթեան

Երկրորդ — Ալեքսան Կիրիլլեան

Ժառանգաւորաց Երրորդ Դասարան

Առաջին — Օննիկ Թէրզեան

Երկրորդ — Ռուբէն Թաշճեանեան

Ժառանգաւորաց Երկրորդ Դասարան

Առաջին — Յակոբ Հէրկէլեան

Երկրորդ — Արման Էգիբեան եւ Արամ Պալեան

Ժառանգաւորաց Մասնաւոր Դասարան

Առաջին — Սարգիս Տէմիրճեան

Երկրորդ — Յովսէփ Պետիկեան

Բարձրագոյն միջին — Հայկ Երկաթեան

Բարձրագոյն վարքի միջին —

Ենովք Սրկ. Չէքիճեան

Սարգիս Սրկ. Տաւուտարեան

Մուրատ Էօզճեան

Սերոր Գալէմտէրեան

Առաջնութիւն լեզուներու

Հ ա յ Ե ր է ն

Ընծայարան Երկրորդ — Ենովք Սրկ. Չէքիճեան

Ասատուր Սրկ. Արմէնեան

ժառանգաւորաց Ե. — Համբարձում Պալեան

ժառանգաւորաց Դ. — Հայկ Երկաթեան

ժառանգաւորաց Գ. — Սերոր Գալէմտէրեան

ժառանգաւորաց Բ. — Յակոբ Հէրկէյեան

ժառանգաւորաց Մասնաւոր — Սարգիս Տէմիրճեան

Ա ն գ լ Ե ր է ն

Ընծայարան Երկրորդ — Ենովք Սրկ. Չէքիճեան

ժառանգաւորաց Ե. — Համբարձում Պալեան

ժառանգաւորաց Դ. — Գարեգին Սէթեան

ժառանգաւորաց Գ. — Սերոր Գալէմտէրեան

ժառանգաւորաց Բ. — Արամ Պալեան

Վարուժան Աւետիքեան

ժառանգաւորաց Մասնաւոր — Սարգիս Տէմիրճեան

Ա ր ա ք Ե ր է ն

ժառանգաւորաց Ե. — Համբարձում Պալեան

ժառանգաւորաց Դ. — Յովհաննէս Պասմաճեան

ժառանգաւորաց Գ. — Օննիկ Թէրզեան

ժառանգաւորաց Բ. — Արամ Պալեան

Ե ր ր ա յ Ե ց Ե ր է ն

Ընծայարան Երկրորդ — Ենովք Սրկ. Չէքիճեան

Սարգիս Սրկ. Տաւուտարեան

Իսկ այժմ կը խնդրենք Ձերդ Ամենապատուութիւնէն որ Ձեր հալրական խօսքով եւ օրհնութեամբ փակէք մեր այս հանդէսը:

Վկայականներու եւ ժրջանակներու բաշխումէն ետք, Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը խօսք առնելով՝ յորդորեց չրջանաւարտ սաները հաւատարիմ մնալու հայեցի աշն խոր դաստիարակութեան՝ որ հինդ ամբողջ տարիներ իրենց ջամբուեր էր ժառանգաւորաց Վարժարանին մէջ: «Արտասահմանը», Ըսաւ Ն. Ամենապատուութիւնը, «իբ ուժերը եւ իր զիմադիծը կարենալ պահելու համար պէտք ունի Հայ եկեղեցականներու եւ Հայ մտաւարականներու: Եւ այդ անձնագոհ ծառայողները պատրաստելու սուրբ զործին նուիրուած է ժառանգաւորաց Վարժարանը եւ Ընծայարանը»: Ապա, բարեմադթութիւններ Ըրաւ չրջանաւարտներուն եւ համախումբ «Որք զարդարեցին» շարականի երգեցողութենէն ետք, զեղեցիկ այս հանդիսութիւնը փակուեցաւ Պատրիարք Ս. Հօր «Պահպանիչ»ով:

* * *

Ինչպէս վերի տարեկան տեղեկագրին մէջ յիշուեցաւ, Ամերիկայի մէջ մի քանի տարիներ առաջ կազմուեցաւ «Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքարանի Բարեկամներու Միութիւն»ը, որուն միջոցաւ բարերարներ նիւթապէս կ'օժանդակեն ժառանգաւորաց Վարժարանին եւ Ընծայարանին, ինչպէս նաեւ «Տատուրեան սաներ»ուն: Այս պատեհ առիթով, ստորեւ երախտագրութեամբ կը ներկայացնենք անուանացանկը մեր մեծայարդ բարերարներուն:

ՀԱՅԿ. ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ԸՆԴՀ. ՄԻՈՒԹԻԻՆ
ARM. GENERAL BENEVOLENT UNION

Գ. ԿԻԼՊԷՆԿԵԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԻԻՆ
GULBENKIAN, CALOUSTE FOUNDATION

Հ. ԳԱՐԱԿԷՕՋԵԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԻԻՆ
KARAGHEUSIAN FOUNDATION (THE H.)

ՀԱՄԱՍԵԲԱՍՏԱՀԱՅ ՎԵՐ. ՄԻՈՒԹԻԻՆ
PAN—SEBASTIA REHABILITATION
UNION, INC.

ԴՍՏԵՐՔ ՎԱՐԴԱՆՆՅ
DAUGHTERS OF VARTAN

ԱԼԷՔՍԱՆՏՐ ՎԻՔԹՕՐ
ALEXANDER, VICTOR

ԱՔԷՇԵԱՆ ՀԱՌԻԸՐՏ
ATESIAN, HOWARD

ԲԻՐԱՆԵԱՆ ԲԻԻԶԱՆԴ
PIRANIAN, POOZANT

ԳԱՐԱԳՈՒՇ ՃՕՐՃ
KARAKOOSH, GEORGE

ԳԱՎՈՒՔՃԵԱՆ ՀԱՅԿ (Տէր եւ Տիկին)
KAVOOKJIAN, HAIG (Mr. & Mrs.)

ԷՔՍԷՐՃԵԱՆ ՄԱՆՈՒԿ
EXERJIAN, MANOUG

ԹԱՊԻՊԵԱՆ ՕՆՆԻԿ
TABIBIAN, ONNIG

ԹՐՆԱՄԵԱՆ ԷՏՈՒԸՐՏ
TURNAMIAN, EDWARD

ԹՐՆԱՄԵԱՆ ՌԻՉԱՐԸ
TURNAMIAN, RICHARD

ԼԻԲՄԱՆ, ՏԿՆ. Հ.
LIEBMAN, MRS. H.

ԽԱՉԵԱՆ ՉԱՐԼԶ
KHACHIAN, CHARLES

ԿԱՅԾԱԿԵԱՆ ԲԵՆԻԱՄԻՆ
GAYZAGIAN, BENJAMIN

ԿՐԷԿԸՐԻ ՌԻՉԱՐԸ
GREGORY, RICHARD K.

ՀԱՄԲԱՐ ՎԱՀԷ
HAMPAR, VAHE

ՀԱՅՐԱՊԵՏԵԱՆ ՀԱՐՐԻ
HAIRABEDIAN, HARRY

ՀԱՐՐԻՆԿԹՐՆ ՌՕՅ
HARRINGTON, ROY

ՄԱՐՏԷՆ ՍԷՄ
MARDEN, SAM

ՄԻՍԻՐԼԵԱՆ ՏԻԳՐԱՆ
MISSIRLIAN, DICKRAN

ՄԿՐՏԻՉԵԱՆ ՎԱՐԴԳԷՍ, ՏՔԹ.
MIGRDICHIAN, DR. VARTKES

ՄՈՒՐԱՉԱՆԵԱՆ ԳԱՌՆԻԿ
MURACHANIAN, CARNIG

ՅՈՎՍԷՓԵԱՆ ԷՏԿԸՐ, ՏՔԹ.
HOVSEPIAN, DR. EDGAR M.

ՉԷՓՄԸՆ ՌԱԼՖ
CHAPMAN, RALPH

ՊԱՆՏԷԵԱՆ ՃՕՆ, ՏՔԹ.
BANDEIAN, DR. JOHN J.

ՊԱՇԵԱՆ ԷՏՈՒՐԸՐՏ
BASHIAN, EDWARD

ՊԱՇԵԱՆ ՃՕՐՃ

BASHIAN, GEORGE

ՊՈԶԱՃԵԱՆ ԲՈՒ

BOZAJIAN, PAUL

ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ ՖԼՈՐԱ, ՏԿՆ.

SARKISSIAN, MRS. FLORA

ՍԷՄԷՐՃԵԱՆ ՃՕՐՃ

SEMERJIAN, GEORGE

ՍԻԻՆԻ ՎԱՀԱՆ, ՏԳԹ.

SEWNY, DR. VAHAN D.

ՍՄՍԱՐԵԱՆ ՏԻԳՐԱՆ

SIMSARIAN, DICKRAN

ՍՈՒԼԹԱՆԵԱՆ ԱՐՄԷՆ

SOULTANIAN, ARMEN

ՏԱՏՈՒՐԵԱՆ ՏԱՏՈՒՐ

DADOURIAN, DADOUR

ՖԷՍՃԵԱՆ ՍՈՒՐԷՆ

FESJIAN, SOUREN

ՖԷՍՃԵԱՆ ՌՕՊԸՐԹ

FESJIAN, ROBERT

1967—1972 ուսումնական հինգ տարեշրջաններու ընթացքին, Թուրք-խայէն բերուած աշակերտները բաժնուեցան զլիաւոր երկու խումբերու: Առաջինը կազմեցին անոնք՝ որոնք նախակրթական իրենց ուսումը արդէն իսկ ըստացած ըլլալով, կրնային ընդունուիլ Ժառանգաւորաց Վարժարան եւ մասնակցել զաստանդուիթիւններուն. այսպիսիներ, քննութենէ ետք, աշակերտեցան Ժառանգաւորաց Վարժարանին: Իսկ երկրորդ խումբի աշակերտներն էին անոնք, որոնք տակաւին աւարտած չըլլալով իրենց նախակրթական ուսումը, տկար էին մանաւանդ լեզուններու մէջ: Այդպիսիներ աշակերտեցան Ս. Աթոռի Սրբոց Թարգմանչաց Վարժարանին, ուր տիրացան, հայերէնի եւ անգլերէնի կողքին, հայագիտական եւ այլ նիւթերու, եւ նախակրթական բաժինը աւարտելէ ետք միայն ընդունուեցան Ժառանգաւորաց Վարժարան: Երկրորդ խումբը կազմող այս պատանիները արդարօրէն կոչուեցան «Տատուրեան տաներ», ի պատիւ Թուրքիայէն հայորդիներ երուսաղէմ բերելու մեր ծրարիրը առաջին անգամ քաջալերող եւ նիւթապէս օժանդակող բարերար Տիար Տատուր Տատուրեանի:

1967էն սկսեալ, Ս. Աթոռիս զոյգ վարժարաններէն ներս ընդունուած աշակերտներու ընդհանուր թիւը եղած է 151: Ասոնցմէ 46 սաներ, նախապատ-

բաժանման ուսման երեք տարիներու շրջանը աւարտելէ ետք վերադարձան իւրենց ծննդավայր, փափաքած ըլլալով մեկնել իրենց ծնողներուն մօտ. իսկ, միւս կողմէ, վեց սաներ ժառանգաւորաց Վարժարանի եւ Ընծայարանի ուսմանը ընթացքը յաջողութեամբ աւարտած ըլլալով, 1971ի Յուլիսին կուսակրօն քահանայ ձեռնադրուեցան: Հետեւորար մնացեալ 99ը կը կազմեն մեր այս տարուան ուսանողութիւնը: Ստորեւ կը հրատարակենք մեր ուսանողութեան անուանացանկը:

ա) Զեռնադրուածներ

Այբազեան Օննիկ, Թաշճեան Գաբրիէլ, Մանուկեան Պօղոս,
Մուրադեան Մանուկ, Պարսամեան Սարգիս, Տատուրեան Վարդան:

բ) Մեկնածներ

Աբգարեան Սարգիս, Արելեան Կարպիս, Աքրահամեան Լեւոն, Ագիլիւեան Ստեփան, Ադամեան Գեորգ, Աթաքեան Վահէ, Աթիքեան Վահէ, Ալթունեան Աւետիս, Ասլանեան Գեորգ, Արդարեան Սարգիս, Գապարաճեան Մուրատ, Գաւամանեան Սիմոն, Գարահանեան Ստեփան, Գումաշեան Եղիա, Ելէճեան Յակոբ, Եշիթեփէեան Յակոբ, Զէյֆիեան Իսկէնտէր, Զէյֆիեան Կիրակոս, Էօզսիթեան Կարապետ, Էօքսիզեան Միհրան, Թաշտէրէլեան Յակոբ, Թէքթաշեան Մուրատ, Թէքթաշեան Ծահին, Թորոսեան Անդրանիկ, Թորոսեան Յակոբ, Թօփալեան Արման, Խաչատուրեան Արամ, Կէօշօղլուեան Մանուկ, Կիւլէճեան Հրանդ, Ծօշկունեան Մանուէլ, Մաշոյեան Արսէն, Մաշոյեան Զաւէն, Մերքէզեան Ալեքսան, Մկրտիչեան Մուրատ, Յարութիւնեան Վրէժ, Զագրեան Վարուժան, Զիլեան Ժիրայր, Պարսամեան Յովհաննէս, Պուտաքեան Սեդրակ, Պուտաքեան Վարուժան, Ռիսթէմեան Յակոբ, Փափաքեան Ծաւարշ, Փոլատեան Մարկոս, Քէօսէեան Ծահան, Քիրիմլեան Հայկ, Օզնեան Գեորգ:

գ) Մեր ուսանողութիւնը

Ազգաշեան Սահակ, Աթաքեան Արամ, Աթշեան Յարութիւն, Ալթունեան Հայրապետ, Աճարեան Յովհաննէս, Անուշեան Յարութիւն, Առմէնեան Ասատուր, Աւետիքեան Անդրանիկ, Աւետիքեան Ատրուշան, Աւետիքեան Վարուժան, Աֆարեան Գրիգոր, Բանոյեան Կարօ, Գալէմտէրեան Սերոբ, Գալէմբէրեան Գեորգ, Գալուստեան Վարդան, Գոճամանեան Հերման, Գըրգըրըքեան Արման, Ելէճեան Ալեքսան, Ելէճեան Մասիս, Ենիլէրեան Բիւզանդ, Ենիլէրեան Լեւոն, Ելէկանեան Լորֆիկ, Եշիլիմէնեան Աւետիս, Երեցեան Գեորգ, Երկաթեան Հայկ, Եօթնաղբաքեան Լեւոն, Էզիքեան Արման, Էրկիմեան Սիմոն, Էրոյեան Հերման, Էօզնեան Զաքար, Էօզնեան Մուրատ, Թաշհանեան Գրիգոր, Թաշհանեան Ռուքէն, Թաշհան Ղազարոս, Թաշճեան Ներսէս, Թէմիզեան Դաիթ, Թէմիզեան Պարսամ, Թէմիզեան Սիմոն, Թէքթեան Օննիկ, Թորոսեան Գարեգին, Թունեան Վիգէն, Թոքէրեան Նազար, Կիրիլլեան Ալեքսան, Կիզէլեան Վարուժան, Կիլեան Կարպիս, Կօշկարեան Յակոբ, Հէրկէլեան Յակոբ, Ղարիպեան Վազգէն, Մինասեան Պերճ, Ներսէսեան Գեորգ, Ներսէսեան Կարպիս, Ներսէսեան Նազար, Ներսէսեան Սերոբ, Ծահինեան Աւետիս, Ծահինեան Սարգիս, Ծերպէթնեան Վարուժան, Զաթանապալանեան Աւետիս, Զաթանապալանեան Յովհաննէս, Զանաքեան Ստեփան, Զէքիճեան Ենովք, Զէքիճեան Արա, Պազըրեան Պետրոս, Պալեան Արամ, Պալեան Բի-

զանդ, Պալեան Համբարձում, Պալեան Յովհաննէս, Պալեան Սարգիս, Պալեան Սիմոն, Պալըզնեան Խաչիկ, Պաղեան Պաղտասար, Պաշալեան Ենովք, Պասմանեան Յովհաննէս, Պարընեան Գալուստ, Պարնաքեան Կարապետ, Պետիկեան Վարդգէս, Պետիկեան Յովսէփ, Պոտիկեան Գրիգոր, Սագոյեան Սրկրտիչ, Սարգիսեան Պետրոս, Սէթեան Գարեգին, Սիւրիեան Միհրան, Սիւթեան Խաչիկ, Սոլաքեան Թորոս, Սրմապըըքեան Տիգրան, Տառաղարեան Սարգիս, Տէմիրճեան Յակոբ, Տէմիրճեան Սարգիս, Տէմիրճեան Օհան, Տէլլեթեան Սերոբ, Տիլկեան Խաչիկ, Տիրիկեան Կարպիս, Տորսունեան Յակոբ, Փանոսեան Կարապետ, Փոլատեան Յովսէփ, Քէօսէեան Խաչիկ, Քոչեան Արզուման, Օհանեան Գէորգ, Օտապաշեան Կարօ, Էօզսիթեան Յովհաննէս:

Կ'էզրափակենք մեր տեղեկագիրը, ստորեւ հրատարակելով 1971—72 տարեշրջանի ընթացքին մեր ուսանողութեան համար կատարուած ծախքերուն հանրահաշիւը:

	ԻՍՐ . ԼԻՐԱ
1. Մնունդ	97,581
2. Առանին պիտոյք եւ մանր ծախք	32,125
3. Զղեստեղէնք	55,155
4. Դասագիրք եւ դրենական պիտոյք	11,787
5. Առողջապահական	10,735
6. Օդափոխութիւն, վայելք եւայլն	26,693
7. Ոսպիւր	750
8. Երթեւեկ	1,899
9. Թղթատար	1,000
10. Զանազանք	1,000
11. Ամսականք ուսուցիչներու եւ պաշտօնեաներու	142,500
	<hr/>
Գումար	381,225

Սոյն 381,225 Իսր . լիրայի գումարը կը համապատասխանէ 90,000 տուրքի եւ քիչ մը աւելի:

ՇԱՀԷ ԵՊՍ . ԱԾԷՄԵԱՆ

Վերատեսուչ

Փոնգ . Վարժարանի եւ Ընծայարանի

28 Յունիս 1972

Երուսաղէմ

ՏԱՐԵԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ

ՍՐԲՈՑ ԹԱՐԳՄԱՆՉԱՅ ԵՐԿՐՈՐԴԱԿԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ

(1971 — 1972)

Ամենագատիւ

Տ. Եղիշ Ս. Արքեպս. Տէրաէրեան

Բարեխնամ Պատրիարք Ս. Աթոռոյ

Հոգեհորհ. Հայրեր և

Յարգելի Հանդիսականներ.

1971 — 1972 դպրոցական տարեշրջանի վրայից հաշվարկները կ'ընդհատուին 1972 թվականի հունիսի 1-ին, որովհետեւ այդ օրը տարեշրջանի վերջնական հաշվարկները կ'ընդհատուին:

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒԹԻՒՆ.—

Տարւոյս ընթացքին մեր աշակերտութեան դասարանները հետեւեալն էին.—

Երկրորդական բաժին	41 մանչ	39 աղջիկ	համագումար՝	80
Նախակրթարան	93 մանչ	67 աղջիկ	համագումար՝	160
Մանկապարտէզ	31 մանչ	33 աղջիկ	համագումար՝	64
			Համագումար աշակերտութեան՝	304

Այս 304 աշակերտներէն 256ը երեսուցեմի Հայ դպրոցի դասակներն են, իսկ 48ը դիւանագիտական աշակերտներ են, Չերգ Ամենագատութեան բարձր կարգադրութեամբ արտասահմանէն բերուած Հայ երեխաներ: Անոնք ընդհանրապէս վերցուած են այնպիսի երկիրներու, Հայ դպրոցներէն, որոնք ոչ միայն տնտեսականօրէն բարեկեցիկ չեն, այլեւ չունին հայկական վարժարաններ ու հայեցի մթնոլորտ: Այս տղաքը յաճախ կու գան անդիտակից իրենց մայրենի լեզուին, պատմութեան ու կրօնին, ու հազիւ քանի մը ամիսներ անց մեր դպրոցով անոնք արդէն կը տիրանան Հայ լեզուին ու հազորդ կը դառնան իրենց ազգային ոգեկանութեան:

Ինչպէս նախընթաց տարիներուն, այս տարի եւս կարգապահական - բարոյական և այլ մարզերու մէջ, մեր աշակերտութիւնը

ի յայտ բերու օրինակելի վարքուրարք, շունեցանք կարգապահական դժուարութիւններ: Իսկ ուսումնական տեսակէտէն գոհացուցիչ էր մեր աշակերտութեան աշխատանքի ճիշդ ու խոնդը: Հարիւրէն ինը միայն դո՛ւ չեն ձգած մեզ ուսումնական աշխատանքի տեսակէտէն, և հետեւաբար 28 աշակերտներ այս տարի կը կրկնեն իրենց դասարանը իրրեւ ուսմանց մէջ ձախողածներ:

ՈՒՍՈՒՑՉԱԿԱՆ ԿԱԶՄ.—

Անցեալ տարւոյ նման այս տարի եւս մեր ուսուցչական կազմը կը բաղկանար հոգեւորական և աշխարհական 23 անձերէ: Մասնաւորաբար երկրորդական կարգերու համար ունեցանք նոր և ընտիր ուսուցիչներ, որոնք նախորդներուն հետ միասին տնտեսեցին մեր

դաւաններուն մտաւորական ու բարոյական կրթութիւնը: Անոնք բոլորն ալ հանդիսացան մեզի համար ընտիր դորձակիցներ եւ մենք այս առիթով բոլորին համար ունինք միայն ու միայն շնորհակալութեան խօսքեր:

Այս տարի մեր բազմաշխատ ու երախտաւոր երկու ուսուցչուհիներէն Օր. Տիգրանուհի Նալպանտեան եւ Տիկ. Վիքթորիա Պալեան իրենց յառաջացեալ տարիքին պատճառաւ հանգստեան կոչուեցան: Առաջինը ունեցած է մեր վարժարանէն ներս 55 տարիներու շատ նուիրեալ ուսուցչական ծառայութիւն, իսկ երկրորդը՝ 44 տարիներու շատ պնահատեղի ծառայութիւն: Զերդ Ամենապատուութիւնը որպէս հանգստեան թոշակ երկուքին համար ալ սահմանեց իրենց ապրուստին համար լիարաւ թոշակներ, իսկ մեր խնդրանքով տարեկան յատկացում մըն ալ սահմանուեցաւ Ալեքս. եւ Մարի Մանուկեան հիմնարկութենէն:

ԿՐԹԱԿԱՆ ԾՐԱԳԻՐ.—

Բաժնուած էր հետեւեալ երեք մասերուն. Լեզուագիտականք.— Ուսուցուեցան Հայերէն Գրարար եւ Աշխարհարար, Անգլերէն Լեզու եւ Գրականութիւն եւ Արարերէն լեզու:

Հայագիտական.— Կրօն Հայոց Եկեղեցւոյ, Հայոց Պատմութիւն, Հայ Մատենադրութիւն (հին եւ արդի), Հայ Արուեստի Պատմութիւն:

Գիտականք.— Մաթեմատիք, Կենսաբանութիւն, Քիմիարանութիւն, Բնագիտութիւն, Աշխարհագրութիւն եւ այլն:

Այս բոլորով մենք կը պատրաստենք ոչ միայն լման երկրորդական վարժարանի մը վկայականով պատկուած Հայ աշակերտներ, այլեւ անոնք մասնակցելով G. C. E.-ի անդլիական քննութեանց (General Certificate of Education) կը ստանան այդ քննութեանց յատուկ վկայականներ: Այսպէս ուրեմն եզրակացնելով, մեր կրթական ծրագիրը ունի ազդային եւ միջազգային նկարագիր, որով մեր աշակերտը կը պատրաստուի ոչ միայն իրրեւ Հայորդի մը, այլեւ կարող կը դառնայ իր ուսումը շարունակելու օտար համալսարաններէ ներս եւս:

Այս պատրաստութեամբ մեր վարժարանը այս տարի իր երկրորդական բաժնէն կու տայ 12 հետեւեալ շրջանաւարտները, որոնք քիչ յետոյ պիտի ստանան իրենց աւարտական վճարականները Զերդ Ամենապատուութենէն.

Անահիտ Սափիէ
Ռիքա Յարութիւնեան
Ռիքա Նալպանտեան
Ռիքա Պէհնամ Մինասեան
Դադիանա Առաքելեան
Վարդուհի Պասմանեան
Վարդուհի Շէմսէնեան
Սիլվա Պալեան
Սարի Ներսէսեան
Դէրզ Յակոբեան
Պարէտ Սափիէ
Պողոս Գարնեան

Անոնք այս շարժումն ընտացին մասնակցեցան նաեւ G. C. E.-ի քննութեանց, որոնց արդիւնքը յայտնի կը դառնայ յառաջիկայ Սեպտեմբերին: Իսկ նախորդ տարւոյ մեր շրջանաւարտներէն հետեւեալ անձերը յաջողած են G. C. E.-ի քննութեանց, հետեւեալ նիւթերուն մէջ.

Օնգիկ Մանուկեան. Դասական Հայերէն, Պատմութիւն, Մաթեմատիք եւ Քիմիարանութիւն:

Վաչէ Գարակէօբեան. Դասական Հայերէն եւ Անգլիական Գրականութիւն:

Օեան Կիրեղեան. Դասական Հայերէն եւ Արարերէն:

Արա Ոսկեան. Արդի Հայերէն:

Արտա Զէմէեան. Անգլիական Գրականութիւն:

Այստեղ միջանկեալ արձանագրենք որ մեր վարժարանի կիսամեայ քննութիւնները տեղի ունեցան Յունուար 1-13, իսկ ամառեան քննութիւնները՝ Մայիս 23-31:

ՄԱՐՄՆԱՄԱՐՁ ԵՒ ՍԲՕՐԹ.—

Թէ՛ աղջկանց եւ թէ՛ տղոց համար, կանոնաւորաբար ունեցանք ամէնօրեայ մարմնամարզի եւ սրօրթի պահեր: Ունեցանք վճարովի, պատկէզպօյի, Փութպօյի, բինկրօնկի մրցումներ, թէ՛ արտաքին կազմակերպութիւններու հետ եւ թէ՛ ներքին աշակերտա-

կան խումբերը իրարու հետ: Իսկ Մայիս 14ին ժառանգաւորաց խաղալայրին մէջ ունեցանք մեր տարեկան մարզական դաստաճանդէսը ի ներկայութեան ժողովուրդի խուռն բազմութեան:

Մեր մարզական կեանքին համար մեծ օժանդակութիւն մը եղաւ Վարժարանիս խաղալայրին վերանորոգութիւնը Գ. Կիւլպէնկեան Հաստատութեան նուիրատուութեամբ: 4000 տոլարի գումար մը յատկացուցած էր Հաստատութիւնը այս նպատակին համար, որով ասֆալտապատուեցաւ մեր պասկէդպօլի խաղալայրը, վերանորոգուեցան խաղալայրի շրջապարիսպները, ինչպէս նաեւ մանկական խաղալիքները ու մեր խաղալայրը ըստացաւ շատ ներկայանալի վիճակ:

Ձեռնագիր.—

Շարունակեցինք աղջկանց յատուկ ձեռագործի ամէնօրեայ պահերը: Մեր աշակերտներուն ընտիր եւ ճաշակաւոր ձեռագործները վաճառուեցան մեր տարեկան պազարի ընթացքին:

ԱՌՈՂՋԱՊԱՀԱԿԱՆՔ.—

Տեղւոյս քաղաքապետարանի կարգադրութեամբ ամէն Ուրբաթ Վարժարան այցելեցին յատուկ բժիշկներ եւ հիւանդապահուհիներ, որոնք մշտական բժշկական խնամքի տակ պահեցին մեր աշակերտութիւնը, զանոնք պատուաստեցին շատ մը հիւանդութիւններու դէմ: Իսկ մեր խնդրանքով Տօբթ. Հատուցի դասախօսութիւններ տուաւ աշակերտներու առողջապահական պայմաններու եւ զանազան հիւանդութիւններու մասին:

ՀՈԳԵՒՈՐԱԿԱՆՔ.—

Մեր աշակերտներու հոգեւոր - կրօնական դաստիարակութիւնը եւս առարկայ եղաւ մեր խնամքին, ոչ միայն ամէնօրեայ կրօնքի դասերով, այլեւ յաճախ եւ մանաւանդ տօնական առիթներով առաջնորդեցինք զիրենք Ս. Եկեղեցի, ու Ս. Մննգեան ու Ս. Զատիկի առիթներով անոնք մասնակից եղան նաեւ Ս. Հաղորդութեան խորհուրդին:

ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ Եւ ԱՅԼ ՀԱՍՈՒԹԱՐԵՐ ՁԵՌՆԱՐԿՆԵՐ.—

1971ի նոր Տարւոյ առթիւ ունեցանք Ամանորի խրախճանքի երեկոն 9 Յունուարի Կիրակին: Մեր զպրօցական յարկին տակ միաւորուած, ծնողներ ու բարեկամներ ապրեցան երգի, պարի, կերուխումի ու զուարճութեան ամբողջ օր մը որ Վարժարանիս ապահովեց նաեւ 1900 Իսր. Լիրայի հասոյթ մը: Իսկ 20 եւ 21 Մայիս, Շաբաթ եւ Կիրակի օրերուն տեղի ունեցաւ մեր Վարժարանի տարեկան պազարը, ուր վաճառուեցան ոչ միայն ձեռագործները մեր սանուհիներուն, այլեւ Ամանորի հանդիսութեան նման մեր զաղութի բոլոր անդամները ապրեցան կերուխումի եւ զուարճութեան երկու օրեր: Պազարիս այս տարուան հասոյթը պիտի ըլլայ անախրնթաց, 8500 Իսր. Լիրայի զուտ շահ մը պիտի ունենանք:

Թէ՛ Ամանորի եւ Թէ՛ պազարի խրախճանքին մեր Վարժարանի ծնողներն ու բարեկամները օժանդակեցին դրամական, կերակուրի եւ այլեւայլ առարկաներու նուիրատուութեամբ: Կը յայտնենք մեր շնորհակալութիւնները բոլոր յարգելի նուիրատուներուն:

Այս առթիւ ըստ նախընթացի ունեցանք նաեւ մեր Հայ Արուեստից ցուցահանդէսը, ուր modelներով եւ լուսանկարներով ներկայացուցինք այցելուներուն լուսազոյն նմոյշները Հայ ճարտարապետական, քանդակագործական եւ մանրանկարչական արուեստներուն:

Յունիս 4ին, Կիրակի, տեղի ունեցաւ Մանկապարտէղիս ամալերջի հանդէսը ու 22 փոքրիկներ Մանկապարտէղէն վկայուելով անցան Նախակրթարանի բաժին:

Իսկ 11 Յունիս, Կիրակի, տեղի ունեցաւ երկրորդական Վարժարանիս ամալերջի հանդէսը Զերդ Բարձր Սրբադնութեան շնորհաբեր նախադաճութեամբ, ուր վկայականներ տուանք մեր երկրորդական կարգի աւարտական դասարանի 12 շրջանաւարտ աշակերտները:

Ստորեւ կը ներկայացնենք մեր վարժարանի տնտեսական հաշուետուութիւնը:

ՀԱՇՈՒԵԿՇԻՒ 1971 — 1972 ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ՏԱՐԵՇՐՋԱՆԻ

Մ Ո Ւ Տ Ք

	Ի. Լ.
Պատրաստ ի դրամարկի փոխադրեալ 1970-71 դպրոցական տարեշրջանին	6245.77
1971ի պազարեմ գուտ շահ	6450.00
Հանդէսներէ եւ ձեռնարկներէ	580.00
1972ի Նոր Տարւոյ խրախմանքէն	1900.00
Տարեքաշակներէ	22,863.00
Դասագիրքներէ, դասատետրերէ, վիճակացոյցներէ	7507.00
Նուիրատուութիւնք և արտասահմանէն	87,620.00
Նուիրատուութիւն և արտասահմանէն (Encyclopedia Britannicaներու զմամն)	1250.00
Վերաբնութեանց տուրքներէ	200.00
1971ի դպրոցական օրացոյցներու վաճառումէն	795.00
Գումար՝	135,510.77

Ե Լ Ք

	Ի. Լ.
Ամսական պաշտօնէից	98,030.00
(սոյն գումարէն 2110 լիրան վճարուած է Ալեքս եւ Մարի Մանուկեան հիմնադրամէն որպէս հանգստեան քաշակ երկու ուսուցչուհիներու)	
Դասագիրքներ, դասատետրեր, վիճակացոյց, տարրալուծարանի գործիք եւ դեղորայք	6218.15
Թղթատարական ծախքեր	728.00
Ձեռագործի նիւթեղէնք	1040.00
Գրեթեմական պիտոյք	92.00
Մանր ծախքեր եւ մաքրութեան իրեր	273.30
Հանդէսներու ծախքեր	662.20
Տպագրական ծախքեր	709.00
24 հատոր Encyclopedia նուէր Գ. Կիւլպէնկեան Հաստատութենէն	1350.00
Օր. Տիգրանուհիին և Մ. Մանուկեան Հաստատութենէն նպաստ	1035.00
Տիկ. Վիքթորիային և Մ. Մանուկեան Հաստատութենէն նպաստ	1035.00
Սրբորթի, պատուասիրութեան, նկարներ նուէրներ	909.70
Խաղարանի նորոգութիւն	
Գալուստ Կիւլպէնկեան Հաստատութեան նուիրատուութեամբ	16,800.00
Կահոյից եւ այլ շինուածական նորոգութիւնք	386.50
Գումար՝	129,268.85
Պատրաստ ի դրամարկի փոխանցելի 1972-1973 տարեշրջանին	6141.92
	135,410.77

Ինչպէս կը տեսնէք մեր հաշուեկշիռէն, մեր դպրոցական մուտքերուն շատ կարեւոր մէկ տոկոսը կը հայթայթուի արտասահմանէն կատարուած նուիրատուութիւններով։ Այստեղ խորին շնորհակալութեամբ կու-

տանք ցանկը մեր բոլոր ազնիւ նուիրատուներուն, որոնց շատ բան կը պարտի մեր կրթական զործին յաջողութիւնը. անոնց բոլորին համար կը հայցենք Ս. Գլխադրի օրհնութիւնը։

	Ի. Լ.
Գարակեղեան Հիմնարկութիւն	3580-00
Կիրակնօրեայ Դպրոց վան Նույսի	175-00
Վ. Ա. Ունեան, Լոնտոն	125-00
Բօլ Պտուկեան, Մ. Ն.	875-00
Կիւլլապի Կիւլլեկեան Հաստատութիւն, Մ. Ն.	4000-00
Տիկ. Զարուի Թարոսեան, Մ. Ն.	200-00
Հայկ ձիգմեան, Մ. Ն.	100-00
Էտուքրտ Տուրեան, Մ. Ն.	100-00
Ռօզմէրի եւ Միքիւս Հօրամազեան, Մ. Ն.	400-00
Հայ Ամերիկեան Վերականգնող	200-00
Հայ Եկեղ. Տիկեանց Միութիւն, Մօնթրէալ	100-00
ՌԻՆՐՈՒԱ	710-00
Ալեքս եւ Մարի Մանուկեան Հիմնարկութիւն (հանգստեան քաշակ երկու ուսուցչուհիներու)	2110-00
Ս. Թովմաս Եկեղեցի, Թէնէֆլայ	210-00
Ստեփան Բանիկեան, Աւստրալիա	120-00
ՌԻՆՐՈՒԱ	560-00
Տէր եւ Տիկ. Արա Հայկ, Մ. Ն.	200-00
Տէր եւ Տիկ. Վ. Բաքեյեան, Մ. Ն.	200-00
Ֆիլիփ Տէրտրեան, Պրագի	250-00
Տիկ. Էլիզապէթ Պէրպէրեան, Մ. Ն.	250-00
Հայ Օգնութեան Միութիւն, Երուսաղէմ	80-00
Հայկ Գալուստեան, Լոնտոն	150-00
Ճօրճ եւ Սիլվա Ստեփան, Մ. Ն.	100-00
Կարպիս Քիւնիքեան, Լոնտոն	300-00
Էստէֆեան Եղբարք, Լոնտոն	300-00
Տէր եւ Տիկ. Ա. Բազալեան, Մ. Ն.	105-00
Տիկ. Եւփիմէ Գասապեան, Մ. Ն.	105-00
Ռէլիքլէյի Տիկեանց Միութիւն	105-00
Տիկ. Թադուհի Դանիէլեան	105-00
Տէր եւ Տիկ. Ա. Յակոբեան, Մ. Ն.	105-00
Տիկ. Արշունեա Սողիկեան, Մ. Ն.	105-00
Վահրամ Ազապապեան, Մ. Ն.	105-00
Տէր. եւ Տիկ. Ա. Աւագեան, Մ. Ն.	105-00
Տէր եւ Տիկ. Արմանտ Էմիլիքեան, Մ. Ն.	105-00
Տէր եւ Տիկ. Ֆրէնք Լեւոն Պէլլէրեան, Մ. Ն.	105-00
Միքիւս եւ Աննէլա Գասապեան, Մ. Ն.	105-00
Տէր եւ Տիկ. Եագուպեան Մ. Ն.	105-00
Օր. Ալիս Յակոբեան, Մ. Ն.	105-00
Արմի Աւետեան, Մ. Ն.	105-00
Տիկ. Ազմիւ Հանըրեան, Մ. Ն.	105-00
Տիկ. Ֆլօրա Թօմպուլեան, Մ. Ն.	210-00
Ալիս եւ Սիմոն Թաշեան, Մ. Ն.	105-00
Օր. Մերի Թուվալեան, Մ. Ն.	105-00
Տէր եւ Տիկ. Նորա Մարչ, Մ. Ն.	210-00
Արշակ Աւետիսեան, Մ. Ն.	210-00
Մուրատ Ֆունտուքեան, Մ. Ն.	210-00

	Ի. Լ.
Մարքին Արգարեան, Մ. Ն.	420-00
Բիքըր Շմաւոն, Մ. Ն.	420-00
Դստերի վարդանանց, Մ. Ն.	630-00
Աւետիս Բէլինիեան, Լոնտոն	187-00
Mr. & Mrs. Club Lawrence, U. S. A.	100-00
Վահան Պէլոեան, Մ. Ն.	100-00
Հայ Օգնութեան Միութիւն, Երուսաղէմ	100-00
Տիկ. Թագուի Սեդրակ Գալըպեան, Մ. Ն.	105-00
Կիրակնօրեայ Դպրոց, Ռուստ, Մ. Ն.	105-00
Օր. Թէրէզա Թարաեան, Մ. Ն.	105-00
Ճօզէֆ Եւ Էլսի Զալմըրզ, Մ. Ն.	315-00
Լեւոն Պալեան, Մ. Ն.	105-00
Աճքապի Հայրենակցական Միութիւն, Մ. Ն.	105-00
Տիկ. Նուարդ Գարակէօզեան, Մ. Ն.	105-00
Տէր Եւ Տիկ. Զ. Պոյանեան, Մ. Ն.	105-00
Կիրակնօրեայ Դպրոց Միլվոֆիի, Մ. Ն.	105-00
Կիրակնօրեայ Դպրոց Էվընսդըմի, Մ. Ն.	105-00
Էտուըրտ Եւ Հէլէն Մարտիկեան, Մ. Ն.	4200-00
Էտուըրտ Փանոսեան, Մ. Ն.	3780-00
«Հայ Կին» Ակումբ, Մ. Ն.	210-00
Տիկ. Էլիզապէր Շամիրեան, Մ. Ն.	105-00
Սարգիս Քիւրքեան, Լոնտոն	150-00
Գէորգ Քիւրքեան, Լոնտոն	150-00
Յովհն. Քիւրքեան, Լոնտոն	150-00
Հրանդ Եւ Այտա Տէօվլէդեան, Գարագաս	252-00
Պատրիկ Եւ Լուսի Ամէնազեան, Գարագաս	252-00
Վարդգէս Երէցեան, Գարագաս	126-00
Զարեհ Գըպրըսլեան, Գարագաս	252-00
Տիկ. Գրիգոր Ղազարեան, Գարագաս	126-00
Ղազար Ղազարեան, Գարագաս	126-00
Գէորգ Թօփալեան, Գարագաս	504-00
Կարօ Պօտուլեան, Գարագաս	252-00
Սիմիսեան Եզր., Գարագաս	252-00
Վարուժան Ղազարեան, Գարագաս	126-00
Պէֆարեան Եզր., Գարագաս	252-00
Եամիլ տէ Ապէլայտ, Գարագաս	126-00
Վիվեան տէ Լուրի, Գարագաս	126-00
J. M. Callaos, Գարագաս	126-00
Առաքել Ղազարեան, Գարագաս	126-00
Jorge Kneefary, Գարագաս	126-00
R. H. Salazar, Գարագաս	126-00
Սարգիս Ազատարալեան, Գարագաս	126-00
Ստեփան Տէօվլէքեան, Գարագաս	126-00
Պէրպէրեան Եզր., Գարագաս	126-00
Նուպար Եւ Ճուան Ամէնազեան, Գարագաս	252-00
Rafael Carchidio, Գարագաս	126-00

	Ի. Լ.
Մոմսէս Պետրոսեան, Գարագաս	126-00
Տիկ. Բուրուլ Սարափեան, Մ. Ն.	105-00
Աւետիս եւ Արմենուհի Սվանեան, Մ. Ն.	105-00
Տօֆ. եւ Տիկ. Ս. Լազարեան, Մ. Ն.	105-00
Սաֆրամէնքօ Երէց Տիկնանց Միութիւն, Մ. Ն.	210-00
Պոսթոն Կրտսեր Տիկնանց Միութիւն, Մ. Ն.	105-00
Տիկ. Մ. Միֆայէլեան, Մ. Ն.	105-00
Տիկ. Ազնէս Գլընեան, Մ. Ն.	105-00
Տէր եւ Տիկ. Ա. Բարեջանեան, Մ. Ն.	105-00
Համասեբաստանայ վեր. Միութիւն, Մ. Ն.	1260-00
Հէրի Կարապետեան, Մ. Ն.	105-001
Տիկ. Ռօզ Զարդարեան, Մ. Ն.	105-00
Վահրամ Պոյանեան, Մ. Ն.	420-00
Տէր եւ Տիկ. Ն. Խաչիկեան, Մ. Ն.	105-00
Կիրակնօրեայ Դպրոց, Սաֆրամէնքօ, Մ. Ն.	105-00
Կրտսեր Տիկնանց Միութիւն Սաֆրամէնքօյի, Մ. Ն.	105-00
A. C. Y. O. C. Sacramento	105-00
Տէր եւ Տիկ. Գ. Գասպարեան, Սաֆրամէնքօ, Մ. Ն.	105-00
Անանուն (Սաֆրամէնքօ), Մ. Ն.	20-00
Տօֆ. Ճօրն Քիրանեան, Մ. Ն.	100-00
Տէր եւ Տիկ. Ճան Բաշեան, Մ. Ն.	105-00
Օր. Արմինէ Տ. Յակոբեան, Մ. Ն.	105-00
Տիկ. Ազնէս Էօսեան, Մ. Ն.	190-00
Տէր եւ Տիկ. Է. Գազանեան, Մ. Ն.	105-00
Իգնատիոս Բարսեղեան, Սան Փալօ	500-00
Սան Փալօյի Ազգայիններէն	1100-00
Գալուստ Կիւլպէնկեան Հաստատութիւն	8774-00
Լէօ Կրանտ, Մ. Ն.	105-00
Տէր եւ Տիկ. Նշան Շիմշիբեան, Մ. Ն.	105-00
Գալուստ Կիւլպէնկեան Հաստատութիւն (Խաղարանի վերանորոգութեան)	16-758-00
Ալեքս Մանուկեան Կրթ. Հաստատութիւն (Երկու ուսուցչուհիներու հանգստեան բոշակ)	2070-00
Տիկ. Ազնէս Սուլքանեան, Մ. Ն.	100-00
Տիկ. Թագուհի Խաչատուրեան, Մ. Ն.	105-00
Կիրակնօրեայ Դպրոց Վան Նոյսի, Մ. Ն.	210-00
Ճօրն եւ Զապէլ Պէյլէրեան, Մ. Ն.	105-00
Կիրակնօրեայ Վրժ. Էվընսթընի, Մ. Ն.	125-00
A. C. Y. O. Evanston, Մ. Ն.	210-00
Ուստրի Տիկնանց Միութիւն, Մ. Ն.	210-00
Արշակ Աւետիսեան, Մ. Ն.	210-00
Կիւլլապի Կիւլպէնկեան Հաստատութիւն	4200-00
Հայ Ամբիկեան Վերբրաններ, Մ. Ն.	210-00
Տէր եւ Տիկ. Վ. Տուրնալեան, Մ. Ն.	105-00
Տիկ. Ն. Էրմարգարեան, Մ. Ն.	105-00
Ս. Յովակիմ Աննա Եկեղեցի, Շիֆալօ, Մ. Ն.	210-00
Վարդան Իզմիրլեան, Պուէնոս Այրէս	120-00
Գէորգ Փափագեան, Պուէնոս Այրէս	120-00

	Ի. Լ.
Խաչիկ փափագեան, Պուլճուս Այրէս	120-00
Ստեփան Բանիկեան, Աստրալիա	30-00
Արգաթեան Կտակի Հիմնադրամ (Լոնտոն)	5450-00
Բել Արդեան, Մ. Ն.	105-00
Ճագ Նաճարեան, Մ. Ն.	105-00
Սարգիս Ճգնաւորեան, Մ. Ն.	105-00
A. C. Y. O. Union City, Մ. Ն.	105-00
Հաուլըրտ Գարակէօզեան Հաստատութիւն	4280-00
ՌԻՆՐՈՒԱ	910-00
Մարտիրոս Խաթունական, Մ. Ն.	105-00
Կիրակնօրեայ Վրժ. Եունիքն Սիրիի, Մ. Ն.	210-00
Յակոբ Ա. Ուննեան, Լոնտոն	160-00
Լեւոն Պոզեան, Մ. Ն.	210-00
Օր. Նոյեմի Պերպլերեան, Մ. Ն.	105-00
Տիկ. Սրբուհի Էֆշեան, Պուլճուս Այրէս	250-00
Ենովք Յակոբովիչ, Պուլճուս Այրէս	120-00
Յակոբ Զաղրբեան, Մոնթրիվիտօ	120-00
Մեսրոպ Շահինեան, Պուլճուս Այրէս	120-00
Վահէ Մերտինեան, Պուլճուս Այրէս	120-00
Տիկ. Արուսեակ Սապահտանեան, Պուլճուս Այրէս	25-00
Օր. Անահիտ Բարիքեան, Պուլճուս Այրէս	25-00
Յարութիւն Արապեան, Պուլճուս Այրէս	25-00
Տիկ. Նուրիցա Եսայեան, Պուլճուս Այրէս	40-00
Հայց. Եկեղեցւոյ Եղբայրակցութիւն, Պուլճուս Այրէս	50-00
Տիկ. Մարի Բարսեղեան, Պուլճուս Այրէս	40-00
Խորիւկ Ապէշեան, Պուլճուս Այրէս	70-00
Յարութիւն Արապեան, Պուլճուս Այրէս	60-00
Ենովք Յակոբովիչ, Պուլճուս Այրէս	50-00
Հայց. Եկեղեցւոյ Եղբայրակցութիւն, Պուլճուս Այրէս	50-00
Տիկ. Նուրիցա Եսայեան, Պուլճուս Այրէս	50-00
Տիկ. Մարի Բարսեղեան, Պուլճուս Այրէս	35-00
Տիկ. Մարի Մահտեսեան, Պուլճուս Այրէս	35-00
Օր. Անահիտ Բարիքեան, Պուլճուս Այրէս	35-00
Դստերք Վարդանանց Կազմակերպութիւն, Մ. Ն.	630-00

Ընդհանուր Գումար՝

87,620-00

Մեր տարեկան տեղեկագիրը կը փակենք մեր խորին երախտագիրութեան զգացումները յայտնելով բոլոր այն սրտառական աններուն ու հաստատութիւններուն, որոնց բարոյական, վարչական, նիւթական աջակցութիւնը կը վայելէ ու վայելեց նաեւ այս տարի մեր Վարժարանը:

Երախտագիրութիւն ազգիս աստուածաբեալ ու Վեհափառ Հայրապետին, Նորին Ս. Օծութիւն Տ. Տ. Վաղդէն Ամենայն Հայոց

Կաթողիկոսին, որ միշտ խոր համակրանքով ու քաջալերանքով վերաբերած է Թարգմանչաց կրթական գործին հանդէպ ու ինչպէս ասկէ առաջ՝ այս տարի եւս իր բարոյական քաջալերութեան հետ բերաւ նաեւ նիւթականը՝ 500 սթերլինի յատկացումով, կատարուած Լոնտոնի Արգաթեան Աւանդի վարչութեան խողովակով:

Շնորհակալութիւններ Հայկ. Բարեգործական Ընդհ. Միութեան եւ անոր ազնուա-

չուք նախագահին եւ մեր վարժարանի մեծ բարեկամ Տէր եւ Տիկ. Ալեքս. եւ Մարի Մանուկեաններուն, որոնք պահպան հրեշտակի մը հանդոյն արթուն կը հսկեն մեր կրթական հաստատութեան վերեւ ու ամէն անգամ որ կ'ունենանք տնտեսապէս նուազումի պահեր, իրենց ամենահաս աջակցութիւնը անվարան կը հասնի մեզի: Ինչպէս կը տեսնէք մեր հաշուետուութեան մէջ, այս տարի եւս յատկացումներ կատարուած են Ալեքս. Մանուկեան հաստատութենէն, մեր հանգստեան կոչուած ուսուցչուհիներուն ի վարձատրութիւն: Իսկ եթէ այս տարի մենք մեր հաշուեփախը կատարած ենք առանց բացի, առիկա եղած է շնորհիւ անցեալ տարուան իրենց ներդրատուութեան (5000 տոլար), որով փութուցաւ մեր անցեալ տարւոյ մեծ բացը եւ մենք նոր տարին թեւակոխեցինք առանց տնտեսական բացի:

Ծնորհակալութեան խօսք ունինք Լիզյոնի Գալուստ Կիւլպէնկեան Հաստատութեան, որ շարունակական ընթացքով շատ կարեւոր օժանդակ մը կը հանդիսանայ մեր կրթական գործին: Ինչպէս կը տեսնէք, այս տարի վարձութիւնը մեզ յատկացուցած է 2095 տոլարի նպաստ մը, ինչպէս նաեւ 300 տոլարի ուրիշ նպաստ մը, մեր զգրոցական գրադարանի ճոխացման ի հաշիւ, իսկ 4000 տոլարի նպաստ մըն ալ յատկացուցած է մեր խաղաքանի բարեկարգումին եւ վերաշինութեան: Հայֆայի նաւահանդիստ հասած է եւ շուտով մեզի կը փոխանցուի նաեւ Հաստատութեան ուրիշ մէկ արժեքաւոր նուէրը մեր վարժարանին, արդիական բազմադրոյ մեքենայ մը, ինչպէս նաեւ մեծաքանակ մանկական գրականութիւն, մասնաւորաբար Յովհաննէս Թումանեանի գործերէն:

Ծնորհակալութեան խօսք ունինք Օր. Լէյլա Գարակէօղեանին եւ իրմով նաեւ Հայրէջ Գարակէօղեան Հիմնարկութեան, որ տարեկան 1000 տոլարի նուիրատուութեամբ, տարիներէ ի վեր ամբողջական դասարան մը կը բարերարէ հաստատութեան անունով: Գարձեալ երախտագիտութեամբ պէտք է յիշատակել այն խոր համակրական կեցուածքն ու քաջալերութիւնը զոր Օր. Լէյլա ցոյց կուտայ մեր զգրոցին հանդէպ, որուն իրրեւ արդիւնք անցեալ տարի մեր կոչին վրայ 4000

տոլարի բացառիկ յատկացումով մը նաեւ ինք օժանդակած էր փակելու համար մեր տնտեսական բացը:

Պորին շնորհակալութիւններ Կիւլպէնկեան Հաստատութեան ի նիւ Եորթ, որ գարձեալ իր կարգին տարիներէ ի վեր մեր վարժարանէն ներս կը պահէ ամբողջական դասարան մը, տարեկան 1000 տոլարի նուիրատուութեամբ:

Այստեղ ի շարս այլոց խոր գոհունակութեամբ եւ շնորհակալութեամբ կը յիշատակենք նաեւ անունը Տիթրոյթի Տէր եւ Տիկին Էտուրտ Մարտիկեաններուն, որոնք այս տարի կու գան տւելնայ մեր այլ բարերարներու ու բարեկամներու կարգին, փաստի անոնք եւս մեր խնդրանքին վրայ ապնուօրէն յանձն առին տարեկան 1000 տոլարի նուիրատուութեամբ դասարան մը պահել մեր վարժարանէն ներս, իրենց ընտանիքին անունով:

Ծնորհակալութեամբ կը յիշատակենք անունը նաեւ ուրիշ Հայ երիտասարդի մը, Տիար Էտուրտ Փանոսեան, որ հակառակ իր տնտեսական համեստ պայմաններուն, բացառիկ գոհունակութեամբ տարեկան մօտ 1000 տոլարի յատկացումով դասարան մը պահեց մեր վարժարանէն ներս իր զերդաստանի անունով:

Ծնորհակալութեան պարտականութիւն ունինք Հարաւային Ամերիկայէն Հայրապետական Պատուիրակ Գերշ. Տ. Բարդէյ Ս. Արքեպս. Ապոստանին, Պրն. Անդրէաս ձաֆէրեանին (Սան Բաույօ), Պրն. Պատրիկ Այնէպեանին (Գարապատ), որոնք կրթանքէն նախանձախնդրութեամբ իւրաքանչիւրը իր բնակավայրին մէջ կը կազմակերպեն եւ ամէն տարի մեզի կը հասցնեն իրենց բարի օժանդակութիւնը:

Պէտք է շնորհակալութեամբ յիշենք նաեւ Երուսաղէմի Կրօնից Փոխ-Նախարար Տօքթ. Գոլպին, որ շատ ապնուօրէն իր աջակցութիւնը բերաւ ամէն անգամ որ տեղւոյս կառավարութեան հետ կարգադրելիք գործեր ունեցանք մեր վարժարանին կապակցութեամբ:

Ծնորհակալութեան ու երախտագիտութեան շատ սրտաղին զգացումներ ունինք ի վերջոյ հանդէպ Ձերդ Ամենապատուութեան, որ իրրեւ արժանընտիր զահակալը ու վերա-

տեսուչը Ս. Թարգմանչաց կրթական յարկին, Ձեր հայրական խնամքը, հոգածութիւնն ու քաջալերութիւնը երբէք չզլացաք մեզի, ու ամէն անգամ որ պէտք ունեցանք Ձեր աջակցութեան՝ Ձերդ Սրբազնութիւնը ժպտերես համակրանքով դիմաւորեց մեզ, ու մենք մեր առջեւ միշտ ալ բաց գտանք Ձեր ազնուական սրտին դռները: Երախտագարտ ենք Ձերդ Սրբազնութեան կողմէ մեր նկատմամբ ցոյց տրուած շատ լայն վստահութեան համար, որով մեզի տրուեցաւ անկաշկանդ գործունէութեան մը լայն պատեհութիւնը. ահա թէ ինչու կը տարուինք ըսելու, թէ եթէ մեր գործունէութիւնը ցոյց կու տայ արդիւնաւորութիւն մը, ատիկա է՛ն առաջ կը պարտինք Ձերդ բարձր Սրբազնութեան: Ըսեր ենք ու պիտի ըսենք ու միշտ. մեր Վարժարանէն ներս երկրորդական բաժնի մը յաւելումը կարելի պիտի չըլլար իրադրո՞ծել առանց Ձեր հայրական քաջալերութեան եւ հովանիին: Ու ահաւասիկ այս տարի մենք մոտեք կը գործենք Ձեր բարձր քաջալերութեամբ հաստատուած մեր երկրորդական բաժնի քսանամեակէն ներս: Ու կը

յուսանք որ յառաջիկայ տարի Ձեր բարձր հովանաւորութեամբ ու քաջալերանքով, ուղեւորուած կը տօնենք այդ քսանամեակը:

Այժմ Ձեզի կը ներկայացնենք Վարժարանէն շրջանաւարտ մեր 12 սաները, խնդրելով որ Ձեր օրհնեալ աջով շնորհէք անոնց աւարտական վկայականները: Բացառիկ դասարան մըն էր այս դասարանը իր աշխատանքի եւ ուշիմութեան ինքնայատուկ ճիղով, իր խորքով ու բարքով ու հայեցի դիտակցութեամբ, ու հետեւաբար ոչ թէ կը յուսանք՝ այլ վրստահութեամբ կ'ըսենք որ անոնք պիտի ըլլան ատո՞ք ցորեանները մեր կրթական այս տունին, ու իրենց ապագայ գործունէութեամբ ի յայտ պիտի բերեն ուսեալ եւ ճշմարիտ Հայու լուազոյն օրինակը:

Որտա՛նկով ի համբոյժ Ձեր Ս. Աջոյն

Որդիական խոնարհութեամբ

ԿԻԻՐԵՂ Ծ. ՎՐԴ. ԳԱՅԻԿԵԱՆ

Տեսուչ

Ս. Թարգմանչաց Երկ. Վարժարանի

ՏԱՐԵԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ

Հ. Բ. Ը. ՄԻՈՒԹԵԱՆ ԻԻԶՊԱՇԵԱՆ — ԿԻԻԼՊԵՆԿԵԱՆ

ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ — ԱՄՄԱՆ

Աշակերտութեան թիւն է 190, Մանկապարտէզ 50 հոգի, Նախակրթարան 140: 95 տղաք եւ 95 աղջիկներ: Այս տարի 32 նոր աշակերտներ ունեցանք, իսկ այս տարուայ ըրջանաւարտ դասարանք 18 հոգի է:

Ունինք 10 մնայուն եւ 2 այցելու ուսուցիչներ: Բոլոր ուսուցիչներն ալ զոհողութեամբ ու պատասխանատուութեան սովորով աշխատեցան, յաճախ յաւելեալ ժամեր տալով տկար ու դժուար աշակերտներուն ու զպրոցին ձեռնարկներուն: Գործողի անորէնութիւնը բարձր կը պնդատէ դանտք ու հրապարակաւ շնորհակալութիւն կը յայտնէ անոնց:

Ունեցանք Ամանորի կոկիկ հանդէս մը զպրոցին սրահին մէջ: Նաեւ տօնեցինք Վարդանանց Տօնը, Մայրերու Օրը, Ապրիլ 24ը եւ Բարեկործանանի Օրը: Նախակրթարանի հանդէսներ կազմակերպելը միշտ դժուար դործ է ու յաւելեալ ու սպասիչ աշխատանք մը ուսուցիչներուն համար: Բայց դասերու շափ օգտակար են հանդէսները տղոց բնիկ-

րային զարգացման ու զպրոցին մէջ հայկական մթնոլորտ ստեղծելու համար:

1971ի ամառը կրթական նախարարութիւնը մեղի ստիպեց դանազան մեծածախս նորոգութիւններ բնել: Շինեցինք Մանկապարտէզի առանձին լուսցարան ու մասնաւոր աւազի տեղ որուն համար ծախսուեցաւ 400 տինար, իսկ Նախակրթարանի զրադարանը արժեց, կարասիներով ու դիրքերով, 350 տինար:

Գործողին նոր պատ մը դնելու դործով ըզրադեցաւ Ազգային Թաղական Մարմինը ու յարմար տեւնուեցաւ բնդհանուր նորոգութիւն բնել, քանի որ պատի Փօնտին գումարը (800 տինար հաւաքուած վերջին 10 տարիներու ընթացքին) անբաւարար էր նոր պատ մը դնելու համար: Այս գումարը ամբողջութեամբ ծախսուեցաւ վերոյիշեալ նորոգութեանց առթիւ:

Արտասահմանէն լայն օժանդակութիւններ կ'ըլլան զպրոցին:

Հ. Բ. Ը. Մ., Նիւ Եորք	Յարգանանի զպրոցներուն	\$ 4300
Թորոսեան Կառկ		\$ 800 1831 տինար
Կիւլպէնիեան Հիմնարկութիւն, Լիզպոն		\$ 1440 513 տինար
Ամման եւ Ջէրբա		Գումար՝ 2344 տինար

Այս երկու բարերար կազմակերպութեանց երախտապարտ ենք: Անոնց օժանդակութիւնը զպրոցի ծախսին հարիւրին 40 կը հասնի: Ասանց այդ օգնութեանց կարելի չէ այս փարձարանը չարունակել:

Ամմանի Հայ Օգնութեան Միութիւնը զպրոցին մէջ կը պահէ 19 սաներ ու կը վճա-

րէ աւարեկան 285 տինար: Ազգային Մարդական Միութիւնն ալ կը պահէ 3 սան ու կը վճարէ 50 տինար:

Նուէրներ ստացանք (գրամ, զգեստներ, մատաղ, կօշիկներ եւայլն) հետեւեալներէն. Լուսեբական Ընկերակցութիւն, Տիար Վ. Ղազարեան, Օր. Մարի Կէփօղլանեան, Տիար

Գ. Տաղէսեան, Պրն. Կարօ Տարաղճեան, Սիրայոծար օյնեցին Տկն. Ծ. Էթեմէզեան եւ Պրն. Մելքոնեան, Տկն. Տումանեան, Պրն. Օր. Վարդուհի Տարաղճեան, որոնց նոյնպէս ներսէսեան, որոնց կը փափաքինք հրապարակաւ շնորհակալութիւն յայտնել: Նաեւ այս հանդէսի պատրաստութեան առթիւ, մեզի օրոյն նիւթական վիճակը:

Ա Ո Ւ Տ Ք

	Տիւար
Պատրաստ դումար նախորդ շրջանէն	230
Հ. Բ. Ը. Մ. եւ Կիւլպէնկեանէն	2344
Թռչակներէ գոյացած	
Մնողներէ	1450
Հ. Օ. Մ.	285
Ա. Մ. Մ.	50
Դասագրքերէ գոյացած առ հաշիւ	111
Ինքնաշարժի մուտք	400
Օրացոյց, հանդէս, զօդարթ, նուիրատուութիւններ	230
Ձանազան եկամուտներ (սորաբ, թուղթի դրամ, տպուած տետրակներ, վիճակացոյց, վկայական)	212
Պասի խնայողութեան հաշիւէն սնուցի անցած	800
	<hr/>
Գումար՝	6112

Ե Լ Ք

Ուսուցիչներու վճարուած, 9 ամիս	2489
Ինքնաշարժի ծախքեր	
Նոր մոթոր եւ յարակից	570
Կարածի վարձք, պէնդին	225
Վարիչի ամսական եւ երկրորդ թաքսի	391
Մանկ. լուացարան եւ աւագի ծածկուած խաղալսյր	400
Նախակրթարանի գրադարան	350
Դասագրքերու վճարուած, հաշուեփակ	167
Շէնքի ամառուայ նորոգութիւն, ջուր, ելեքտրականութիւն, ձեռականի ծախսեր, գրեկական	200
Սորաբ, նոր վառարաններ, զպրոցի կարասիներ	130
	<hr/>
	4922
Ամառուայ 3 ամսականներ	1000
Ամառուայ չէնքի ներկ եւ մանր նորոգութիւն	100
	<hr/>
Գումար՝	6022

Անցեալ տարուայ տեղեկագրին մէջ յիշուած պիւտճէի բացը կրցինք դոցել տարիներու ընթացքին հաւաքուած պասի ֆոնտէն ծախսելով: Հիմա ո՛չ տալիք ունինք, ո՛չ առնելիք եւ ո՛չ ալ մէկզի դրուած պահեստի գումար մը: Դպրոցին ապագան մութ է - կեանքը տարուէ տարի կը սղի, դադուիթ կը պղտիկ-

նայ, պետութեան ընդունելի հայ ուսուցիչներ զժուար է գտնել: Բացի արտասահմանէն եկած օժանդակութիւններէն, անհրաժեշտ է որ մնայուն եկամուտի աղբիւր ունենայ դպրոցը, չնախատեսուած ծախսերու, մեկնող ուսուցիչներու հատուցման, կեանքի սղութեան յաւելումներու եւ այլ բնական ծախ-

սերու համար: Այս հարցը կ'ուղեմ յանձնել
Ամեն. Սրբազան Պատրիարք Հօր բարեխնամ
հոգածութեան ու ուշադրութեան, այլապէս
կարելի չէ այս բարձր մակարդակը երկար
պահել: Վստահ եմ որ Ամեն. Սրբազան Հայ-
րը, մտաւորականի եւ ուսուցչականի իր
հմտութեամբ, պիտի չձգէ որ Ամմանի այս
վարժարանը, քանի մը տարիէն վերածուի
խեղճուկրակ, անկենդան եւ անթնոյրոտ
չէնքի մը, պարզապէս նիւթական պատճառ-
ներով:

Փակելէ առաջ այս տեղեկագիրը, երախ-
տապիտութեան խօսք ունինք հանդէպ Հաշի-

մական դահլին ու անոր արժանաւոր դահակալ
Հիւսէյն Թաղաւորին: Շնորհակալ ենք Կրթ-
թական Նախ. բարձրաստիճան պաշտօնեայ
Ուստադ Մուսա Օսմանին որ իր ներկայու-
թեամբ պատուեց մեր այս հանդէսը, ինչպէս
նաեւ Մութրանի Դպրոցի Տնօրէնութեան որ
սիրտյօժար տրամադրեց մեզի այս սրահը եւ
Պետական Թէլէվիզիոնին՝ որ պիտի քաշէ
մեր հանդէսին նկարները:

ԱՆԱՀԻՏ ՈՍԿԵՐԻԶԵԱՆ

Տնօրէնուհի

ՏԱՐԵԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ

ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ ԿԻԼՊԵՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ

Ա) Երկաթեայ նոր պատուհաններ. Մատենադարանի ընդհանուր նորոգութիւններու չարքին կար նաեւ ծրագրելու պատուհաններու չրջանակները փոխարինելու երկաթեայ շրջանակներով: Ուրեմն՝ համաձայն ծրագրին այս գործն ալ վերջացաւ եւ ներկայիս բոլոր պատուհանները օժտուած են երկաթեայ նոր չրջանակներով:

Բ) Նոր զիրքերու ստացում. Նուիրատուութիւններով, փոխանակութիւններով եւ զնումներով 1971 տարեշրջանի ընթացքին Մատենադարանի գիրքերու թիւը աւելցած է 671 հատորներով, ըստ հետեւեալին. —

1. Նուէր ստացում —	
Հայերէն	161
Անգլերէն	185
Ֆրանսերէն	15
Այլք	7
2. Փոխանակութեամբ —	
Հայերէն	15
Անգլերէն	12
Այլ	1
3. Գնուած —	
Հայերէն	60
Անգլերէն	167
Ֆրանսերէն	40
Այլք	8
Գումար՝	671

Գ) Ելեւտական.

1. Նոր գիրքերու եւ թերթերու գնում	3225.21
2. «Սիոն»ի հետ փոխանակուած թերթերու	1000.00
3. Կազմողէք գիրքերու եւ թերթերու	2525.00
4. Ամսականք	8130.00
5. Աշխատավարձք	570.45
6. Գրեհական պիտոյք եւ ընթացիկ ծախքեր	800.20
7. Թղթատարական եւ փոստի ծախքեր	1444.95
8. Մանր նորոգութիւն	23.00
9. Հեռաձայնի ծախք	715.15
Գումար՝	18433.96

ՍԱՀԱԿ ԳԱԼԱՅՃԵԱՆ

Քարտուղար

Կիւլպէնկեան Մատենադարանի

31 Դեկտեմբեր 1971

Երուսաղէմ

ԶԵԿՈՅՑ Հ. Բ. Ը. ՄԻՈՒԹԵԱՆ

ՀՐԱԽԻՐԱԳԻՐ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎԻ

Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան Կեդրոնական Վարչական Ժողովը այսու կը հրաւիրէ Միութեան բոլոր իրաւասու անդամները ներկայ գտնուելու 59րդ Ընդհ. ժողովին, որ պիտի գումարուի ՇԱԲԱԹ, ՀՈԿ. ՏԵՄԲԵՐ 28, 1972, առաւօտեան ժամը 9.30ին, Առաջնորդարանի Կիւլլապի Կիւլպէնկեան Մշակութային Կեդրոնի Գալուֆնեան Սրահին մէջ, 630 Սեֆընտ Ավրնիւ, Նիւ Եորք, Ն. Ե., ԱՄՆ:

Ներկայս 59րդ Ընդհ. ժողովին համար տրուած միակ հրաւիրագիրն է: Կը խնդրենք հետեւաբար Միութեան յարգոյ իրաւասու անդամներէն, որ անձնապէս ժողովին ներկայ ըլլան վերոյիշեալ բնականին եւ կամ ամենէն ուշը մինչեւ Հոկտեմբեր 6, 1972, իրենց փոխանորդագրերը յանձնեն Հ. Բ. Ը. Միութեան Ընդհանուր Տնօրէնին, կամ զանոնք ղրկեն հետեւեալ հասցէին.—

Armenian General Benevolent Union
Central Board of Directors
109 East 40th Street, New York, N. Y. 10016

Օ Ր Ա Կ Ա Ր Գ

1. Ներկայացում եւ վաւերացում 1971 տարեշրջանի Ընդհանուր Տեղեկագրի:
2. Ներկայացում եւ վաւերացում 1971 տարեշրջանի Ընդհանուր հաշվետւութեան:
3. Մասնակի ընտրութիւն Կեդր. վարչ. ժողովի:
4. Մասնակի ընտրութիւն Հաշուեմանիչ Յանձնախումբի:
5. Առաջարկներ եւ քելադրութիւններ:
6. Գնահատանքի բանաձեւեր:

Ի ԴԻՄԱՑ ԿԵԴՐ. ՎԱՐՉ. ԺՈՂՈՎԻ

Ատենադպիր

Ատենապետ

Բ. Ք. ԿՐԵԿԸՐԻ

Ա. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

Մայիս 8, 1972

Նիւ Եորք, Ն. Ե.

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆԸ — ԲԵՄԱԿԱՆԸ

✱ Ծր. 1 Ապրիլ. — Յիշատակ Գարուրեան Ղազար: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Գիտարարի մատարան մէջ: Ժամարարն էր Հոգւ. Տ. Վիգլէ Արզ. Այրաղեան: Ս. Թարգմանչաց Մանկապարտէզի ուսանողութիւնը Ս. Հաղորդութիւնն ստացաւ:

— Վաղուան Մաղկապարտի տօնին առթիւ, կէսօրէ կտր ժամը 3-15ին, Միարանութիւնը, զիտարարութեամբ Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր, «Հրաշափառ»ով մատար գործեց Ս. Գարուրեան Տաճար, որ պաշտուեցան ժամերգութիւնն ու նախատանակը Ս. Լուսաւորութեան եկեղեցիին մէջ: Ապա կատարուեցան տնօրինական սրբատեղեաց հանդիսաւոր թափօր Տաճարէն ներս: Թափօրացեան էր Հոգւ. Տ. Սեան Վրդ. Ղառիպեան:

✱ Կիր. 2 Ապրիլ. — Մաղկապարտ: Գիշերային և ստաւտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան և Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Լուսաւորիչ: Ժամարարն էր Հոգւ. Տ. Սեան Վրդ. Ղառիպեան: Ապա կատարուեցաւ մեծաշնորհ թափօր՝ Քրիստոսի Ս. Գիւրգիմանին և Պատմատեղիին շուրջ, զիտարարութեամբ Լուսաւորացեալ Գիւրգ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոսի: Թափօրականներ ի ձեռին ունէին ձիթեղի և արմաւենիի ստեփ, իսկ մեր թափօրին կը հետեւէին Ղայաղեան և Ասորինեան թափօրները: Արարողութիւնները տարուեցան ժամը 1ին, որմէ կտր Միարանութիւնը շքերթով վերադարձաւ Մայրավանք և Հայոց թաղի մտաքէն վեր գիտրհուրդ քո գալտեանք յարանակը երկելով բարձրացաւ Պատրիարքարան, որ Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը «Պատգանդ»ով օրհնեց ամենքը:

— Կէսօրէ կտր, չեղորդին զարդարուած Մայր Տաճարին մէջ պաշտուեցաւ նախ «Անդառնանք», ապա տօնին յատուկ հոգեգծալ շարականներով ընդմիջուած երկելոյն ժամերգութիւն և Գոմքաղէքի սրբատարու արարողութիւն, յորոյն ալ նախադառնութեամբ Գիւրգ. Տ. Նորայր Եպիսկոպոս: Հոգւ. Տ. Կիրեղ Կ. Վարդապետ Ապա Սեղանի բեմէն կարգաց վարդապետներու բացման մատակցողներու անուանուցանալուն և յորոշին կողմ ըրաւ որ իրենց յումաններով նպաստեն Ալուրիկի Արզ. Բուժարանին ի նպաստ կատարուած հանգանակութեան: Այդ նպատակաւ, եկեղեցիի զոյգ մտաքէնուն զուտ մէջն օրհնեցին:

✱ Գշ. 4 Ապրիլ. — Աւագ Երեմիայի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ, ըստ սովորութեան, Ս. Գարուրեան Տաճարի գաւթին արեւելոյն կողմը գտնուող Ս. Գոմքանէն Աւետարանչի Հայապատկան մատուոյն մէջ: Ժամարարն էր Հոգւ. Տ. Նարեկ Վրդ. Մարթապետ: Արարողութիւններուն հանդիսակցեան էր ժամօրհնող Հոգւ. Տ. Գոմքանի Վրդ. Մամուր: Ս. Պատարագէն կտր կատարուեցաւ տնօրինական սրբատեղեան տոյնի թեան հանդիսաւոր թափօր Տաճարէն ներս: Թափօրացեալ Հոգւ. Տ. Կիրեղ Կ. Վրդ. Կարսիկեան թափօրի իւրաքանչիւր հանգրուանին բացատրութիւններ ստաւ սակաւաթիւ ուխտաւորներուն:

Ս. Թարգմանչաց Երկր. բաժնի ուսանողութիւնը Ս. Հաղորդութիւնն ստացաւ:

✱ Եւ. 6 Ապրիլ. — Աւագ Հիմզաբքի (Յիշատակ Ընթերցալ): Աւետեան ժամերգութեան տարաթիւն, Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ «Աղայախորդաց կարգը», նախադառնութեամբ Լուսաւորացեալ Գիւրգ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս:

— Ժամուկէս տեւող զոյգօրէ մը կտր, Գիւրգ. Լուսաւորացեալ Սրբապետ մատուց օրուան հանդիսա-

ւոր Ս. Պատարագը Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ, և «Հայր մեր»էն առաջ կատարեց ընթերցումը Ս. Բագակ Հայրապետի «Հաղորդութեան» ճառքին: Բագակի հաւատացեալներ հաղորդուեցան:

— Կէսօրէ կտր, Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր նախադառնութեամբ, Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ «Պանալուսա» յի սրատու շարարողութիւնը: Զոյգ գաւթեր յեցուած էին տարբեր հրաւիրակներով, որոնցմէ էին Անկիթան Արքեպիսկոպոսը, Պապական Գիւրգ. Նուրբակը, Կրօնից նախարարութեան ներկայացուցիչ Պր. Թօլեանան, Քաղաքապետ Վսեմ. Թէրի Թօլեքը և հիւպատոսական կազմէն օմանք: Լուսացման արարողութիւնէն յետոյ, Անկիթան Արքեպիսկոպոսը ըղջեանաւորուած, Աւագ Սեղան բարձրանալով կարգաց Պանալուսայի վերաբերեալ Ս. Գրական համարները: Առաջին անգամ ըլլալով, արարողութիւնը ձայնաւորուեցաւ Բարախիւն տաղիկայանէն:

— Ժամ մը կտր, Հոգւ. Տ. Կիրեղ Կ. Վարդապետի զիտարարութեամբ, փոքր թափօր մը ճամբայ ելաւ զէպի Քրիստոսի զոյգ բաները: Նախ Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցին՝ կատուցուած Անու թանաքայեան տան անդուռն վրայ, և ապա Ս. Փրկչի վանքը, կատուցուած՝ Կալիսիա թանաքապետի տան տեղուք վրայ: Առաջին սրբապետին մէջ Աւետարան կարդացուեցաւ Ս. Զիթեղի ծառին առջև, իսկ երկրորդ սրբապետին մէջ Աւետարանի ընթերցումէն կտր Հոգւ. Հայր Սուրբ ըրաւ պատմական զոյգ սրբապետներուն և խոսեցաւ Պետրոս առաքեալի ուրացման մասին:

— Գիշերուան ժամը 7ին, Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ «Պանալուսան» կարգը կամ «Լայի գիշեր» տան արարողութիւնը, տխրազեղիկ խորհրդաւորութեամբ: Անկիթան չորս ժամեր տեւող պատգաւութիւններու վերջին բաժնին մէջ Տաճարը զգեցաւ սուր խորհրդանշող խաւարը, և տօնին առթիւ Լիւրանէն յաղկապէս Ս. Աթոս ժամանած Գիւրգ. Տ. Գիւրգ. Եպ. Զէլէնեան կուս Քորդով մը անդրադարձաւ Քրիստոսի շարժանքներու խորհուրդին: Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը ներկայ եղաւ արարողութեան վերջին բաժնին:

✱ Ս. 7 Ապրիլ. — Աւագ Ուրբաթ (Յիշատակ Զարարանաց, Խաչելուրեան և Թաղման Տեառն): Կէսօրուան ժամը 12ին, Ս. Գարուրեան Տաճարի Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին մէջ պաշտուեցաւ «Պատգանդ» թեան կարգը, նախադառնութեամբ Հոգւ. Տ. Կիրեղ Կ. Վարդապետ:

— Ժամը 4ին, Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ մեծաշնորհ «Քաղման» կարգը: Հանդիսապետն էր Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը: Ներկայ էր մեծ թիւով ժողովուրդ:

✱ Ծր. 8 Ապրիլ. — Աւագ Շաբաթ: Ճրագալոյց Ս. Զատիկ: Աւետեան ժամը 8-15ին, փոքր թափօր մը, զիտարարութեամբ Աւագ Թարգման Հոգւ. Տ. Սիմեան Վարդապետի, մեկնեցաւ Ս. Գարուրեան Տաճար, կատարելու համար Տաճարի գրան բացման տանգալուսն Զատիկը:

— Երկու ժամ կտր, Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը ի զուրկ Միարանութեան մատար գործեց Ս. Գարուրեան Տաճար, որ յաջորդաբար կատարուեցան Լուսաւորիչի և յարակից հոգեպարար և ցնծալին հանդիսութիւնները: Կրօնից նախարարութեան ներկայացուցիչ Պր. Տեառն Թօլեանայի ներկայութեամբ ժամը 11ին, կատարուեցաւ Ս. Գիւրգիմանի գրան կրօնք: Հայ և Գոյն վարդապետներ բռնած էին ծալքէն այն երկրին՝ որ կըտուած կը պահէր գուր Գիւրգիմանին: Կէսօրը ընչ անց սկսաւ Գունայ ժամանակը զէս թափօր Ս. Գիւրգիմանին շուրջ, որուն տարաթիւն, Գունաց Պատրիարքարանի կապիկոպոսներէն Գիւրգ. Տ. Գիւրգիմանի հետ մէկ լուսահանք՝ Հոգւ. Տ. Կիրեղ Կ. Վարդապետ երկրորդ բանկելով մտաւ Ս. Գիւրգիման, ուրիշ հինգ վարդապետներ կտր Գունայի գար նախարարան յարա: Քաղաքացի յաւակիրներ յոյս անկթարթի մը մէջ հասցուցին վերնատուն՝ Ամեն. Պատրիարք

Ս. Հօր ձեռքը: Ընդհանուր խանդավառութեան մէջ, ծայր առաւ մեր թափօրը, երեց զառնալով Ս. Կե-
րկմանին շուրջ եւ երկնամասն Տաճարին կամարները
թնդացնելով մեր Տիրոջ Գարուստին աւետարտով, «Քր-
իստոս յարեալ ի մեռելոց»: Տաճարին յաւանան եւ
հայկական զանգերն ու կոշակները ուրախ կը զօ-
ղանէին, իսկ բազմազգի ուխտաւորութիւնը լուսնայ
մօմեր ի մեռնի մէծ խանդավառութեամբ կը հետեւէր
առարողութիւններուն: Թափօրը կը զլխաւորէր լու-
սաճանը, եպիսկոպոսական խոյր ի զուր, իսկ մեր
թափօրին կը հետեւէին Դպրաներու եւ Աւարներու
թափօրները: Ժամը 2-30ին թափօրը վերադարձաւ
Սալթաւանք, առաջնորդութեամբ Հ. Մ. Բ. Մ.-ի եւ
Հ. Կ. Ե. Մ.-ի արիւններուն: Դաւթի բերդին զիմաց
Պատրիարքն ու լուսաճանը զգեստաւորուեցան եւ զը-
ղերնքը սկսան Գարուստեան շարակներու երգելը-
ղութեամբ յառաջանալ տեղացող անձրեւին մէջէն դե-
պի Մաշտոցմանք: Առարողութիւնները աւարտեցան
Մայր Տաճարին մէջ կատարուած Աւետարանի ընթեր-
ցումով:

— Ժամ մը շանցած՝ Մաշտոցմանքի մէծ զանգը
ժողովուրդը դարձեալ կը հրաւիրէր եկեղեցի: Ս. Գա-
րուստեան Մայր Տաճարին մէջ ընթացք կ'առնէ ճրտ-
ղալոյցի առարողութիւնը, որուն աւարտին Ս. Պատր-
արք կը մատուցուի Աւագ Անկանին վրայ: Գարուստեան
աւետարտով կը բացուի թանգարանի վաղադրելի Աւագ
Անկանին: Ժամարարն էր Հոգւ: Տ. Կիսակ Արդ. Մու-
րատեան: Ապա կատարուեցաւ Ս. Զատիկի նախառ-
նակ, նախապահութեամբ Կեր: Տ. Նորայր Եպիսկո-
պոսի, որմէ ետք Միաբանութիւնը «Այսօր յարեալ ի
մեռելոց» շարակներ երկելով զգեստաւորեալ բարձ-
րացաւ տեղանաւուն՝ ընթերցի:

* Կեր. 9 Ապրիլ. — ԶԱՏԻՎ ԵԱՐՈՒԹԵԱՆ ՏԵԱՆԻ
ՄԵՐԱՅ: Գիշերուան ժամը 1-30ին, խորհրդաւոր զան-
գակահարութիւնէ մը ետք, Կեր: Տ. Գեղի Եպիսկոպո-
սի զլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը լուսնայ լայ-
տերնեով մեկնեցաւ Ս. Գարուստեան Տաճար: Առար-
ղութիւններուն մէջ մասը պաշտուեցաւ Ս. Լուսաւորիչ
եկեղեցիին մէջ: «Հարցքին, Միաբանութիւնը բարձ-
րացաւ Ս. Գերեզմանի շրջապահ, ուր կատարուեցաւ
ժամերկութեան մնացեալ բաժինը թափօրական զը-
նացում: Մեր թափօրին կը հետեւէին Դպրաներու եւ
Աւարներու թափօրները: Ապա կատարուեցաւ «Ան-
գատանք, կարգացուեցաւ. Բազմերեց Աւետարան եւ
երկուեցաւ «Առաջի ժո Քրիստոս»: Կարճ զաղարէ մը
ետք Կեր: Գեղի Եպիսկոպոս մատուց օրուան հան-
դիսաւոր Ս. Պատարազը Քրիստոսի կեննապարզեւ Ս.
Գերեզմանին վրայ եւ բարոզեց Գարուստեան խորհու-
րին շուրջ՝ «Եւ զոյս յաշխարհ եկի, զի ամենաին որ
հաւատայ յիս ոչ կորցէ, այլ ընկալցի զկեանս յա-
րիւնեակեան» ընտրանով: Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայ-
ր երկալ կուս Ս. Պատարազին, որը մայնապիտուե-
ցաւ խորայնեան ռատիկայանէն: Ժամը 9-30ին, ա-
ռարողութիւնները աւարտելէն յետոյ, Միաբանու-
թիւնը շքեղեղով վերադարձաւ Մաշտոցմանք եւ Հայոց
Թոգի մուտքէն «Քրիստոս յարեալ» շարակներ երգե-
լով թափօրով բարձրացաւ Պատրիարքարան, ուր Ն.
Ամենապատուութիւնը Ժորճաւորեց բոլորին Ս. Զա-
տիկը:

— Դժբախտաբար, տեղացող անձրեւին պատճա-
ռով, այս տարի կարելի չեղաւ զատկական մէծ «Ան-
գատանք» կատարել վաղի մէծ րակը: Փոխարէնը,
նոյնը պաշտուեցաւ Մայր Տաճարին մէջ, նախապա-
հութեամբ Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր: Յետոյ կատար-
ուեցան հոգեհանգիստ Հայ ազգի հին թէ նոր ննջե-
աւորներու հոգիներուն համար:

* Էլ. 10 Ապրիլ. — Բ. օր Ս. Զատիկի (Յիշատակ
մեծելոց): Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը մատուց օր-
ուան հանդիսաւոր Ս. Պատարազը Մայր Տաճարի Ա-
ւագ Անկանին վրայ եւ խոսեցաւ հոգեհանգիստը մը
Գարուստեան առաջնորդութեան մասին, իր խօսքի աւար-
տին ողջերթի խօսքեր ընելով սակաւաթիւ ուխտաւոր-
ներուն: Ս. Պատարազը զարձակ մայնապիտուեցաւ

խորայնեան ռատիկայանէն: Ապա Ն. Ամենապատ-
ուութիւնը, ամպշովանիի տակ եւ Կենաց Փայտի «Ճա-
նաչեք» պարփակող մատուցն ի մեռնի նախապահեց
մեծահանգիւս թափօրին, որուն ընթացքին հոգեհանգ-
չայրեր կը կրէին սուրբերու մատուցներ: Առարողու-
թիւններու աւարտին, «Քրիստոս յարեալ» շարակներ
երգելով ամենը բարձրացան Պատրիարքարան, ուր
ուխտաւոր եւ տեղացի ժողովուրդը մտեցաւ աջ աս-
նելու Նորին Ամենապատուութեան, որ Ս. Պատարազի
նշխար բաժնեց բոլորին, այգալէտով փակելով տասնօր-
եայ եկեղեցական հանդիսութիւններու շարքը:

* Գլ. 11 Ապրիլ. — Գ. օր Ս. Զատիկի: Աւետար-
տներու համար մատուց Ս. Պատարազ մատուց-
ուեցաւ ի Ս. Գիլգադի: Ժամարարն էր Հոգւ: Տ. Զա-
րէն Վրդ. Թովմազեան, որ Ս. Ամենա Երիտասարդ
միաբաններէն է եւ կը հովուէ Ալֆրիդի (Յրանման)
հայ գաղութը, եւ որ տօներուն տաթիւ տեղուն շա-
լուսեան ուխտաւորներու խումբով ժամանած էր Ս.
Աթոն: Ս. Պատարազէն ետք, խնդրամատուց ուխտ-
աւորներու հաւաքականութեան հոգիներուն համար մա-
տուցուած հոգեհանգիստեան պաշտամունքին նախապա-
հեց Հոգւ: Տ. Դանիէլ Վրդ. Շառլան:

* Եր. 15 Ապրիլ. — Գիլգադիմն Յովնանու կա-
րապետին: Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գրի-
կոսի: Ժամարարն էր Հոգւ: Տ. Սիմեոն Վրդ. Միա-
կան:

* Կեր. 16 Ապրիլ. — Նոր Կիրակի (Յիշատակ
բիւրաւոր մահաւանկաց մերոց): Ըստ սովորութեան,
Մայր Տաճարի Աւագ Անկանին վրայ պատարազեց լու-
սաճան Հոգւ: Տ. Կիրակի Մ. Վրդ. Կարիկեան եւ քա-
րոզեց Առաջին Նշխարճամարտի մեր մկիտիկ միլիոն
նահատակներու մասին, անոնց մարտիրոսութենէն
զատկաւ հանելով նոր սերունդին եւ ծագիլ տնտու պատ-
կերին հակադրելով ներկայ Հայաստանի պայման ի-
րականութիւնը: Ս. Պատարազէն ետք, Լուսաւորա-
պետ Կեր: Տ. Հաջորդ Արքեպիսկոպոսի նախապահու-
թեամբ կատարուեցաւ հոգեհանգիստեան հանդիսաւոր
պաշտոն՝ նահատակաց զոհներուն համար: Ապա,
Միաբանութիւնը երկարածից թափօրով մը եւ առաջ-
նորութեամբ Ս. Բաղդադի շուրջ հայկական Միւր-
թիւններու արիւններուն, ծաղիկեպաններով ուղղուեցաւ
դեպի Ս. Փրկչի վանքը, ուր ազգային զերեզմանա-
տան մէջ, Արտաշիկի նահատակաց Գուշարճան-Կոթ-
ին շուրջ կատարուած հանգիստեան պաշտամունքին
ետք զարձակ խօսք առաւ Հոգւ: Տ. Կիրակի Մ. Վրդ-
գապեալ: Ապա բոլորը վերադարձան Հ. Մ. Բ. Մ.-ի
սպիտակ սուրճ տանելու:

* Էլ. 19 Ապրիլ. — Ս. Կոյսի Աւետան հանդի-
սաւոր նախապահելին ի Ս. Գալիկի նախապահեց Կեր: Տ.
Նորայր Եպս. Պողոսեան:

* Էլ. 20 Ապրիլ. — Աւետումն Ս. Աստուածամնի:
Առատուեց, զլխաւորութեամբ Կեր: Տ. Շահէ Եպս.
Անճեանի, միաբան հայրեր ինքնաշարժեղով իման
Գեթեմանի մարդ ու «Հրաշափառ»ով մուտք գործե-
ցին Ս. Աստուածամնայ Տաճար, ուր Տիրամօր Ս. Գե-
րեզմանին վրայ օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարազը
մատուց Կեր: Հանդիսապետ Արապեան:

* Եր. 22 Ապրիլ. — Ս. Պատարազը մատուցուե-
ցաւ ի Ս. Գիլգադի: Ժամարարն էր Հոգւ: Տ. Վիգէն
Արդ. Այաթեան:

— Կէտիկ ետք, Լուսաւորապետ Կեր: Տ. Հայ-
րիկ Արքեպիսկոպոսի զլխաւորութեամբ, Միաբանու-
թիւնը «Հրաշափառ»ով մուտք գործեց Ս. Գարուստեան
Տաճար, ուր պաշտուեցան երեկոյեան ժամերկու-
թիւնն ու նախառնակը Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին
մէջ: Ապա կատարուեցաւ տօնարական սրբատեղիներ-
ու այցելութեան հանդիսաւոր թափօր Տաճարէն
ներս: Թափօրապետն էր Հոգւ: Տ. Սեւան Վրդ. Դա-
րիպեան:

* Կեր. 23 Ապրիլ. — Աշխարհամատրան (Կանաչ
Կիրակի): Գիշերային եւ առատուեան ժամերկութիւն-
ները պաշտուեցան ի Ս. Գարուստեան Ս. Լուսաւորիչ
եկեղեցիին մէջ: Ապա, Լուսաւորապետ Կեր: Տ.

Հայրիկ Աբբ. Առանձնական մատուց օրուան հանդիսաւոր Ս. Գառարազը Բրիտանի Ս. Գերեզմանին վրայ եւ նախագահեց սորաւայրին առջեւ կատարուած «Անգլաս-տան»-ին:

* Ծր. 29 Ապրիլ.— Ս. Գառարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղբին: Ժամարարն էր Հոգւ: Տ. Մուշեղ Արք. Թաշնեան:

* Կիր. 30 Ապրիլ.— Կարմիր Կիրակի: Ս. Գառարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գաղար: Ժամարարն էր Հոգւ: Տ. Սեւան Վրդ. Դարիպեան:

* Ծր. 6 Մայիս.— Ս. Գառարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղբին: Ժամարարն էր Հոգւ: Տ. Կաթակ Արք. Գարսամեան:

* Կիր. 7 Մայիս.— Տօն Երեմիան Ս. Խաչին: Առաւանձնական ժամերգութեան աւարտին, Ս. Գաղարեանց Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ ընթերցումը, 351 թուականին, Ս. Խաչի յուսարու Երեմիան առիթով նորաստեղծի Կիրեղ Ա. Հայրապետին՝ կատանդ կայսեր յղած Թուղթին թարգմանութեան: Ս. Գառարազը մատուցուեցաւ Առաջ Սեղանին վրայ, որով վերեր կը տեսնուէր վրա կանթեղներով զարդարուն նշանք Ս. Խաչին: Ժամարարն էր Հոգւ: Տ. Սիման Վրդ. Ս. Իսահակ:

* Ծր. 13 Մայիս.— Ս. Գառարազը մատուցուեցաւ Ս. Գաղարեանց Մայր Տաճարի Ս. Գլխաղբի մատուին մէջ: Ժամարարն էր Հոգւ: Տ. Նուրշան Արք. Մանուկեան:

* Կիր. 14 Մայիս.— Ս. Գառարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գարութիւն, Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին մէջ: Ժամարարն էր Հոգւ: Տ. Վրդէն Արք. Այաղուեան:

* Դշ. 17 Մայիս.— Կէսօրէ կտք ժամը 2-30ին, Գերշ. Տ. Շահէ Եպ. Աճէմեանի ղեկաւորութեամբ, միարան Հայրեղ ինքնաշարժներով բարձրացան 21-թեւեղ լեռ, ուր Համբարձման սրբատեղիին վրայ կատուցուած մեր վրանմատուտին մէջ պաշտուեցան երեկոյեան ժամերգութիւնն ու Համբարձման մեծա-հանդէս նախատեսակը:

— Իրեկնայէմին կատարուեցան «Եկեղեցի» եւ Հակոբեան օտարադուծիւններ, եւ ապա զիշերային եւ ատուտեան ժամերգութիւններ: Հանդիսապետն էր Հոգւ: Տ. Կիրեղ Մ. Վրդ. Գարիկեան: Ապարդու-թիւններ տեւեցին մինչեւ զիշերուան ժամը 10:

* Եշ. 18 Մայիս.— ՀԱՄԻՐԱՊԵՏՈՒՄՆ ՏԵՄԱՆ ՄԵՐԱՅ (Վիճակ): Առաւանձնական ժամը 7ին, Լուսաւորապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Աբբ. Առանձնական ղեկաւորութեամբ, Միարանութիւն ինքնաշարժներով բարձրացան 21-թեւեղ լեռ, եւ «Հրաշափառ»ով մուտք գործեց Համբարձման սրբատեղի, ուր մեր վրանմատուտին մէջ քուտան հանդիսաւոր Ս. Գառարազը մատուցուեցաւ: Ժամարարն էր Հոգւ: Տ. Շահէ Եպիսկոպոս, «Համբարձի» զաշ իմ ի լերին» բնարանով: Քարողն էր, Լուսաւորապետ Սրբազան Հօր նախագահութեամբ, կատարուեցաւ «Հայրապետական» մայթանք Մայր Աթոռի Սիան Ս. Էմմանուէլ փոխաղբութեան տարեկարծի օրուան առթիւ, իսկ արարողութիւններու աւարտին Գերշ. պատարաղիչ Սրբազանը նախագահեց սորաւայրին առջեւ կատարուած «Անգլաստան»-ին:

— Կէսօրէ կտք, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած «Անգլաստան»-ին նախագահեց Գերշ. Տ. Նուրշան Եպ. Գոգարեան:

* Ծր. 20 Մայիս.— Ս. Գառարազը մատուցուեցաւ Ս. Մայրավանքի Ս. Համբարձման վերնամատուին մէջ: Ժամարարն էր Հոգւ: Տ. Մուշեղ Արք. Թաշնեան:

— Բ. Մաղկապարդի նախատեսակը պաշտուեցաւ Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցիին մէջ: Հանդիսապետն էր Լուսաւորապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս: * Կիր. 21 Մայիս.— Երկրորդ Մաղկապարդ: Առաւանձնական ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ եւ Ս. Գառարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետ: Ժամարարն էր Հոգւ: Տ. Կերդ Վրդ. Նաղարեան:

* Ծր. 27 Մայիս.— Ս. Գառարազը մատուցուեցաւ Մայրավանքի Ս. Առաքելոց վերնամատուին մէջ: Ժամարարն էր Հոգւ: Տ. Սեւան Վրդ. Դարիպեան:

— Հոգեկայտեան հանդիսաւոր նախատեսակին ի Ս. Գաղար նախագահեց Գերշ. Տ. Շահէ Եպիսկոպոս: — Գիշերակերպին, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած «Եկեղեցի» եւ Հակոբեան արարողութիւններուն հա-խագահեց Գերշ. Տ. Նուրշան Եպիսկոպոս:

* Կիր. 28 Մայիս.— ՀՈԳԵԲԱՆՈՒՍ (Պննտկոտ-տէ): Բարեկեցական եղիական պահոց: Օրուան հանդի-սաւոր Ս. Գառարազը Մայր Տաճարի Առաջ Սեղանին վրայ մատուց եւ օրուան խորհուրդին շուրջ բարոյեց Գերշ. Տ. Շահէ Եպ. Աճէմեան: Ս. Գառարազն ու բարոյը ծաշնափոխեցան իսրայէլեան ոտարկոյա-նին: Ս. Գառարազը ընթերցեց երեք եպիսկոպոսնե-րու կողմէ կարգապետուեցաւ Ս. Գաղարեան Ոսկերեան Հայրապետի Հոգեկայտեան ճարտ. դրուած ի զէմ Ս. Երբողիս Թեան իւրաքանչիւր անձնաւորութեան:

— Կէսօրէ կտք, Գերշ. Տ. Նուրշան Եպ. Գոգարեանի ղեկաւորութեամբ, Մայր Տաճարին մէջ պաշտու-ած «Անգլաստան»-ն էր, Հոգւ: Տ. Մաշտոց Վրդ. Բարիկեանի ղեկաւորութեամբ միարան Հայրեղ եւ ժամանակաւոր անձեր մեկնեցան Սիանի վերնամատու, մեր տարեկան իրաւական հանդիսութիւնը կատարե-լու: Տօնին յատուկ շարահաններու երկեղոյութիւն-ներէն եւ կատարուած ընթերցումներէն կտք խոր ա-տու Հոգւ: Տ. Կիրեղ Մ. Վրդ. Գարիկեան: Ապա բո-լորը ուղղուեցան զէպի Ս. Փրկչի վերեղմանմատու, ուր պատրիարքներու զամբարաններուն մաս կատար-ուեցաւ Հոգեհանգստեան հանդիսաւոր պաշտան Ս. Աթոռի հանգուցեալ պատրիարքներու հոգիներուն հա-մար:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆԸ

* Դշ. 4 Ապրիլ.— Երբողացիներու Ս. Չառկի տօնին առիթով, Կէսօրէ առաջ, Աճէմ. Գառարազը Ս. Հայրեղ, ընկերակցութեամբ Գերշ. եպիսկոպոսներու եւ վարդապետ Հայրեղի, շնորհաւորական այցելու-թիւն տուաւ Ֆրանչիսկաններու Գերշ. Կրթաթան եւ Լատիններու Աճէմ. Ս. Գառարազին: Ապա, Գրանտ-պետ Գերշ. Տ. Շահէ Եպիսկոպոս եւ Տիար Կ. Հինդի-անի Նեռ, այցելեց Գաղարեան Գերշ. Նուրշանին, Անկիթան Գերշ. Արքեպիսկոպոսին եւ Արար Անկիթ-ան Եպիսկոպոսին:

— Իսկ Հոգւ: Տ. Կիրեղ Մ. Վրդապետ, ընկե-րակցութեամբ վարդապետ Հայրեղի, այցելութեան զնաց կաթողիկ եւ քաղաքական այլ յարանաւորութիւ-ններու հոգեւոր պետերուն:

* Բշ. 10 Ապրիլ.— Մեր Ս. Չառկի տօնին առի-թով, Կէսօրին, Աճէմ. Գառարազը Ս. Հօր այցելեցին Քաղաքապետ Վեմ. Թէաի Քոյլեք եւ Կրեմից Նախա-րաշտութեան ներկայացուցիչ Գրն. Շմուէլ Թոյլտա-նան, ընկերակցութեամբ Նահանգապետ Հաւապարիշ Գրն. Մաֆալէ Լէվիին:

* Դշ. 12 Ապրիլ.— Կէսօրէ առաջ, նոյն առիթով Գառարազը շնորհաւորական այցի կեան Լատիններու Աճէմ. Ս. Գառարազին, Ֆրանչիսկաններու Գերշ. Կրթաթան, Յոյն Կաթողիկներու Եպիսկոպոսը եւ Առաքինե-րու եւ Հաղկաներու Եպիսկոպոսները իրենց միարա-նատեան անդամներով, Հայ Կաթողիկ Համայնքի Հին եւ Նոր մեծաւորները եւ Մարտինի Սոփաները, Անկ-լիթան Գերշ. Արքեպիսկոպոսը եւ Արար Անկիթան Ե-պիսկոպոսը, Լատարիկաններու եւ Արար Լուսաւոր-կաններու երեցները, ինչպէս նաեւ քաղաքի Հիւրա-տասական կազմը: Իսկ Կէսօրին, Աճէմ. Գառարազը

Ս. Հայրը, ընկերակցութեամբ միարանութեան, չը-
տարհանութեան զնաց Յոյներու Ամեն. Ս. Պատ-
րիարքին, որը իր միարանութեան անդամներով փո-
խադարձ այցելութեան եկաւ յաջորդ առաւօտ:
— Նոյն առիթով, հիւրարար քաղաքս զտնուող
Գերշ. Տ. Գնէլ Եպս. Ճէրէնեան, ընկերակցութեամբ
միարան հայերու, այցելեց Ասորիներու եւ Դպտի-
ներու Եպիսկոպոսներուն:

* Կիր. 16 Ապրիլ.— Երեկոյեան, Ռուսերու եկե-
ղեցիի քաղաքիս ներկայացուցիչ Արշիմանդիթ Անթո-
նի Կրապպի կողմէ, Հին Քաղաքի Ալէքսանտր Հոսփի-
սի մէջ դատական տօներու առթիւ տրուած ընդունե-
լութեան ներկայ զտնուեցան Հոգշ. Տ. Կիրեղ Մ.
Վարդ. Գարեկեան, Հոգշ. Տ. Դանիէլ Վրդ. Շամլեան
եւ Հոգշ. Տ. Սիփան Վրդ. Մխեան:

* Դշ. 19 Ապրիլ.— Իսրայէլի անկախութեան
24րդ տարեդարձին առիթով, կէսօրէ ետք, Քաղաքա-
պետ Վսեմ. Թէաի Քալէթի կողմէ Դաւթի բերդին մէջ

սարքուած ընդունելութեան ներկայ զտնուեցաւ Դի-
ւանապետ Գերշ. Տ. Շահէ Եպս. Աճէմեան, ընկերակ-
ցութեամբ Հոգշ. Տ. Պարէտ Վրդ. Երէցեանի եւ Տիար
Կ. Հինդիեանի:

— Նոյն առիթով, երեկոյեան, Արտաքին Գործոց
Նախարար Վսեմ. Ապա Էպանի կողմէ Խորհրդարանի
շէնքին մէջ տրուած ճաշկերոյթին ներկայ զտնուեցան
Գերշ. Տ. Շահէ Եպիսկոպոս եւ Հոգշ. Տ. Պարէտ
Վարդապետ:

* Շր. 29 Մայիս.— Կէսօրէ ետք, Ամեն. Պատ-
րիարք Ս. Հայրը, միարանութեան անդամներու ըն-
կերակցութեամբ, բացումը կատարեց Ս. Թարգման-
չաց Երկրորդական Վարժարանի տարեկան Պաշարին:

* Դշ. 31 Մայիս.— Լուսարարապետ Գերշ. Տ.
Հայրիկ Արքեպիսկոպոս, ընկերակցութեամբ Յունաց
Պատրիարքարանի Դիւանապետ Գերշ. Վասիլիոս Ե-
պիսկոպոսի, Թէլ Ալիւ երթալով, այցելութիւն տը-
ւաւ Լիւտաւայի օղակայանի արկածեալներուն:

Տ Ա Ր Ե Կ Ա Ն Հ Ա Ն Դ Ի Ս Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր Ս. ԹԱՐԳՄԱՆՉԱՅ ԵՐԿՐԴ. ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ

Դ Ա Շ Տ Ա Հ Ա Ն Դ Ի Ս

Ուրիշ տարիներու նման, այս տարի եւս
դպրոցական տարեփակի չըջանին յատուկ
հանդիսութեանց առաջինը եղաւ Դաշտահան-
դէսը, որ տեղի ունեցաւ Կիրակի, 14 Մա-
յիս, կէսօրէ ետք ժամը 4ին, Ժառանգաւո-
րաց վարժարանի մարդադաշտին վրայ: Եր-
կու ժամեր տեւող այս հանդէսին ներկայ էր
բաւական թիւով ժողովուրդ:

Մարդիկներու տողանցքէն ետք, Երկու
խումբերու բաժնուած աշակերտութիւնը ցու-
ցաբերեց տարուան մը մարդական կրթանք-
ներուն արդիւնքը:

Յայտարարին վրայ սովորարար երեւցող
խաղերէն բացի, այս տարի աղջկանց մաս-
նակցութիւնը եղած էր աւելի լայն դետնի վը-
րայ, չնորհիւ նոր մարդիչ Օր. Աշխէն Վար-
դանեանի: Մինչ մանչերու մարդիչ Պր. Մի-
սաք Յակոբեան, նախորդ տարիներու նման,
ոչինչ խնայած էր աշակերտներու մարմնի
ճկունութեան ի խնդիր:

Տեսուչ Հոգշ. Տ. Կիրեղ Մ. Վարդապետ
Դաշտահանդէսի աւարտին բաժակներով ու
մէտաղներով վարձատրեց յաջող մարդիկ-
ները:

Ա Մ Ա Վ Ե Ր Զ Ի Հ Ա Ն Դ Ի Ս

ՄԱՆԿԱՊԱՐՏԷԶԻ ԲԱԺՆԻՆ

Այս տարի եւս սոյն հանդէսը տեղի ունե-
ցաւ Հայ Երիտասարդաց Միութեան սրահին
մէջ: Կիրակի, 4 Յունիսի կէսօրէ ետք ժամը
3-30ին, ստուար բաղմութիւն մը ամբողջո-
վին լեցուցած էր ընդարձակ սրահը:

Մանկապարտէղի բաժնի եւ նախակրթա-
րանի առաջին դասարանի փոքրիկները ներ-
կաներուն լարուած հետաքրքրութիւնը կեղ-
րոնացուցին իրենց վրայ՝ իրենց կատարած
ըստ կարելւոյն յաջող հայերէն արտասանու-

թիւներով (նաեւ անգլերէն եւ արաբերէն
լեզուներով), սլարերով եւ փոքրիկ տրամա-
սացութիւններով:

Տեսուչ Հոգշ. Տ. Կիրեղ Մ. Վարդապետ
հանդէսի աւարտին խօսք առնելով, յայտնեց
թէ Մանկապարտէղին ներս մանուկներուն
դաստիարակութիւնը ընթացաւ նախորդ տա-
րիներու նման յաջող եւ կանոնաւոր, հակա-
ռակ աւելի քան կէս դարու վաստակ ունեցող
Օր. Տիգրանուհի Նալպանտեանի հանգստ-

եան կոչումը ըլլալուն: Անոր պաշտօնը ըստանձնած Օր. Մեյրնէ Եղիսեան, իր երկու գործակիցներուն հետ, բրաւ իր կարելին՝ չղկացնելու համար Օր. Տիգրանուհիի մեկ-

նումով գոյացած բացը:

Մանկապարտէղէն ընթացաւարտ 24 երկսեռ փոքրիկներ ստացան իրենց վկայականները Տեսուչ Հայր սուրբէն:

Ա Մ Ա Վ Ե Ր Զ Ի Հ Ա Ն Դ Է Ս

ԵՐԿՐՈՐԴԱԿԱՆ ԲԱԺՆԻՆ

1971-72 դպրոցական տարեկրջանի վերջին հանդիսութիւնը եղաւ Երկրորդական բաժնի Ամալեւրջի Հանդէսը, որ տեղի ունեցաւ Կիրակի, 11 Յունիսի երեկոյեան ժամը 6-30ին, Ս. Թարգմանչաց Երկր. Վարժարանի Կիւլպէնկեան սրահին մէջ, նախադաշուի վրայ Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր եւ ի ներկայութեան Միաբանութեան անդամներուն եւ ըստուարաթիւ ժողովուրդի:

Հանդէսը բացուեցաւ Հայրապետական մաղթերգով եւ «Նմանեալ Մովսէսի» թարգմանչաց շարականով: Երջանաւարտ դասարանի սանուհիներէն միոյն բացման հակիրճ խօսքէն յետոյ, գործադրուեցաւ առաջին մասը յայտադրին, բաղկացած բանաստեղծութիւններէ, արտասանութիւններէ եւ խմբերգներէ՝ զորս յաջողապէս ղեկավարեց Պրն. Նազարէթ Հէփիմեան եւ որոնց մասնակցեցաւ Երկր. բաժնի աշակերտութիւնը:

Բանաստեղծներէն առաջինը իրեն նիւթ ընտրած էր Պարոյր Սեւակը, իր եղերարարտ մահուան առաջին տարեկիցին տալիքով: Օր. Սալբի Ներսէսեան սահուն հայերէնով ներկայացուց բանաստեղծին անձն ու գործը, իրրեւ Սովետահայ բանաստեղծութեան ամենէն կարկառուն ներկայացուցիչներէն մին, որուն բեղմնաւոր գործունէութիւնը սակայն կ'ընդհատուէր բախտին չար դիպումով: Սեւակ Հայուն ապրումներուն ու խռովքներուն, յոյզերուն եւ իղձերուն ամէնէն հարազատ արտայայտիչներէն մէկը կրցաւ ըլլալ, նոր ահօս մը բանալով մեր գրականութեան մէջ:

Օր. Վարդուհի Պատմական յտակ առաջանութեամբ ու խոր ապրումով արտասա-

նեց Սեւակի կոթողական գործէն՝ «Անյուրի Զանդակատուն»-էն հատուածներ:

Երկրորդ բանաստեղծ Պողոս Գարճեան, որ փայլուն յաջողութեամբ առաջինն էր հանդիսացած իր դասարանին, խօսեցաւ Հայ լեզուի ճկունութեան ու բացատրիկ հարստութեան մասին: Ետտ հետաքրքրական իր բանաստեղծութիւնը ճոխացուց ընկնով բաղդատութիւններ հայերէնի եւ ներկայիս ամէնէն տեկի ընդհանրացած լեզուներուն միջեւ, եւ շեշտելով գերակայութիւնը մեր «մեծաբան»-ին:

Հանդէսի երկրորդ բաժինը սկսաւ Հոգչ. Տեսուչ Տ. Կիրեղ Ծ. Վրդ. Գաբրիէանի միամեայ տեղեկագրի ընթերցումով, որմէ կը պարզուէր թէ Վարժարանը ներկայ տարեկրջանին ունեցած էր աւելի քան 300 աշակերտներ, որոնցմէ յիսունը Տատուրեան սաներ էին՝ Պոլսէն եկած: Եւշտեց դպրոցի տարուան մը կեանքին նշանակելի արդիւնքները եւ թուեց անունները Վարժարանի բարերարներուն: Երջանաւարտ սաներէն Պարկո Սաֆիէ հայերէն ղեղեցիկ ուղերձով մը իր եւ ընկերներուն հրաժեշտի խօսքերը կը մատուցանէր ներկաներուն: Հրաժեշտի երգէն ետք, Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը բաժնեց 12 երկսեռ ընթացաւարտներուն վկայականներն ու յաջող աշակերտներուն մրցանակները: Իսկ իր փակման խօսքին մէջ գովքը բրաւ Տեսուչ Տ. Կիրեղ Ծ. Վարդապետին, որուն Տեսչութեան քսան տարիները աւելի քան արդիւնաւոր եղած էին դպրոցի ուսման մակարդակի աշտօրուան նախանձեղի դիրքին հասնելուն:

«Օրհնեցէք զՏէր» Ս. Աթոռոյ շարականի երգեցողութեամբ վերջ գտաւ հանդէսը:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽՐԲԱԳՐԱԿԱՆ	
Հայ Գրականությունը	Ա. Գ. 202
Այցելություն Մոսկույի եւ Համայն Ռուսիոյ Պատրիարք Նորին Սրբութիւն Պիմենի	205
Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին — Հաղորդագրութիւն	209
Ս. ԳՐԱԿԱՆ	
Հերանոսաց Առաքեալը	Ե. 215
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ	
Անթուան Մեյէ եւ Հրաչեայ Անառեան	ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ 220
ՁԵՌԱԳՐԱԿԱՆ	
Իրլանդացի Տըպլինի Մատենադարանին Հայերէն Ձեռագիրները	Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ 226
Մանկութեան Աւետարաններ	ՍԻՓԱՆ ՎՐԴ. ՄԵՍԵԱՆ 235
Մոնթրէալի McGill Համալսարանի Հայերէն Ձեռագիրները	ԶԱԽԷՆ Ի. ՎՐԴ. ԱՐՁՈՒՄԱՆԵԱՆ 240
Հայերէն Երեւ Ձեռագիրները	Լ. Գ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ 242
ԼԵԶՈՒՆԱԲԱՆԱԿԱՆ	
Դիտողութիւններ «Հայերէնի Ուղղագրութիւնը եւ» Դարերում» Յօդուածի Մասին	ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ 247
ԳՐԱՆՕՍԱԿԱՆ	
«Մատենա Սիրոյ եւ Մորմոքի» (Վ.-Վահեան)	ԵՂԻՎԱՐԴ 258
«Հայկական Մանրանկարչութեան Գլանորի Դպրոցը» (Ա. Ն. Աւետիսեան)	Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ 261
«Առաքել Բաղիշեցի» (Արշալոյս Ղազինեան)	Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ 264
ՏԵՂԵԿԱԳԻՐՆԵՐ	
Տարեկան Տեղեկագիր եւ Ամսվերջի Հանդէս Ժառնգ. Վարժարանի եւ Ընծայարանի	ՇԱՀԷ ԵՊՍ. ԱՃԷՄԵԱՆ 267
Տարեկան Տեղեկագիր Ս. Թարգ. Երկրդ. Վարժարանի	ԿԻՒՐԵՂ Ի. ՎՐԴ. ԳԱՔԻԿԵԱՆ 279
Տարեկան Տեղեկագիր Ամմանի Իւզղաշեան Վրժ.ի	ԱՆԱՀԻՏ ՈՍԿԵՐԻՉԵԱՆ 289
Տարեկան Տեղեկագիր Երուսաղէմի Կիւլպէնկեան Մատենադարանի	ՍԱՀԱԿ ԳԱՄԱՅՅԵԱՆ 292
ՁԵԿՈՅՑՆԵՐ	
Հ. Բ. Ը. Մ. — Հրաւիրագիր Ընդհ. Ժողովի	293
Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ	
Եկեղեցական — Բեմական	294
Պաշտօնական	296
Տարեկան Հանդիսութիւն Ս. Թարգմանչաց Երկրդ. Վարժարանի	297
Բովանդակութիւն	299

C O N T E N T S

EDITORIAL

The Armenian Literature

A. K

202

Visit of H. H. Bimene, the Patriarch
of Moscow and of All Russia

205

COMMUNICATIONS

Communication from Holy Etchmiadzin

209

THE BIBLE

The Apostle of the Gentiles

Y.

215

PHILOLOGY

Antoine Meillet and Hrachia Ajarian

Mardiros Minassian

220

MANUSCRIPTS

Armenian Manuscripts in the
Chester Beatty Collection, Dublin
Apocryphal Gospels of Christ's childhood
Armenian Manuscripts in the
McGill University, Montreal*H. Kurdian*

226

Rev. Sipan Mekhsian

235

Rev. Zaven Arzoumanian

240

LINGUISTICS

Notes on the article "The Armenian
Orthography in the V-IX centuries"*Mardiros Minassian*

247

REVIEWS

V. - Vahian: Book of Poems

Yeghivart

258

A. N. Avedissian: "The Gelatzor school of
Armenian miniature*H. Kurdian*

261

A. Ghazinian: Arakel Baghishetzi

H. Kurdian

264

REPORTS

Annual report of the Seminary

Bp. Shahé Ajamian

267

Annual report of the St. Tarkmanchatz Sec. School

Rev. Fr. Guregh Kapikian

279

Annual report of the Uzbashian School, Amman

Mrs. Anahid Voskeritchian

289

Annual report of the Gulbenkian Library

Sahag Kalaydjian

292

Communication from the Arm. Gen. Ben. Union

293

Monthly news from the Armenian Patriarchate

294

Contents

300

Yearly subscription: 5 U. S. Dollars

All correspondence should be addressed to:

Ara Kalaydjian
The St. James Press
P. O. Box 14001
Jerusalem — Israel